

Marcin Wiśniewski

**Společno – polityczne aspekty walki
Indian w Chiapas**

Praca magisterska
napisana pod
kierunkiem
dr Jadwigi Bohdanowicz

**Uniwersytet Gdański
2002**

Spis treści

Wstęp	3
Rozdział I: Tożsamość kulturowa Meksyku i Chiapas	
1. Warunki geograficzne.....	5
1.1. Położenie i ukształtowanie powierzchni.....	5
1.2. Klimat.....	6
1.3. Geografia stanu Chiapas.....	7
2. Uwarunkowania historyczne i ustrojowe.....	8
2.1. Meksyk indiański i kolonialny.....	8
2.2. Meksyk niepodległy.....	17
2.3. Rewolucja meksykańska i jej różne oblicza.....	21
2.4. System polityczny i partyjny Meksyku.....	30
3. Społeczeństwo.....	36
3.1. Ludność Meksyku i warunki życia.....	36
3.2. Grupy etniczne i językowe.....	38
4. Gospodarka.....	39
Rozdział II: Przyczyny, przebieg i główni uczestnicy konfliktu	
1. Przyczyny konfliktu.....	41
1.1. Panorama Chiapas.....	41
1.2. Sytuacja społeczno – ekonomiczna Indian w Chiapas.....	46
2. Armia Wyzwolenia Narodowego im. Zapaty jako ruch partyzancki i społeczny....	54
2.1. EZLN jako ruch partyzancki.....	54
2.2. Hasła i program polityczny zapatystów.....	59
2.3. Inicjatywy zapatystów oraz formy działań politycznych i społecznych.....	67
3. Chiapas w czasie powstania.....	73
3.1. Wybuch powstania i działania zbrojne.....	73
3.2. Sytuacja w stanie Chiapas w trakcie powstania.....	76
4. Miejsce władz Meksyku w konflikcie.....	811
5. Rola Kościoła Katolickiego, opinii publicznej oraz organizacji pozarządowych i międzynarodowych w konflikcie.....	85
Rozdział III: Próba rozwiązania konfliktu w drodze rokowań	
1. Rozmowy w San Cristóbal de las Casas.....	88
1.1. Wysiłki władz federalnych w celu wznowienia dialogu.....	93
2. Rozmowy pokojowe w San Andrés Larrainzar.....	94
3. Polityka władz Meksyku wobec ustaleń negocjacji pokojowych.....	101
4. Proces pokojowy po wyborze prezydenta Vincente Foxa Quesady.....	103
Zakończenie	106
Spis tabel	108
Spis map	109
Bibliografia	110

Wstęp

Burzliwe procesy społeczne od wieków stanowią integralną część latynoamerykańskiej historii. Dyktatury i junty, zamachy stanów i rewolucje, bunty i rebelie, towarzyszą dziejom Latynoameryki od dziesięcioleci, fascynując jednocześnie Europejczyków. Ostatnich dziesięć – dwadzieścia lat najnowszej historii regionu przynosi jednak nowe doświadczenia – doświadczenia demokratyzacji.

W nie mniej burzliwy od poprzednich proces demokratyzacji zaangażowało się wiele organizacji i sił polityczno – społecznych.

Celem pracy jest przedstawienie aspektów społeczno – politycznych walki Indian w stanie Chiapas i na tym tle ukazanie działalności Armii Wyzwolenia Narodowego im. Zapaty (Ejército Zapatista de Liberación Nacional – EZLN).

Bojownicy EZLN podjęli swą walkę w 1994 roku w niedostępnych, porośniętych dżunglą górach stanu Chiapas. Wystąpili zbrojnie przeciwko dyskryminacji i marginalizacji autochtonicznych ludów Chiapas i całego Meksyku oraz autorytarnym rządów w tym kraju.

Hipotezą badawczą niniejszej pracy jest stwierdzenie, iż rebelia w Chiapas była dobrze przygotowaną akcją polityczną mającą na celu zwrócenie uwagi na tragiczną sytuację ludów indiańskich i ludności wiejskiej oraz konieczność demokratycznych zmian w Meksyku.

W celu udowodnienia hipotezy postawiono następujące pytania badawcze:

1. Jaki jest historyczny, polityczny, społeczny i kulturowy kontekst powstania EZLN?
2. Jakie pośrednie i bezpośrednie przyczyny wpłynęły na wybuch powstania?
3. Jakie znaczenie w walce EZLN ma kwestia indiańska i jaki jest jej polityczny program i charakter?
4. Jaki był i jest stosunek władz meksykańskich do zbrojnej i politycznej walki zapatystów?
5. Co udało się osiągnąć EZLN w odniesieniu do problemu indiańskiego i kwestii ogólnonarodowych?

Opracowując problematykę posłużono się metodą politologiczną, analizie poddano rzeczywistość geograficzno – przestrzenną, demograficzną, polityczną i społeczno – kulturową.

Praca składa się z trzech rozdziałów. W rozdziale pierwszym scharakteryzowano przestrzeń, w jakiej rozegrały się opisane wydarzenia. Przedstawiono także historyczny,

kulturowy i społeczno – polityczny kontekst wydarzeń. W rozdziale tym szczególnie dużo miejsca poświęcono dziejom ludów indiańskich zamieszkującym Meksyk oraz radykalnym ruchom politycznym działającym na jego obszarze. W rozdziale drugim zawarto analizę przyczyn buntu oraz charakterystykę jego głównych uczestników. W rozdziale trzecim opisano skomplikowany proces negocjacji pokojowych oraz przedstawiono osiągnięcia dialogu.

Literatura traktująca o powstaniu jest jeszcze bardzo skromna. Istnieje natomiast bogata literatura traktująca o historii Meksyku. Na szczególną uwagę zasługują: *Historia Meksyku* Tadeusza Łepkowskiego (Wrocław 1986), *Stany Zjednoczone Meksyku* Zygmunta Dobosiewicza (Warszawa 1981) oraz opracowana przez meksykańskich naukowców *Krótką Historią Meksyku* (Warszawa 1986). Charakterystykę przyczyn konfliktu znaleźć można w pracy *Meksyk 1994* pod redakcją Beaty Berezy i Andrzeja Dembicza (Warszawa 1995). Większa część pracy opiera się jednak na dokumentach, odezwach, manifestach i innych publikacjach wydawanych przez EZLN oraz artykułach i analizach opracowanych przez obserwatorów (indywidualnych i instytucjonalnych), których większość zaczerpnięto z internetowego serwisu Irish Mexico Group, największego anglojęzycznego archiwum materiałów dotyczących konfliktu w Chiapas. Pomocne przy pisaniu pracy były również doniesienia polskiej i zagranicznej prasy.

Szczególną uwagę zwrócono w pracy na znaczenie walki EZLN w kontekście demokratycznych zmian zachodzących w Meksyku i szerzej w regionie latynoamerykańskim, uważanym przez niektórych badaczy za „laboratorium” nowych form i sposobów uprawiania polityki, które posłużą być może reszcie świata za wzór do naśladowania w rozpoczynającym się XXI wieku.

Rozdział I

Tożsamość kulturowa Meksyku i Chiapas

1. Warunki geograficzne

1.1. Położenie i ukształtowanie powierzchni

Stany Zjednoczone Meksyku (lub Meksykańskie Stany Zjednoczone – Estados Unidos Mexicanos), bo tak brzmi pełna nazwa Meksyku, leżą w południowej części kontynentu północnoamerykańskiego. Zajmują obszar 1 972 564 km² (w tym 5363 km² wysp). Od północy Meksyk graniczy ze Stanami Zjednoczonymi (długość granicy 3114,7 km), natomiast od południa z Gwatemalą (926 km) i Belize (259,2 km). Długość linii brzegowej (wzdłuż Oceanu Spokojnego, Zatoki Meksykańskiej i Morza Karaibskiego) wynosi 9903 km¹ (mapa 1).

Mapa 1

Meksyk

Źródło: opracowanie własne, na podstawie: *CIA World Factbook 2000; Mexico*: <http://www.odci.gov/cia/publications/factbook/geos/mx.html>, (15.05.2001).

Meksyk jest krajem górzystym. Ponad połowa jego terytorium leży powyżej 1000 m. n.p.m. Największy obszar wyżynny stanowi Wyżyna Meksykańska, wznosząca się średnio na wysokość 1700 m. n.p.m. Od strony północnej Wyżyna Meksykańska nie

¹ Z. Szot, *Meksyk*, PWN, Warszawa 1981, s. 9.

jest ograniczona żadnym wielkim masywem górskim. Natomiast z trzech pozostałych stron otaczają ją góry. Od wschodu Sierra Madre Wschodnia (Oriental), wznosząca się do wysokości 3664 m. n.p.m., od południa Sierra Madre Południowa (del Sur) z licznie występującymi wulkanami (Popocatepetl – 5452 m. n.p.m., Citlalpete – zwany również Orizaba – 5747 m. n.p.m.), a od strony zachodniej Sierra Madre Zachodnia (Occidental) nieznacznie przewyższająca 3000 m. n.p.m. Wyżyna Meksykańska dzieli się na Wyżynę Północnomeksykańską i Wyżynę Południowomeksykańską (nazywaną również Mesetą Centralną), na obszarze której znajduje się Miasto Meksyk – stolica Meksykańskich Stanów Zjednoczonych.

Obszary nizinne stanowią około 40% powierzchni Meksyku. Składają się na nie głównie: Półwysep Jukatan – największy obszar równinny Meksyku, gdzie nie ma żadnych gór; sąsiadujący z nim pas równin nadmorskich nad Zatoką Meksykańską (stany Tabasco, Veracruz, Tamaulipas, Nuevo Leon); pas równin nadmorskich nad Zatoką Kalifornijską obejmujący stany Sonora, Sinaloa, Baja California Norte i Baja California Sur².

1.2. Klimat

Mimo iż przez środek Meksyku przebiega Zwrotnik Raka, nie determinuje to w pełni charakteru klimatu meksykańskiego. Wpływ na klimat Meksyku ma również ukształtowanie jego powierzchni oraz wody go oblewające. Zasadniczo wyróżnia się dwa rodzaje klimatu. Północ kraju i Wyżyna Meksykańska to obszary klimatu suchego, natomiast część południowa leży w strefie klimatu wilgotnego.

W strefie klimatu suchego wyróżnia się obszary o klimacie suchym stepowym, do których należą: północno – wschodni obszar Wyżyny Północnomeksykańskiej, północna i wschodnia część Sierra Madre Wschodniej, północno – wschodnie i zachodnie stoki Sierra Madre Zachodniej. Występuje tu typowa trawiasta roślinność stepowa.

Klimat suchy pustynny panuje w północnej, północno – zachodniej i środkowej części Wyżyny Północnomeksykańskiej, na Nizinie Nadbrzeżnej Północno – Zachodniej i na Półwyspie Kalifornijskim.

Zachodnia, środkowa i południowo – wschodnia część Wyżyny Południowomeksykańskiej, południowo – wschodnie stoki Sierra de Zacatecas, Sierra

² Por.: Z. Dobosiewicz, *Stany Zjednoczone Meksyku*, KAW, Warszawa 1981, s. 3 – 5; K. Dembic, *Meksyk: Podstawowe informacje geograficzne i społeczno – gospodarcze*, [w:] *Meksyk 1994*, praca zbiorowa pod red. B. Berezy i A. Dembicza, CESLA UW, Warszawa 1995, s 17.

Madre de Oaxaca, Wyżyna Centralna Chiapas, znaczna część Sierra Madre Zachodniej, południowa część Sierra Madre Wschodniej należą do strefy klimatu umiarkowanego ciepłego. Przeważa tu roślinność trawiasta oraz lasy iglaste i mieszane.

Gorący, wilgotny klimat obejmuje większość obszaru Jukatanu, część Niziny Nadbrzeżnej Południowo – Wschodniej, Dolinę Centralną, Nizinę Nadbrzeżną Chiapas, część Niziny Nadbrzeżnej Pacyfiku i Sierra de Puebla na pograniczu stanów Chiapas i Tabasco, aż do granicy z Gwatemalą. Roślinność sawannowa, selwa tropikalna, jak i wiecznie zielony las monsunowy, są nieodłączną częścią tego klimatu.

W wysokich partiach gór panuje klimat zimny i mroźny³.

1.3. Geografia stanu Chiapas

Stan Chiapas leży w południowej części Meksyku. Zajmuje obszar 73 887 km². Stolicą stanu jest Tuxtla Gutierrez. Jego południowa i wschodnia granica stanowi jednocześnie znaczną część granicy meksykańsko – gwatemalskiej. Na terenie stanu wyróżnia się następujące jednostki geograficzne: zachodnią część stanu zajmuje Nizina Nadbrzeżna Chiapas, równoległe do niej ciągną się góry Sierra Madre de Chiapas (średnia wysokość 1500 m. n.p.m., najwyższy szczyt wulkan Tacana 4026 m. n.p.m.); środkową część stanu tworzy Wyżyna Centralna Chiapas (2000 m. n.p.m.) oddzielona od Sierra Madre de Chiapas Doliną Centralną Chiapas; w północnej części Wyżyna Centralna Chiapas łączy się z Jukatanem⁴.

W Chiapas panuje gorący i wilgotny klimat, zarówno z opadami okresowymi (część zachodnia), jak i opadami przez cały rok (7% meksykańskich opadów deszczów przypada na ten stan). Roślinność tu występująca jest charakterystyczna dla tego rodzaju klimatu – od sawanny, przez selwę tropikalną po lasy monsunowe⁵. Niezwykle bogactwo przedstawia fauna stanu Chiapas. Występuje tu 36% meksykańskich gatunków ssaków, 66% gatunków ptaków, 34% gatunków gadów i płazów oraz 7% gatunków ryb słodkowodnych⁶.

³ Por.: Z. Szot, *Meksyk...*, op. cit., s. 52 – 56.

⁴ *Ibidem*, s. 36 – 37.

⁵ *Ibidem*, s. 53 – 56.

⁶ Subcomandante Marcos, *Chiapas: The Southeast in Two Winds. A Storm and a Prophecy*, <http://lanic.utexas.edu/project/Zapatistas/0.TXT>, [w:] *¡Zapatista! Documents of the New Mexican Revolution*, <http://lanic.utexas.edu/project/Zapatistas/>.

2. Uwarunkowania historyczne i ustrojowe

2.1. Meksyk indiański i kolonialny

Pochodzenie pierwotnych mieszkańców obu Ameryk do dziś wywołuje dyskusje, co do czasu i miejsca skąd przybyli. Jako pewnik przyjmuje się, iż zdecydowana większość ludów przybyła przez Cieśninę Beringa z Azji. Zwolenników znajdują również teorie o ich pochodzeniu z wysp Pacyfiku, z Afryki, oraz różne koncepcje z pogranicza nauki i fantastyki⁷.

Przyjmuje się, iż na tereny obecnego Meksyku pierwsi osadnicy przybyli około 20 tys. lat temu. Były to ludy koczownicze zajmujące się zbieractwem, myślistwem, rybołówstwem. Sprzed około 5 tys. lat pochodzą pierwsze ślady uprawy kukurydzy, fasoli, dyni i czile⁸ (do dziś podstawowych upraw indiańskich), co zmusiło ludy koczownicze do zmiany trybu życia na osiadły.

Pierwszą cywilizacją wywierającą wpływ na rozwój „indiańskiego Meksyku”, była cywilizacja Olmeków. Jej największy rozwój i wpływy datuje się na okres 1200 – 500 lat p.n.e. Cywilizacja Olmeków rozwijała się na wybrzeżu Zatoki Meksykańskiej i na obszarze dzisiejszych stanów Veracruz i Tabasco⁹. Głównymi jej ośrodkami były miasta Tres Zapotes, Las Venta i San Lorenzo. Podstawą utrzymania Olmeków było rolnictwo rozwinięte na tyle, aby wyżywić około 350 tys. ludzi i wyprodukować nadwyżki pozwalające na:

1. przejście części ludzi do prac budowlanych, rzemieślniczych, związanych z kultem religijnym i rozwojem intelektualnym;
2. rozwój handlu (także międzyregionalnego);
3. rozwój techniczny (postęp);
4. ekspansję kulturową i terytorialną¹⁰.

Spółeczny i polityczny system Olmeków podporządkowany był religii. Olmekowie żyli w miastach-państwach rządzonych przez kapłanów i wojowników, połączonych w luźne federacje. Głównym bóstwem w politeistycznej religii Olmeków był jaguar.

Na bardzo wysokim poziomie stała sztuka i architektura Olmeków. Kamień do tworzenia monumentalnych rzeźb sprowadzano z odległych krain, gdyż obszary

⁷ Por.: T. Łepkowski, *Historia Meksyku*, Ossolineum, Wrocław 1986, s. 24 – 25.

⁸ *Ibidem*, s. 17 i 19.

⁹ Por.: *Krótką historia Meksyku*, praca zbiorowa pod red. D. Cosío Villegasa, PWN, Warszawa 1986, s. 37 – 39.

¹⁰ T. Łepkowski, *Historia...*, *op. cit.*, s. 25.

zamieszkane przez Olmeków, były go pozbawione. Domy i świątynie olmeckie budowano natomiast z drewna i gliny¹¹.

Ekspansja Olmeków polegała głównie na kolonizacji, a nie podboju. Na terenach kontrolowanych Olmekowie zachowywali tradycyjny system społeczno – polityczny, propagując jednocześnie własne osiągnięcia we wszystkich dziedzinach życia.

Około V w. p.n.e. rozpoczął się proces powolnego upadku cywilizacji olmeckiej, którego przyczyny do dziś nie są znane¹². Jednakże spuścizna jaką pozostawili po sobie wywarła wpływ na rozwój kolejnych cywilizacji Mezoameryki¹³.

Pierwszymi chronologicznie kontynuatorami dokonań cywilizacji Olmeków byli Zapotekowie i Mistekowie zamieszkujący Dolinę Oaxaca. Przejęli oni wartości i doświadczenia Olmeków, tworząc na tych podstawach własną kulturę.

System polityczno – społeczny, podobnie jak u Olmeków opierał się na religii. Wiązało się z tym sprawowanie władzy przez kapłanów. Formalny politeizm zdradzał pewne cechy monoteistyczne, gdyż naczelnym bóstwem dla kapłanów był pierzasty wąż a pozostałe bóstwa uznawano za kogoś w rodzaju świętych. Politeizm miał podstawy ekonomiczne. Chodziło mianowicie o maksymalne wyzyskanie prostego ludu – im więcej bogów tym więcej ofiar, z których korzystali kapłani.

Zapotekowie podobnie jak ich poprzednicy prezentowali bogate osiągnięcia w dziedzinie matematyki, astronomii, architektury i sztuki, używali również pisma. Około 750 r. n.e. Zapotekowie zostali podbici przez spokrewniony z nimi lud Misteków, który choć nie na tak wielką skalę, kontynuował tradycje Zapoteków¹⁴.

Największa i najważniejsza dla przyszłych dziejów Meksyku cywilizacja rozwinęła się na terenie centralnego Meksyku, w dolinie między dzisiejszymi miastami Meksyk i Puebla. Była to cywilizacja Teotihuacán. Kontynuując dokonania przeszłości Teotihuacanie stworzyli największą w dziejach Mezoameryki cywilizację miejską.

Około 400 r. p.n.e. na terenie późniejszego wielkiego miasta istniało wiele rozsianych na stosunkowo niewielkim obszarze wsi. Dogodne warunki przyrodnicze panujące na tych terenach sprzyjały rolnictwu i stałemu osadnictwu. Około 200 r. p.n.e. na skutek łączenia się małych wiosek, powstała jedna, licząca około 10 tys. ludzi duża

¹¹ *Ibidem*, s. 26 – 27.

¹² *Krótką historia...*, *op. cit.*, s. 45.

¹³ Mezoameryką nazywa się obszar obejmujący znaczną część dzisiejszego Meksyku (poza północnymi obszarami pustynnymi), Belize, Gwatemalę, Salvador i Honduras. Za: T. Łepkowski, *Historia...*, *op. cit.*, s. 19.

¹⁴ Por.: T. Łepkowski, *Historia...*, *op. cit.*, s. 28 – 30.

wieś¹⁵. Dalszy rozwój i napływ ludności oraz przewyciężenie rozbicia plemiennego doprowadziły do powstania silnego miasta-państwa – Teotihuacán, liczącego około 200 r. n.e. blisko 100 tys. mieszkańców. Miasto stanowiące centrum polityczno – administracyjno – religijne, rościło sobie prawo do kontrolowania osad w promieniu co najmniej kilkudziesięciu kilometrów (dzisiejsze stany Meksyk, Hidalgo, Puebla, Tlaxcala).

Podobnie jak w przypadku cywilizacji wcześniejszych, życie w Teotihuacanie podporządkowane było religii. Panteon bóstw teotihuacańskich był bardzo szeroki, jednak podobnie jak u Olmeków i Zapoteków jedno bóstwo było nadrzędne. W tym przypadku bogiem naczelnym był Tlaloc – bóg deszczu. Kapłani, jako warstwa najbardziej oświecona, sprawowali władzę w Teotihuacán i miastach uznających jego zwierzchnictwo. Wobec autorytetu, jakim cieszyło się miasto (ze względu na swe znaczenie religijne, kulturowe i handlowe), sąsiednie miasta-państwa niejako w sposób naturalny uznawały jego zwierzchnictwo, tworząc w ten sposób luźną konfederację¹⁶.

Teotihuacanie w sposób zadziwiający nawet współczesnych opanowali techniki budowlane. Miasto było przykładem doskonałej sztuki planistycznej i architektonicznej. Wielkie piramidy poświęcone bogom, pałace urzędników, szlachty, bogatych kupców i rzemieślników, a także wielorodzinne domy dla zwykłych mieszkańców, rozmieszczone były wzdłuż ulic dzielących miasto na równe kwartały. Dwie główne ulice wyznaczone były zgodnie z kierunkami północ – południe, wschód – zachód i przecinały się na wielkim placu ceremonialnym. Niemalże do perfekcji doprowadzono również sztukę zdobniczą. Budynki w mieście, zarówno świątynne jak i mieszkalne, mieniły się wielokolorowymi malowidłami i płaskorzeźbami¹⁷.

Przyczyny upadku Teotihuacán, zakończonego najazdem i zdobyciem miasta przez Cziczimeków około 850 r. n.e. nie są do końca znane. Prawdopodobnie wpłynęły nań zarówno kwestie społeczne (rosnąca represyjność władz, rebelie chłopskie, walki w łonie elit), jak i czynniki przyrodnicze (długotrwałe susze, epidemie)¹⁸.

Równocześnie z rozwojem miejskiej cywilizacji teotihuacańskiej, na obszarze dzisiejszego południowego Meksyku, Belize, Gwatemali, Salwadoru i Hondurasu, rozwijała się wielka cywilizacja Majów. O ile badacze przedkolumbijskiej historii Mezoameryki uznają, iż mimo swej wielkości cywilizacja ta miała tylko marginalne

¹⁵ *Krótką historią...*, *op. cit.*, s. 46.

¹⁶ Por.: T. Łepkowski, *Historia...*, *op. cit.*, s. 31 – 32.

¹⁷ *Ibidem*, s. 32 – 33.

¹⁸ *Ibidem*, s. 34.

znaczenie dla późniejszych dziejów Meksyku¹⁹, o tyle dla podejmowanego w niniejszej pracy zagadnienia, wskazane jest nieco szersze opisanie osiągnięć Majów, gdyż to właśnie ich potomkowie stanowią większość bojowników Armii Wyzwolenia Narodowego im. Zapaty, która w 1994 roku zbrojnie upomniała się o prawa rdzennych mieszkańców Meksyku.

Majowie przybyli w I tysiącleciu z północy. Ich gospodarka opierała się na rolnictwie, w którym głównymi uprawami były kukurydza i fasola. Uprawiano również bawełnę, kakao, maniok, bataty i inne rośliny użytkowe. Dzięki wydajnym plonom Majowie prowadzili aktywną wymianę handlową. Pomagał im w tym rozbudowany system dróg łączący miasta²⁰.

Pierwszy wielki rozkwit cywilizacji Majów miał miejsce w okresie od IV do VII wieku. Na południu opisanego powyżej obszaru powstało wówczas około 20 miast (m.in. Copán, Tikal, Uaxactún, Quirigua, Palenque, Bonampak). Miasta Majów miały inny charakter niż np. Teotihuacán. Spełniały głównie role ceremonialne i religijne, były wielkimi centrami sakralnymi. Zamieszkiwali je głównie kapłani i przedstawiciele bogatych warstw społeczeństwa Majów. Natomiast rzemieślnicy i rolnicy mieszkali na peryferiach miast lub we wsiach położonych wokół miast-sanktuariów. Domy warstw biedniejszych budowano z drewna, toteż nie zachowały się nawet ich szczątki. Centra kultowe – monumentalne kamienne budowle – zachowały się natomiast w bardzo dobrym stanie i zachwycają do dziś²¹.

Każde z miast, wraz z otaczającymi je wsiami, tworzyło odrębną jednostkę polityczną rządzoną przez kapłanów. Jednak: „panujący nad plemionami Majów kapłani byli usposobieni pokojowo i przedkładali nauki i sztuki ponad wojnę”²². Z czasem jednak rosło znaczenie wyższych dowódców wojskowych. W niektórych miastach-państwach doprowadziło to do militaryzacji życia społecznego (Bonampak, Yaxchilan). Rozbicie wynikające z braku jednego ośrodka centralizującego, uniemożliwiło powstanie wielkiego ekspansywnego państwa. Między miastami-państwami zawiązywały się natomiast czasem konfederacje (najczęściej w związku z prowadzeniem wojny), które jednak nie były zbyt trwałe i po osiągnięciu określonego celu rozpadały się. Same wojny, choć częste nie były zbyt krwawe²³.

¹⁹ *Ibidem*, s. 28.

²⁰ *Ibidem*, s. 34.

²¹ *Ibidem*, s. 35 – 36.

²² H. B. Parkes, *Historia Meksyku*, KiW, Warszawa 1957, s. 20.

²³ Z. Dobosiewicz, *Stany...*, *op. cit.*, s. 10.

Podobnie jak wśród innych mezoamerykańskich narodów, religia Majów była politeistyczna, jednak co również charakterystyczne, jeden bóg zajmował najważniejsze miejsce w panteonie bóstw, a dla kapłanów był jedynym. Bogiem tym był Hunab Ku – bóg stwórcy. Pozostałe bóstwa, przedstawiane antropomorficznie, kapłani uważali za przejawy różnych sił natury, którą jednakże traktowali jako jedną potężną siłę. Kapłani będący elitą społeczno – polityczną stanowili jednocześnie elitę intelektualną Majów. Znajdowali się wśród nich uczeni, pisarze, lekarze, nauczyciele, astrologi-wróżbicy, wybitni politycy, itp.²⁴.

Cywilizacja Majów pochwalić się może wieloma osiągnięciami z dziedziny nauk ścisłych. Za fundamentalne uważa się odkrycie zera i używanie systemu dwudziestkowego. Również w badaniu zjawisk astronomicznych odnieśli Majowie wiele sukcesów. Potrafili dokładnie przewidywać zaćmienia słońca i księżyca. Opracowali dokładny kalendarz (nieporównywalny z używanymi w ówczesnej Europie). Sukcesy odnoszono także na polu medycyny i nauk humanistycznych²⁵.

Od około VII – VIII wieku cywilizacja Majów zaczęła podupadać. Przyczyn tego zjawiska dopatruje się m.in. w najazdach barbarzyńskich plemion z północy, kryzysie rolnictwa Majów, oraz spowodowanych przez te przyczyny napięciach społecznych²⁶. Odrodzenie cywilizacji Majów nastąpiło jednak dwa wieki później na obszarze Jukatana.

Równocześnie z rozwojem miast-państw Majów, jak również w wiekach następnych, stanowiących tzw. epokę poklasyczną, na obszarze Mezoameryki rozwijało się wiele innych, wywierających mniejszy lub większy wpływ na otoczenie kultur. Upadek wielkich cywilizacji i rozproszenie ludności po całym obszarze Mezoameryki, przyczyniły się do powstania zunifikowanej i synkretycznej kultury mezoamerykańskiej. Na tej podstawie wyrosło kilka znaczących ośrodków lokalnych:

- na obszarze dzisiejszych stanów Veracruz i Puebla rozwijała się kultura Totonaków, z centrum w El Tajín;
- wspomniani już powyżej jako lud barbarzyński Mistekowie, około 800 roku zajęli Cholulę, kolonię teotihuacańską, co dało początek kulturze mistecko – cholulańskiej; rozkwit kultury misteckiej miał miejsce również na południu;
- na zachód od dzisiejszego miasta Meksyk zamieszkiwali Taraskowie; był to lud wojowniczy (w odróżnieniu od większości ludów mezoamerykańskich), który

²⁴ Por.: T. Łepkowski, *Historia...*, *op. cit.*, s. 38 – 39.

²⁵ *Ibidem*, s. 40.

²⁶ *Ibidem*, s. 40 – 41.

- utrzymywał się na wysokim poziomie rozwoju kulturowego aż do czasu podboju hiszpańskiego;
- około 850 roku na obszar Doliny Meksyku przybyły grupy ludu Cziczimeków; początkowo dość prymitywny lud z czasem, pod wpływem kultury teotihuacańskiej „ucywilizował się”;
 - wraz z założeniem nowej stolicy w Tuli, rozpoczął się nowy etap w dziejach Cziczimeków znanych odtąd jako Toltekowie (od nazwy elity cziczimeckiej, oznaczającej człowieka kulturalnego, artystę, mistrza); był to okres bujnego rozwoju kulturalnego oraz ukształtowania się praktycznie monoteistycznej religii, w której za jedyne boga uważano Quetzalcoatlą; od połowy XII wieku rozpoczęła się ekspansja Tolteków, która doprowadziła m.in. do odrodzenia się na Jukatanie cywilizacji Majów w synkretycznej majo – tolteckiej formie, której główne centra stanowiły miasta Chichén-Itzá, Uxmal i Mayapán; w wyniku wojen wewnętrznych w połowie XV wieku cywilizacja majo – toltecka upadła, wkraczając w okres rozbitcia trwający do przybycia Hiszpanów; ekspansja toltecka doprowadziła także do rozprzestrzenienia się ich monoteistycznej religii na znacznym obszarze Mezoameryki²⁷.

Wśród kolejnych fal migrantów, na tereny centralnego Meksyku przybył lud Méxicas (często, zdaniem niektórych badaczy, błędnie nazywany Aztekami²⁸). Początkowo Méxicas-Aztekowie byli niewielkim, prymitywnym ludem, lennikami kolejnych potęg Doliny Meksyku. Jednym z pierwszych terenów ich osiedlenia były ziemie w pobliżu Tizapán, które ofiarowali Méxicas władcy Chapultepec. Kroniki podają, iż na ziemiach tych żyły ogromne ilości węży co w zamyśle darczyńców miało przyczynić się do szybkiego wyniszczenia nowych przybyszów. Jednakże widok węży ucieszył Azteków, którzy zjedli je z apetytem²⁹.

W 1325 roku Méxicas – Aztekowie osiedlili się na niewielkiej wyspie na jeziorze Texcoco, na której wybudowali miasto Tenochtitlán. W 1431 roku, wraz z sąsiednimi ludami, Méxicas pokonali najpotężniejsze z nadbrzeżnych miast-państw – Azcapotzalco rządzone przez Tepaneków³⁰. Wydarzenie to wyznacza początek niezależnego funkcjonowania państwa Méxicas. Kolejni władcy, począwszy od Moctezumy I (rządził w latach 1440 – 1469), rozpoczęli budowę potężnego imperium,

²⁷ *Ibidem*, s. 42 – 54.

²⁸ Ze względu na powszechność tej nazwy w literaturze autor postanowił używać łącznie lub zamiennie obu form: Méxicas-Aztekowie

²⁹ *Krótką historia...*, *op. cit.*, s. 57.

³⁰ H. B. Parkes, *Historia...*, *op. cit.*, s. 25.

które w ciągu niespełna 100 lat objęło swym panowaniem tereny aż do dzisiejszej granicy z Gwatemalą³¹.

W podboju pomagali Méxicas-Aztekcom władcy dwóch sąsiednich miast-państw – Texcoco i Tlacopan. Zdaniem badaczy: „sukces tego sojuszu polegał na zdobyciu hegemoni politycznej nad państewkami Mezoameryki, przy pozostawieniu podbitym terytoriom i plemionom autonomii w pozostałych sferach życia”³². Podbój prowadzony przez przymierze doprowadził, obok hegemoni politycznej, do rozpowszechnienia języka, kultury, wierzeń i mitów azteckich na cały obszar Mezoameryki³³. W zjawisku tym upatruje się jeden z głównych czynników dominacji azteckiej. Otóż mity przedstawiały Méxicas jako wysłanników boga Huitzilopochtli, najwyższego boga w ich panteonie (politeizm Méxicas podobnie jak inne religie mezoamerykańskie tego okresu przejawiał wiele cech monoteistycznych). Przekonanie to udało się zaszczerpić także ludom podbitym, co w teokratyczno – militarystycznym świecie Mezoameryki XIII – XV wieku pozwoliło na osiągnięcie niezwyklej potęgi bez nazbyt krwawych wojen. Sama wojna zaś, zajmowała specyficzne miejsce w kulturze Méxicas. Poza oczywistymi motywacjami terytorialnymi i ekonomicznymi, miała ważne znaczenie religijne. Bóg Huitzilopochtli wymagał ofiar z ludzi i aby nie poświęcać członków własnego ludu, na rzeź (to słowo wydaje się najodpowiedniejsze) przeznaczano jeńców wojennych³⁴. U szczytu potęgi za panowania Moctezumy II niewiele mogło wskazywać na rychły upadek imperium Méxicas. Jednak białe żagle pojawiające się na karaibskim horyzoncie zwiastowały jego nadejście.

Hiszpańska wyprawa składała się z 11 niewielkich okrętów, na których służyło 109 marynarzy. Militarna siła ekspedycji także była niewielka: 508 żołnierzy uzbrojonych, poza bronią białą, w 13 muszkietów, 14 dział i 32 balisty (kusze o dużej sile), około 200 indiańskich tragarzy z Kuby i 16 koni³⁵. Wyprawą dowodził Hernán Cortéz.

W kwietniu 1519 roku Hiszpanie wylądowali na niewielkich wysepkach nieopodal dzisiejszego miasta Veracruz. Przybycie Hiszpanów uznano za spełnienie się przepowiedni o powrocie białego, brodatego boga – Quetzalcoatla, a konie i broń palna powodowały panikę wśród Indian. Aztecki władca Moctezuma II, chcąc pozbyć się

³¹ Por.: *Krótką historia...*, *op. cit.*, s. 57 – 58.

³² E. Florescano, *Kształtowanie się poczucia tożsamości zbiorowej w Meksyku: etnia, państwo, naród*, „Ameryka Łacińska. Kwartalnik Analityczno – Informacyjny”, nr 4, 1996, s. 13 – 21.

³³ *Ibidem*, s. 14.

³⁴ Por.: *Krótką historia...*, *op. cit.*, s. 69 – 70.

³⁵ Por.: Z. Dobosiewicz, *Stany...*, *op. cit.*, s. 13 – 14; T. Łepkowski, *Historia...*, *op. cit.*, s. 94.

intruzów, wysłał im hojne dary i uprzejmie poprosił o opuszczenie kraju. Cortéz nie zamierzał jednak rezygnować z podboju, a dary tylko pobudziły jego chciwość.

Hiszpanie ruszyli na stolicę imperium Méxicas-Azteków Tenochtitlán³⁶ walcząc po drodze z wrogimi Indianami i korzystając ze wsparcia przeciwników Méxicas. Cortéz bardzo sprawnie potrafił wykorzystywać waśni między plemionami oraz niechęć podbitych i uciskanych przez Tenochtitlán ludów³⁷. W mieście Cholula Hiszpanie niemalże cudem uniknęli zasadzki i w odwecie dokonali rzezi mieszkańców (źródła podają od kilkuset do 3 tys. zamordowanych). Wywołało to wielki strach w stolicy i gdy Hiszpanie przybyli pod jej mury Moctezuma II wpuścił ich i ugościł. Cortéz, obawiając się kolejnego spisku, uwięził władcę i zaczął rządzić w jego imieniu.

Część azteckiej szlachty sprzeciwiała się hiszpańskim rządóm. Wykorzystując ich chwilowe osłabienie, spowodowane koniecznością walki z ekspedycją karną wysłaną z Kuby przeciwko Cortezowi, wywołali antyhiszpańskie powstanie w stolicy. Nowym władcą obwołano Cuitlahuaca. Sam Moctezuma II został, wraz ze wszystkimi indiańskimi jeńcami Hiszpanów, zamordowany na rozkaz Corteza. Nocą 30 czerwca 1520 roku Hiszpanie musieli uciekać z miasta. W „Smutną Noc” (*Noche Triste*), bo tak ją nazwano, zginęło i zostało wziętych do niewoli około 800 Hiszpanów. W jeziorze i bagnach otaczających Tenochtitlán utonęło większość koni, armat, łupów i bezcennych skarbów.

Cortéz nie zamierzał się jednak poddać i po pięciu miesiącach ćwiczeń, wraz z indiańskimi sojusznikami wrócił pod mury stolicy. Oblężenie trwało trzy miesiące. Obroną dowodził nowy władca, bratanek Moctezumy II – Cuauhtémoc. Ludność miasta, wygłodzona i wyniszczona chorobami sprowadzonymi przez najeźdźców (m.in. ospa), musiała się w końcu poddać. Miało to miejsce 13 sierpnia 1521 roku. W wyniku walk, a następnie z rozkazu Corteza, miasto zniszczono. Na jego gruzach (a właściwie z jego gruzów) zaczęto budowę nowej stolicy – Miasta Meksyk. Cuauhtémoc, w uznaniu jego odwagi, początkowo traktowany był dobrze, jednak kiedy okazał się już niepotrzebny, pod zarzutem przygotowywania spisku został zamordowany³⁸.

Więcej trudności sprawiło konkwistadoróm podporządkowanie południowych obszarów Mezoameryki, zamieszkałych przez Majów. Na Jukatanie, mimo upadku kultury i rozbicia, Majowie byli w stanie skutecznie bronić się przed ekspedycją Francisco de Montejo z 1527 roku. Konkwistador nękany nagłymi atakami,

³⁶ Por.: T. Łepkowski, *Historia...*, *op. cit.*, s. 95 – 96.

³⁷ *Ibidem*, s. 96, 99, 107.

³⁸ *Ibidem*, s. 100 – 103.

niszczeniem upraw i wodopojów w 1529 roku musiał się wycofać. Dopiero w 1537 roku na Jukatan udała się nowa ekspedycja dowodzona przez syna i bratanka Francisco de Montejo (obaj byli jego imiennikami). Tym razem po kilku latach walki udało się częściowo podporządkować półwysep władzy hiszpańskiej³⁹. W 1528 roku, inny konkwistador – Luis Marin, podbił Chiapas⁴⁰. Jednakże Majowie nigdy nie dali się do końca skolonizować, o czym niejednokrotnie przypominali władzom Nowej Hiszpanii a później Meksyku, wywołując zamieszki, powstania i rebelie.

Król Hiszpanii mianował Corteza gubernatorem nowych ziem – Nowej Hiszpanii. On i jego towarzysze otrzymali ziemie wraz z mieszkającymi na niej Indianami zobowiązanymi do pracy (tzw. *encomiendy*).

Wraz z postępem podboju malała liczba Indian. Wyniszczały ich choroby, walki, niewolnicza praca. W ciągu pierwszych lat podboju zginęło około 30% Indian⁴¹. Równocześnie rozpoczął się proces chrystianizacji, ograniczonej głównie do zbiorowych chrztów, budowy nowych kościołów i niszczenia starych indiańskich świątyń i przedmiotów kultu. Wiara „nowych chrześcijan” była w związku z tym bardzo powierzchowna. Katolicyzm hiszpański mieszał się z kultami rodzimymi, tworząc synkretyczną mieszaninę funkcjonującą nieraz do dnia dzisiejszego⁴².

Od 1535 roku, w związku ze zmianami w organizacji administracji Nowej Hiszpanii, na jej czele stanął wicekról, który wraz z armią urzędników przybywał odtąd z Hiszpanii. Stopniowo rozpoczął się rozwój gospodarczy kolonii. Z metropolii sprowadzono bydło, konie, trzodę chlewną, nowe rośliny oraz narzędzia. Zaczęto również wydobywać surowce mineralne – początkowo głównie metale szlachetne, w szczególności srebro. Z czasem zaczęła wzrastać liczba ludności. Indianie uodpornili się na europejskie choroby. Również warunki bytowe uległy nieznacznej poprawie⁴³.

Na przestrzeni XVII wieku powstała i utrwaliła się podstawowa jednostka produkcji rolnej w Nowej Hiszpanii – hacjenda. W swej klasycznej formie hacjenda była wielkim gospodarstwem rolno – hodowlanym. Podstawową siłą roboczą stanowili indiańscy chłopci. Stosunki społeczno – ekonomiczne opierały się na półfeudalnym ucisku Indian ze strony hiszpańskich właścicieli.

Hacjendę charakteryzowało kilka specyficznych cech. Przede wszystkim dążenie do koncentracji jak największej ilości ziemi. Wynikało to zarówno z przyczyn

³⁹ *Ibidem*, s. 112.

⁴⁰ *Ibidem*, s. 110.

⁴¹ Z. Dobosiewicz, *Stany...*, *op. cit.*, s. 15.

⁴² Por.: *Krótką historia...*, *op. cit.*, s. 79 – 86.

⁴³ Z. Dobosiewicz, *Stany...*, *op. cit.*, s. 17.

czysto ekonomicznych, jak i z warunków geograficzno – klimatycznych. Przy zmiennych i nieprzewidywalnych warunkach, posiadanie ogromnych obszarów o różnym klimacie pozwalało na stałą uprawę. Kolejną cechą stanowiło przywiązanie chłopów do ziemi, na której pracowali. Odbywało się to za pomocą systemu niskich płac uniemożliwiających usamodzielnienie się chłopów, oraz poprzez kredyty, których spłata była praktycznie niemożliwa, wobec czego kredytobiorca był przywiązany po przez swe zobowiązania do ziemi właściciela hacjendy. Wskutek takiej praktyki chłop-Indianie stawali się przypisanymi hacjendzie peonami; musieli odpracowywać kredyty, nie mieli prawa własności ziemi, na której pracowali, nie mogli opuszczać hacjendy bez zgody właściciela⁴⁴.

Hacjendy stały się podstawą systemu latyfundiального, który w niektórych rejonach Meksyku funkcjonuje do dziś.

W 1793 roku, dwadzieścia lat przed uzyskaniem niepodległości, liczbę ludności Nowej Hiszpanii szacowano na około 3,7 mln, z czego około 780 tys. stanowili Europejczycy, Kreole i Metysi. Wśród tych grup narastało poczucie odrębności od metropolii, którą uważano za okupanta. Sprawy europejskie, tak odległe, wśród mieszkańców kolonii schodziły na daleki plan wobec problemów meksykańskiej ziemi. Chaos jaki zapanował w Europie na przełomie XVIII i XIX wieku, ułatwił Meksykanom podjęcie decyzji o rozpoczęciu walki o niepodległość⁴⁵.

2.2. Meksyk niepodległy

Głównymi uczestnikami ruchu niepodległościowego byli młodzi Kreole – urodzeni, wychowani i wykształceni w Nowej Hiszpanii potomkowie Hiszpanów przybyłych z Europy. Było wśród nich wielu księży i zakonników obserwujących nędzę meksykańskiego ludu z bliska. Dyskryminacja we wszelkich przejawach życia społeczno – polityczno – gospodarczego ze strony *gachupines*⁴⁶ dodawała determinacji młodym meksykańskim patriotom⁴⁷.

16 września 1810 roku (oficjalna data uzyskania niepodległości) ksiądz Miguel Hidalgo y Costilla proklamował walkę o wyzwolenie kraju spod hiszpańskiej okupacji. Maszerując na stolicę, jego armia szybko powiększała się o ochotników, osiągając wkrótce liczbę blisko 100 tys. żołnierzy. Brak wyszkolenia, uzbrojenia i złe dowodzenie doprowadziły do serii klęsk, uwięzienia i zamordowania przywódców

⁴⁴ Por.: *Krótką historia...*, *op. cit.*, s. 86 – 90.

⁴⁵ Z. Dobosiewicz, *Stany...*, *op. cit.*

⁴⁶ Pogardliwe określenie półwyspiarzy używane w Nowej Hiszpanii, a następnie w Meksyku.

⁴⁷ Por.: *Krótką historia...*, *op. cit.*, s. 106 – 107.

niepodległościowego zrywu, w tym także Hidalgo. Po jego śmierci walkę podjął Jose Maria Morelos y Pavon, jednak i jego akcja skończyła się tragicznie. Wówczas na czele powstańców stanął Vincente Guerrero⁴⁸.

Po kilku latach walk, część elit kolonialnych doszła do wniosku, iż zwalczanie ruchu niepodległościowego nie ma sensu. Przywódca kreolskiego obozu rojalistycznego Augustin Iturbide sprzymierzył się z republikańskim Guerrero i 27 września 1821 roku proklamował niepodległość Meksyku, sam zaś, 18 lutego 1822 roku, ogłosił się Cesarzem Meksyku – Augustynem I. Niedługo cieszył się władzą, gdyż wkrótce musiał ustąpić i uciekać z kraju. Meksyk ogłoszono republiką, a pierwszym prezydentem został Guadalupe Victoria⁴⁹.

Wraz z uzyskaniem niepodległości w Meksyku rozpoczęły się wewnętrzne walki polityczne. Uformowały się dwa obozy polityczne: liberałowie i konserwatyści. Zwolennicy tych ostatnich rekrutowali się głównie z bogatych posiadaczy ziemskich, wysokiego kleru i korpusu oficerskiego. Liberałowie natomiast, wywodzili się i mieli poparcie warstw średnich. W swoim programie odwoływali się do wzorów rewolucji francuskiej i północnoamerykańskiej.

Nowemu państwu nie sprzyjały także inne warunki wewnętrzne takie, jak separatyzm regionalny czy paraliż komunikacyjny, jak również warunki geopolityczne: izolacja międzynarodowa, zamieszki na granicach, itp. Długotrwała wojna nie pozostała też bez wpływu na gospodarkę. Wskaźniki produkcji rolnej i przemysłowej spadły kilkakrotnie w stosunku do okresu przedwojennego⁵⁰.

Przez kilka kolejnych dziesięcioleci to nie program i zaplecze społeczne decydowały o tym kto sprawował władzę w Meksyku. Zasadniczy wpływ na obsadę stanowisk w państwie miała armia i jej dowódcy. Najbardziej znanym i mającym największy wpływ na pierwsze trzydziestolecie niepodległego bytu Meksyku, był generał Antonio López de Santa Anna. To on wydatnie przyczynił się do obalenia cesarza Iturbide-Augustyna I, co przysporzyło mu sławy i poparcia, i przez kolejne dziesięciolecia, aż do 1855 roku bezpośrednio lub zakulisowo sprawował władzę w Meksyku. W tym okresie to, kto sprawował władzę – liberałowie czy konserwatyści – zależało od aktualnych sympatii generała. W okresie jego wpływów występowały zarówno okresy rządów skrajnie liberalnych, odbierających Kościołowi własność i

⁴⁸ *Ibidem*, s. 109 – 116.

⁴⁹ Por.: T. Łepkowski, *Historia...*, *op. cit.*, s. 215 – 220.

⁵⁰ *Krótką historią...*, *op. cit.*, s. 119.

przywileje, ograniczających rolę i znaczenie armii, jak i epizody konserwatywne „naprawiające błędy liberałów”⁵¹.

W tym okresie, w ciągu niespełna dwudziestu lat (w czasie których z przerwami rządził Santa Anna), Meksyk, w wyniku wojny z kolonistami z Teksasu w 1836 roku, a następnie ze Stanami Zjednoczonymi w latach 1846 – 49, utracił połowę swego terytorium⁵².

W 1855 roku generał Santa Anna został definitywnie pozbawiony władzy. W okresie jego największych wpływów, w latach 1821 – 1850, aż pięćdziesiąt razy zmieniał się rząd. Z reguły zmiany te następowały w drodze wojskowych puczów, z których jedenastoma dowodził generał Antonio López de Santa Anna⁵³.

O ile rewolucja niepodległościowa była dziełem Kreoli, o tyle „okres reformy” (w praktyce okres długotrwałej rewolucji społecznej), jak nazwano rządy, które nastąpiły po „epizodzie Santa Anny”, należał do Metysów. Przez kilka dziesięcioleci niepodległego bytu, Metysi należący w przeważającej mierze do klasy średniej, zaczęli tworzyć własną wizję państwa meksykańskiego. Państwa wolnego od feudalnego ucisku, dyskryminacji rasowej, arogancji hierarchii Kościoła Katolickiego, ciągłego zagrożenia ze strony armii dowodzonej przez zbyt ambitnych oficerów, wszechobecnego bezprawia, praktycznego rozbicia państwa i separatystycznych zapędów gubernatorów stanowych.

Nowa, liberalna ekipa rządząca, której przewodził Indianin z plemienia Zapoteków Benito Juárez, była świadoma konieczności głębokich reform jakich potrzebowało państwo. Ich największym osiągnięciem było wprowadzenie w 1856 roku tzw. *Ustawy Lerdo*, która odebrała ziemie Kościołowi i zakonom. Doprowadziło to do znacznych zmian na wsi. Niestety nie takich jakich oczekiwano. Ziemię wywłaszczonego kleru, którą w zamierzeniach kupować mieli drobni rolnicy, wykupywali latyfundiści co przyczyniło się do wzrostu ich znaczenia i dalszej marginalizacji ubogich warstw wiejskich⁵⁴. W 1857 roku liberałowie ogłosili nową konstytucję potwierdzającą wcześniejsze ograniczenia roli Kościoła Katolickiego i armii. Konserwatyści odpowiedzieli wojną (tzw. „wojna o reformę”), a Kościół ekskomunikował liberałów. Ostatecznie, w 1861 roku, liberałowie zwyciężyli. Po powrocie do władzy, Juárez zdecydował się zawiesić spłatę długu zagranicznego, aby

⁵¹ Por.: Z. Dobosiewicz, *Stany...*, *op. cit.*, s. 19 – 21.

⁵² Por.: *Krótką historią...*, *op. cit.*, s. 126 – 128.

⁵³ *Ibidem*, s. 129.

⁵⁴ Z. Dobosiewicz, *Stany...*, *op. cit.*, s. 22.

pokryć wydatki wewnętrzne. Doprowadziło to do interwencji państw europejskich. Cesarz Francuzów Napoleon III osadził na meksykańskim tronie austriackiego arcyksięcia Maksymiliana. Poparli go konserwatyści. Jednak i z tym problemem Juárez sobie poradził, zadając w 1867 roku ostateczną klęskę Francuzom i ich sojusznikom. W wojnie tej wykazał się generał Porfirio Díaz, który po śmierci Juareza na czterdzieści lat objął władzę w Meksyku. Samego Juareza uważa się za jednego z najwybitniejszych polityków i reformatorów w dziejach Meksyku, choć końcowy okres jego rządów (zmarł w 1872 roku) był okresem stagnacji i stopniowego pogarszania się warunków życia, zwłaszcza warstw ubogich⁵⁵.

Po śmierci Juareza nastąpił kolejny okres walk wewnętrznych. Do władzy doszedł wówczas generał Porfirio Díaz. Zapowiadał niereelekcję i walkę z dyktatorskimi zapędami polityków. Podobnie jak Santa Anna rządził Meksykiem przez ponad czterdzieści lat. Liberał w sprawach gospodarczych, doprowadził do znacznego rozwoju ekonomicznego kraju. Jego maksyma brzmiała: „mało polityki, wiele zarządzania”, sparafrazowana z czasem w: „sto procent zarządzania, zero polityki”⁵⁶. Oznaczało to tworzenie dogodnych warunków dla rozwoju gospodarczego, napływu kapitałów, przy jednoczesnym braku zmian w zakresie demokratyzacji systemu politycznego i równoważenia różnic w poziomie życia społeczeństwa meksykańskiego. Dzięki napływowi kapitału zagranicznego rozbudowano koleje, porty, kopalnie, budowano nowe fabryki. W sprawach społecznych Díaz był jednak konserwatystą. Sprzyjał warstwom bogatym, krwawo zwalczał bunty chłopskie i indiańskie. Doprowadziło to do rozkwitu latyfundiów ziemskich i praktycznie przywiązania ubogich chłopów do ziemi⁵⁷.

2.3. Rewolucja meksykańska i jej różne oblicza

Kiedy w 1910 roku Díaz po raz szósty „wygrał” wybory prezydenckie, w Meksyku zawrzało. Na wezwanie Francisco Indalecio Madero, przebywającego w USA na politycznym wygnaniu kontrkandydata Díaza, w kraju wybuchły zamieszki. W maju 1911 roku stary dyktator musiał ustąpić i wyemigrować, a władzę przejęli rewolucjoniści⁵⁸.

Warstwy średnie szybko uznały, iż rewolucja spełniła swoje zadanie (obalenie dyktatora, przyznanie większych praw obywatelskich, ograniczenie roli obcych

⁵⁵ *Ibidem*, s. 22 – 23.

⁵⁶ *Krótką historia...*, *op. cit.*, s. 155.

⁵⁷ Por.: Z. Dobosiewicz, *Stany...*, *op. cit.*, s. 23 – 25.

⁵⁸ *Ibidem*, s. 25.

kapitalistów), natomiast warstwy ubogie wierzyły, że rewolucja da im możliwość zmiany tragicznej sytuacji bytowej, a przede wszystkim da im ziemię. Madero obawiał się wprowadzenia radykalnej reformy rolnej, co doprowadziło do wznowienia walki przez armie chłopskie. Na południu pod hasłem „Ziemia i Wolność” (*Tierra y Libertad*) walczył Emiliano Zapata, a na północy niepokonaną armię prowadził Pancho Villa⁵⁹.

W lutym 1913 roku Madero został obalony, a następnie zamordowany przez konserwatywnego generała Victoriano Huertę. Poza grupami konserwatystów i bogatej burżuazji nie cieszył się on praktycznie żadnym poparciem społecznym. Do walki przeciwko Huercie, obok armii chłopskich, stanęli dwaj liberalni generałowie: Venustiano Carranza i Alvaro Obregón. Dzięki interwencji USA w porcie Veracruz, Huerta został odcięty od dostaw broni z zagranicy. W lipcu 1914 roku do stolicy wkroczyły wojska Obregona i Carranzy, który został prezydentem. Walk nie zaniechały jednak oddziały chłopskie, kilkakrotnie zajmując stolicę. Carranza zaczął wprowadzać reformę rolną i ustawy polepszające byt robotników, jego armie stopniowo przejmowały kontrolę nad państwem, w 1917 roku kontrolując już większość jego obszaru. 5 lutego 1917 roku ogłoszono obowiązującą do dziś konstytucję⁶⁰. W 1919 roku zamordowano Emilianą Zapatę, co spowodowało, iż od Carranzy odwrócił się Obregón. W maju 1920 roku przejął on władzę, a w grudniu tego samego roku wybrano go prezydentem Meksyku⁶¹.

Emiliano Zapata urodził się w 1873 roku w chłopskiej rodzinie w Anenecuilco w stanie Morelos. W 1908 roku wstąpił do armii. Rok później został przewodniczącym komitetu obrony ziemi w swojej rodzinnej miejscowości. Walkę zbrojną rozpoczął 10 marca 1911 roku w miejscowości San Luis, wraz z grupką 72 chłopów. Oddział, w którym służył pod dowództwem Pablo Torres Burgosa szybko się rozrastał i wkrótce podzielił się na mniejsze, aby podjąć walkę na innych frontach. Po śmierci Torres Burgosa, Zapata zajął jego miejsce⁶².

Emiliano Zapata reprezentował radykalny, chłopski odłam rewolucji. Jego główne hasło „Ziemia i Wolność” (*Tierra y Libertad*), na pierwszy plan i główny cel rewolucji wysuwało żądanie reformy rolnej. Zgodnie ze spisem z 1910 roku: „w Meksyku żyło 834 *hacendados*, ponad 411 tys. *rancheros* oraz 12 mln na ogół

⁵⁹ *Krótką historia...*, *op. cit.*, s. 164.

⁶⁰ *Ibidem*, s. 165 – 168.

⁶¹ Z. Dobosiewicz, *Stany...*, *op. cit.*, s. 27.

⁶² Ambasada Meksyku, *Emiliano Zapata (1873 – 1919)*, [w:] *Meksyk 1994...op. cit.*, s. 26.

bezrolnych chłopów. 96% rodzin chłopskich nie miało ziemi, natomiast 1% ludności posiadało 90% ziem uprawnych”⁶³.

Dążenia Zapaty i jego stronników doczekały się konkretyzacji w ogłoszonym 28 listopada 1911 roku Planie Ayalańskim. Autorzy programu zarzucali nowym przywódcom państwa (przede wszystkim Madero) zdradę ideałów rewolucji, współpracę z przedstawicielami starego reżimu, oraz terror wymierzony w ludowych rewolucjonistów. Domagali się zwrotu ziemi wspólnotom indiańskim oraz podziału wśród bezrolnych chłopów wielkich latyfundiów. Plan Ayalański stał się programem milionów biednych chłopów i Indian. Natomiast burżuazja i latyfundiści uznali Zapatę i jego zwolenników za bandytów⁶⁴.

Po zamachu stanu Huerty, siły ludowe znacznie zintensyfikowały działania wojenne. Na zdobytych terenach obalali administrację uzurpatora Huerty i dzielili wielkie majątki *hacendados*. Pod koniec 1913 i w początkach 1914 roku rewolucjoniści praktycznie zlikwidowali opór sił Huerty⁶⁵, jednak po raz kolejny doszło do rozłamu między zwolennikami radykalnych zmian (Zapata, Villa), a konstytucjonalistami (Carranza, Obregón). Siły radykalne – konwencjonalisci – największe sukcesy święciły w listopadzie i grudniu 1914 roku. Osłabiało ich jednak rozbieżności wewnętrzne. 24 listopada 1914 roku konwencjonalisci wkroczyli do stolicy Meksyku. Od 1915 roku zapatyści i villiści zaczęli jednak tracić kontrolę nad kierunkiem przemian w państwie. Konstytucjonalisci przejmowali hasła radykałów aby przyciągnąć do siebie chłopów i robotników. Przyniosło to oczekiwane skutki. Zanik entuzjazmu rewolucyjnego i pacyfikacji zwolenników radykałów doprowadziły do załamania się sił ludowych⁶⁶, którego ostatecznym przypieczętowaniem było zamordowanie samego Zapaty 10 kwietnia 1919 roku.

Różnicę między zapatyzmem a pozostałymi nurtami rewolucji obrazowo scharakteryzował H. B. Parkes:

„Carranza i Villa byli jedynie wodzami, których celem był tradycyjny łup zwycięzców – Pałac Narodowy. Ale istniało w Meksyku jeszcze trzecie stronnictwo dążące do celów naprawdę rewolucyjnych, stronnictwo, które później uznano za prawdziwe wcielenie pragnień i nadziei mas meksykańskich. Była to Południowa Armia Wyzwoleńcza, której generałem i organizatorem był Emiliano Zapata. [...] Tam, gdzie

⁶³ W. Dobrzycki, *Mysł polityczna rewolucji meksykańskiej*, PWN, Warszawa 1986, s. 36.

⁶⁴ Por.: T. Łepkowski, *Historia...*, *op. cit.*, s. 357 – 358.

⁶⁵ *Ibidem*, s. 361 – 365.

⁶⁶ *Ibidem*, s. 365 – 370.

zjawiali się zapatowcy, tam płonęły hacjendy, zabijano rządców, a ziemię dzielono pomiędzy peonów. Zapatowcy nigdy nie byli wojskiem we właściwym tego słowa znaczeniu, gdyż zajmowali się uprawą zdobytej ziemi i zbieraniem plonów, a za broń chwyтали tylko wtedy, gdy trzeba było odeprzeć inwazję wroga. Byli ludem, który porwał za broń. Dopóki ziemia znajdowała się w ich ręku, nie bardzo obchodziło ich, kto zasiada w Pałacu Narodowym i zwie się prezydentem. Byli wierni nie Meksykowi, ale swej *chica patria* indiańskiego ustroju plemiennego. [...] okrucieństwo Zapaty i jego zwolenników miały określony cel. Była to operacja chirurgiczna potrzebna do wyzwolenia Indian z niewoli, którą znosili od czasu najazdu hiszpańskiego. [...] Zapatyzm był ruchem egalitarnym nie zmaconym ani przez chciwość, ani przez ambicję osobistą. Zapata [...] był jedynym z wodzów rewolucji, który nic nie chciał i nic nie brał dla siebie”⁶⁷.

W podobnym tonie wypowiada się W. Dobrzycki:

„Zapata nie pragnął władzy politycznej, chciał tylko z karabinem w ręku, na czele mas chłopskich wywalczyć sprawiedliwość dla ludu, oddać mu to, co już kiedyś posiadał. Ruch zapatystowski nie stawiał sobie długofalowych celów politycznych. Zapata i jego chłopska armia walczyli o cele najbliższe, o kawałek ziemi dla chłopca, o elementarną sprawiedliwość, o możliwość przeżycia. Ruch zapatystowski nie domagał się zmiany stosunków własnościowych, uspołecznienia, zdobycia w kraju władzy, ukształtowania nowego typu państwa. [...].

Zapata uważał, że jeśli chłop chwyci za broń to «nie po to, aby zdobyć złudne prawa polityczne, które nie dadzą im jeść, lecz aby uzyskać kawałek ziemi, który dostarczy im żywności i wolności, uszczęśliwi rodziny, a w przyszłości zapewni niezależność i pomyślność»”⁶⁸.

Mimo że Zapata został zamordowany, a jego ruch rozbity, pozostała wielka legenda, która żyje do dziś. Wspaniale zobrazował ją R. Blanco Moheno (deputowany do Parlamentu Federalnego na przełomie lat 60. i 70.):

„Emiliano Zapata nie był rewolucjonistą. Chyba, że bycie nim oznacza przywracanie starych porządków. Nie był, tak naprawdę, Meksykaninem, chyba że aby nim być, wystarczy urodzić się gdzieś pod niebem Meksyku. [...] przed kilkoma laty miałem spotkanie w małej wiosce Xoxotla w stanie Meksyk. Na moją cześć recytowały dzieci i przemawiał «Tata mayor», starzec przynajmniej stuletni. Wypadało, bym i ja

⁶⁷ Por.: H. B. Parkes, *Historia...*, *op. cit.*, s. 327 – 328.

⁶⁸ W. Dobrzycki, *Mysł...*, *op. cit.*, s. 58.

coś powiedział. I wówczas poznałem Zapatę. Zrozumiałem kim był, kim jest i kim będzie. Podziękowałem za gościnę [...], zebrałem rzesiste oklaski wymieniając Lazaro Cardenasa, ale kiedy wymówiłem imię Emiliano Zapaty, stało się coś dziwnego, tajemniczego, przynajmniej dla takiego jak ja Metysa: zapadła cisza, grobowa cisza, a potem jakby na dany znak mężczyźni i kobiety, gwałtownie zerwawszy się z miejsc zaczęli klaskać, krzyczeć, wrzeszczeć jak opętani, jak wściekli, jakby w bólu. To trwało długo, niewyobrażalnie długo, a ja, meksykański Metys, zrozumiałem, że jestem na obcej ziemi, wśród obcych. Zrozumiałem, że ani furia Korteza i jego zbrojnych, ani świętość misjonarzy, ani chciwość kleru, ani nikczemność opresji nie podbiły nigdy, przenigdy, meksykańskich Indian. Jako że stali oto przede mną, frenetyczni, dumni, płacząc i śmiejąc się na wspomnienie swego ojca, który dla nich skąpał ziemię we krwi. Ziemię. Ich ziemię. I tu jest właśnie sedno sprawy. To, czego my Metysi i Kreole nie potrafimy zrozumieć. [...] Emiliano Zapata. Guzik go obchodziła ojczyzna, kto był prezydentem kraju lub jaki ustrój w nim panował. Nienawidził stolicy. Nie ufał elitom. Chciał wyłącznie ziemi dla każdego Indianina. Dla każdego Metysa. Chciał tylko, by zwrócono ziemię Anenecuilco, wiosce, z której pochodził, i aby tak samo postąpiono ze wszystkimi wioskami w Meksyku, nie bardzo rozumiejąc co znaczyło owo słowo «Meksyk». Chciał ziemi, kukurydzy, fasoli, chile i tequili. I prochu do fajerwerków. A nie dali mu go, to sobie wziął sam używając go na swój sposób. Ziemia. Tej był głodny. Jako że, choć głodem dnia powszedniego naszego ludu jest głód kukurydzy i chleba, to głodem odwiecznym jest głód ziemi. Ziemi, z której był ulepiony ten poskramiacz dzikich źrebców, Emiliano Zapata, nasz ojciec”⁶⁹.

Równie fatalnie zakończyła się walka przedstawicieli drugiego z radykalnych nurtów rewolucji meksykańskiej – anarchistów. Teorie anarchistyczne przywędrowały do Meksyku wraz z emigrantami z Europy (głównie z Hiszpanii). Głównymi przedstawicielami meksykańskiego anarchizmu byli bracia Enrique i Ricardo Flores Magón. Od lat studenckich byli uczestnikami ruchów antydziazowskich. Z czasem ich poglądy ewoluowały od tradycyjnego, meksykańskiego liberalizmu do anarchizmu. W 1900 roku, Ricardo wraz z trzecim z braci Magón Jesusem założył pismo *Regeneración*. Pismo, które pierwotnie miało służyć wymianie poglądów na temat reformy meksykańskiego systemu prawnego i politycznego, szybko przekształciło się w forum antydziazowskiej opozycji. Za swą działalność bracia Magón byli wielokrotnie

⁶⁹ Por.: R. Blanco Moheno, *Zapata*, México, 1975, s. 11 – 13, za: A. Dembiczy, *Co wydarzyło się w Chiapas; pierwsza reakcja*, [w:] *Meksyk 1994...op. cit.*, s. 27.

aresztowani. W 1904 roku Enrique i Ricardo, uciekając przed prześladowaniami ze strony reżimu, wyjechali do USA. Jako anarchiści, również tam spotkali się z represjami⁷⁰. Wielokrotnie aresztowany i więziony Ricardo, w 1918 roku, został skazany na 20 lat więzienia, gdzie 22 listopada 1922 roku zmarł⁷¹.

Magoniści, w ramach Liberalnej Partii Meksyku, stworzyli najbardziej radykalny i najpełniejszy dokument programowy poprzedzający wybuch rewolucji⁷². Zaprezentowany przez magonistów program reformy państwa zawierał się w 52 punktach i zakładał m.in.:

- czteroletnią kadencję prezydencką, bez możliwości ponownego wyboru;
- zastąpienie armii Gwardią Narodową;
- przywrócenie wolności słowa;
- stosowanie kary śmierci tylko za zdradę;
- wprowadzenie obowiązkowej edukacji dla dzieci do 14 lat;
- przyjęcie obywatelstwa meksykańskiego przez obcokrajowców posiadających ziemię, lub w przeciwnym wypadku, zrzeczenie się przez nich tytułów własności;
- opodatkowanie dochodów Kościoła i nacjonalizację jego własności;
- przejęcie przez państwo ziem nieuprawianych przez latyfundystów, a następnie przekazanie jej bezrolnym chłopom;
- stworzenie banku pożyczającego kapitał ubogim chłopom na zakup ziemi;
- zwrot ziem wspólnotom i indywidualnym Indianom;
- ośmiogodzinny dzień pracy dla robotników;
- ustalenie płacy minimalnej;
- zakaz zatrudniania dzieci do 14 lat;
- odszkodowania za wypadki przy pracy;
- wolne niedziele, itp.;

Program magonistów był na tyle praktyczny i realistyczny, że 23 jego punkty w całości, a 26 z niewielkimi zmianami, zostały włączone do konstytucji z 1917 roku⁷³.

Sam Magón i jego zwolennicy, ze względu na swój radykalizm zostali zepchnięci na margines polityczny przez umiarkowanych liberałów. Politycy tacy jak Madero, umiejętnie wykorzystywali hasła głoszone przez magonistów dla pozyskania

⁷⁰ J. Wehling, *Anarchist Influences on the Mexican Revolution*, (Wstęp) http://flag.blackened.net/revolt/mexico/history/anarchism_1910.html; (15.05.2001).

⁷¹ A. MacSimóin, *Ricardo Magón*, „Workers Solidarity”, nr 53, styczeń 1998, http://flag.blackened.net/revolt/ws98/ws53_magon.html, (15.05.2001).

⁷² W. Dobrzycki, *Mysł...*, *op. cit.*, s. 42.

⁷³ J. Wehling, *Anarchist...*, *op. cit.* (rozdział: *Ricardo Flores Magón and the Partido Liberal Mexicano*).

zwolenników wśród robotników (podobnie jak w przypadku hasel zapatystów wykorzystywanych dla pozyskania chłopów).

Porewolucyjne społeczeństwo Meksyku, Ricardo Flores Magón wyobrażał sobie następująco:

„[...] Wszystko co się produkuje powinno być przekazywane do ogólnego magazynu w każdej wspólnoty, z którego wszyscy powinni mieć prawo brać wszystko to, co jest niezbędne – według własnych potrzeb [...].

Wybierajcie więc: nowy rząd, który oznacza nowe jarzmo czy też wyzwolenie i zniesienie wszystkich ciężarów religijnych, politycznych lub jakiegokolwiek innego porządku. [...] macie prawo otrzymywać całkowity produkt waszej pracy, gdyż kapitał należy do wszystkich – mężczyzn i kobiet, starców i dzieci [...]”⁷⁴.

Z takimi zapatrywaniami jego ruch skazany był na klęskę w państwie o tradycjach silnych, dyktatorskich rządów. Żaden z liczących się przywódców, zarówno liberalnych, jak i konserwatywnych, z ambicjami i pędem do władzy, nie zgodziłby się na wzrost siły ruchu anarchistycznego w Meksyku. Magoniści pozostawili jednak po sobie kilka znaczących osiągnięć: wzrost świadomości politycznej robotników (wielkie akcje strajkowe 1906 roku i w czasie rewolucji) i częściowo chłopów (m.in. zapatystów), wzmocnienie solidarności pracowniczej i związków zawodowych (o proveniencji syndykalistycznej), silne tradycje niezależności od państwa wśród części związków zawodowych, itp.⁷⁵.

Symbolicznym aktem niezgody na ustanowiony w wyniku rewolucji porządek było odrzucenie propozycji sprowadzenia z USA doczesnych szczątków Ricardo Flores Magona na koszt państwa, jako bohatera narodowego. Przyjaciele i stronnicy „apostoła meksykańskiej rewolucji socjalnej”, jak go nazywano, sprowadzili jego zwłoki sami, a jego pogrzeb przerodził się w wielką manifestację robotniczą⁷⁶.

Nieco szersze przedstawienie tych dwóch radykalnych nurtów rewolucji meksykańskiej (zapatyzmu i magonizmu) uzasadnione jest wpływem jaki wywarły one na późniejsze ruchy dysydenckie we współczesnym Meksyku, w tym na Armię Wyzwolenia Narodowego im. Zapaty.

Wraz z wyborem Alvaro Obregona na prezydenta rozpoczął się proces instytucjonalizacji rewolucji meksykańskiej. Lokalni *caudillos*, dobrowolnie, lub

⁷⁴ Za: W. Dobrzycki, *Mysł...*, *op. cit.*, s. 62.

⁷⁵ Por.: T. Łepkowski, *Historia...*, *op. cit.*, s. 411 – 413.

⁷⁶ *Ibidem*, s. 411 – 412.

zmuszeni do tego siłą, składali broń. Po raz kolejny rozpoczęto realizację założeń reformy rolnej⁷⁷.

W 1929 roku prezydent Plutarco Calles założył Partię Narodowo – Rewolucyjną. Partia ta skupiała w swym łonie przedstawicieli zarówno klasy średniej, jak również robotników i chłopów. Wśród najważniejszych celów partii wymieniano:

- możliwość wyływania nowych polityków i kształcenia kadry politycznej;
- rozwiązywanie sporów politycznych na drodze wewnątrzpartyjnej dyskusji zamiast walki zbrojnej;
- reprezentowanie i udział w rządach możliwie najszerszych kręgów społeczeństwa⁷⁸.

PNR (Partido Nacional Revolucionario) okazała się skutecznym narzędziem zdobywania władzy. Na stałe wpisała się w polityczny krajobraz Meksyku. Kilkakrotnie reformowana, nieprzerwanie rządziła Meksykiem do 2000 roku.

Lata 30. upłynęły pod znakiem lewicowo – populistycznych rządów Lazaro Cárdenasa, objął władzę w 1934 roku. Jako jeden z pierwszych kandydatów prowadził kampanię wyborczą, objeżdżając wszelkimi możliwymi środkami komunikacji cały Meksyk i prezentując swój program i dotychczasowe osiągnięcia. W wyborach zdobył 98% głosów. Nowy prezydent starał się zerwać z dotychczasowym systemem (tzw. *maximato*), w którym prezydent był marionetką w rękach przywódcy partyjnego⁷⁹ i zabiegał o poparcie wśród biedniejszych warstw społeczeństwa meksykańskiego.

Zwycięska walka Cardenasa doprowadziła do ukształtowania się nowego systemu, tzw. meksykańskiego prezydenalizmu. Cárdenas opowiadał się za silnym państwem, które miało być gwarantem równości społecznej, ograniczenia roli wielkiej burżuazji i zagranicznych kapitalistów. Nie był przeciwnikiem wolnego rynku i własności prywatnej, ale jednocześnie sprzyjał wszelkim tendencjom kolektywistycznym, zarówno w rolnictwie, jak i w przemyśle⁸⁰.

Rządy Cardenasa upłynęły pod znakiem reform. Przyspieszeniu i radykalizacji uległa zwłaszcza reforma rolna. Większość robotników przemysłowych zjednoczyła się w Konfederacji Robotników Meksykańskich (Confederación de Trabajadores Mexicanos, CTM). Najbardziej radykalnym posunięciem Cardenasa była jednak

⁷⁷ Por.: Z. Dobosiewicz, *Stany...*, *op. cit.*, s. 28 – 29.

⁷⁸ *Krótką historia...*, *op. cit.*, s. 174.

⁷⁹ Należy w tym miejscu przypomnieć, iż w Meksyku zaczęto realnie stosować konstytucyjną zasadę niereelekcji, co uniemożliwiało wybitnym przywódcom, takim jak np. Calles, utrzymywanie się przez długi czas na najwyższym urzędzie, wobec czego przywódcy ci starali się w pełni podporządkować sobie prezydentów z ramienia partii rządzącej (PNR).

⁸⁰ Por.: W. Dobrzycki, *Myśl...*, *op. cit.*, s. 236 – 246.

nacjonalizacja największego bogactwa narodowego Meksyku, jakim jest ropa naftowa. Naraziło to rząd meksykański na ataki ze strony USA i państw europejskich. Jednakże zdolności polityczne Cardenasa przyczyniły się do zażegnania kryzysu i podpisania w 1942 roku ugody⁸¹.

Okres II Wojny Światowej i powojenny do połowy lat 50., to okres dobrej koniunktury gospodarczej i rozwoju infrastruktury społecznej. Od końca lat 50. zaczęło jednak wzrastać społeczne napięcie wyrażające się w strajkach robotniczych i studenckich, a także powstawaniu oddziałów *guerrilli* wiejskiej. W 1959 roku przy pomocy wojska i policji zdławiono wielki strajk kolejarzy. W latach 60. brutalnie stłumiono wystąpienia chłopskie w Chihuahua (1965), Acapulco (1967) i Veracruz (1969).

Meksykański ruch studencki zaczął powstawać na przełomie lat 50. i 60. Pierwsze wystąpienia studentów stłumiono bez większych trudności. Z czasem ruch studencki stawał się coraz bardziej radykalny. Proces ten przebiegał analogicznie z rozwojem i radykalizacją ruchów studenckich na innych kontynentach. Podobne były też hasła głoszone przez meksykańskich studentów: autonomia uniwersytetów, sprzeciw wobec zakłamania i skostnienia struktur państwowych, wobec brutalności policji, itp. Brutalnej pacyfikacji ruchu studenckiego dokonano w 1968 roku, w przededniu igrzysk olimpijskich organizowanych przez Meksyk.

W wyniku akcji policji i wojska w dniach 23 – 24 września na terenie ośrodka uniwersyteckiego UNAM i 2 października na stołecznym Placu Tlatelolco zginęło około 300 osób, a kilkaset zostało ciężko rannych. Ruch studencki po tak drastycznej reakcji władz zamarł, a studenci wrócili do nauki⁸².

W 1972 roku w stanie Guerrero walkę podjęła Chłopska Brygada Wymierzania Sprawiedliwości, której polityczną nadbudowę stanowiła Partia Ubogich. Ruch ten odwoływał się do haseł Emiliano Zapaty i Che Guevary. Ograniczające się jedynie do części stanu Guerrero działania brygad, skazane były jednak na klęskę. 2 grudnia 1974 roku zabito przywódcę ruchu Lucio Cabañasa i oddziały poszły w rozsypkę, z czasem zaprzestając walki⁸³.

Jednocześnie z kryzysem społecznym, od połowy lat 70. Meksyk wchodził w okres kryzysu gospodarczego, który szczególnie nasilił w latach 80. Wobec fatalnej sytuacji gospodarczej władze Meksyku odeszły od tradycyjnej, lewicowej i

⁸¹ Por.: T. Łepkowski, *Historia...*, *op. cit.*, s. 387 – 391.

⁸² *Ibidem*, s. 462 – 466.

⁸³ *Ibidem*, s. 468 – 469.

populistycznej polityki gospodarczej na rzecz reform neoliberalnych mających doprowadzić do rozwoju gospodarczego kraju⁸⁴. Szczególne osiągnięcia w tym względzie należy przypisać ekipie prezydenta Carlosa Salinasa de Gortari (1988 – 1994). Zakrojona na szeroką skalę prywatyzacja, reforma systemu podatkowego, napływ kapitału zagranicznego, zahamowały kryzys gospodarczy i przyczyniły się do znacznego wzrostu znaczenia gospodarki meksykańskiej w świecie⁸⁵.

Równocześnie rozpoczęto proces reform politycznych i odchodzenia od dominującej roli Partii Rewolucyjno – Instytucjonalnej (kolejnego „wcielenia” PNR). Zarówno reformy gospodarcze, jak i polityczne przebiegały w atmosferze napięć. Porwania przemysłowców, zabójstwa polityczne, niepokoje społeczne takie, jak rebelia w Chiapas, są cechami charakterystycznymi meksykańskiej transformacji⁸⁶.

Efektom zmian systemu politycznego stał się sukces opozycyjnego kandydata na prezydenta Vincente Foxa (z Partii Akcji Narodowej – PAN), w wyborach prezydenckich w lipcu 2000 roku.

2.4. System polityczny i partyjny Meksyku

Współczesny system polityczny Meksyku opiera się, z niewielkimi zmianami, o zasady Konstytucji z 5 lutego 1917 roku. W owym czasie była to jedna z najbardziej radykalnych konstytucji. Obecnie uznaje się ją za pierwszą nowoczesną, socjalistyczną konstytucję. Meksykańska Konstytucja zawiera w sobie wiele różnych, czasem sprzecznych, odwołań ideologicznych. Wśród wartości liberalnych wymienić należy federalizm państwa, podział władzy oraz szeroki wachlarz praw obywatelskich. Wartości lewicowe reprezentują zapisy o ochronie pracy i robotników, prawie do zrzeszania się w organizacjach robotniczych i chłopskich, ochronie pracy kobiet i małoletnich, prawie do strajku, możliwości nacjonalizacji ziemi i innej własności prywatnej w imię interesu publicznego, skrajnym rozdzieleniu państwa od kościoła. Nie brak również zapisów o wyraźnie nacjonalistycznym zabarwieniu⁸⁷, takich jak

⁸⁴ *Ibidem*, s. 469, 474 – 476.

⁸⁵ Por.: J. L. Vallarta Marrón, *Sześćciolecie prezydentury Carlosa Salinasa de Gortari w świetle jego ostatniego raportu przedłożonego Kongresowi Unii Meksyku. Wykład wygłoszony w CESLA w dniu 01.12.1994.*, [w:] *Meksyk 1994...op. cit.*, s. 59 – 64.

⁸⁶ *Ibidem*, s. 59.

⁸⁷ Nacjonalizm meksykański, jak i ogólnie latynoamerykański, należy pojmować odmiennie niż nacjonalizm w wydaniu europejskim. Przejawia się on głównie antyjankesizmem, niechęcią wobec wielkiego zagranicznego kapitału, ingerencji obcych państw w politykę wewnętrzną, itp. Nie przybiera on również skrajnych form nacechowanych rasizmem i ksenofobią. Bliższy jest raczej europejskiemu pojmowaniu patriotyzmu.

ustanowienie państwowej (narodowej) własności zasobów naturalnych i ziemi, swobodnym prowadzeniu polityki zagranicznej, itp.⁸⁸.

Konstytucja wprowadziła tradycyjny trójpodział władzy na wykonawczą, ustawodawczą i sędziowską, oraz federalną strukturę państwa i autonomię poszczególnych stanów.

Mimo konstytucyjnych zapisów o podziale władzy, zdecydowanie najsilniejszym elementem meksykańskiego systemu politycznego jest prezydent. Krytycy meksykańskiego prezydenalizmu określają prezydenturę jako sześćoletnią monarchię absolutną. Meksykański prezydent wybierany jest w wyborach powszechnych na sześćoletnią kadencję. Kandydat na prezydenta musi być obywatelem meksykańskim od urodzenia, musi również udowodnić meksykańskie pochodzenie swoich rodziców. Kandydat na prezydenta nie może piastować urzędu gubernatora stanowego, być aktywnym zawodowo żołnierzem, księdzem lub pastorem. Zgodnie z konstytucją prezydentem można być tylko raz. Nie istnieje również instytucja wiceprezydenta⁸⁹.

Prezydent Meksyku jest jednocześnie głową państwa i szefem rządu. Dysponuje on szerokim wachlarzem uprawnień do których należą m.in.:

- prawo inicjatywy ustawodawczej;
- prawo weta wobec ustaw Kongresu Unii;
- prawo mianowania i odwoływania członków rządu;
- prawo mianowania i odwoływania ambasadorów i konsulów generalnych;
- prawo mianowania i odwoływania sędziów Sądu Najwyższego oraz sędziów Sądu Najwyższego Dystryktu Federalnego;
- prawo mianowania i odwoływania całej rzeszy urzędników średniego i niskiego szczebla administracji rządowej, agencji rządowych i przedsiębiorstw państwowych;
- prezydent odgrywa również ważną rolę w procesie mianowania lub odwoływania gubernatorów stanowych pochodzących z PRI (mimo formalnej autonomii poszczególnych stanów)⁹⁰.

Tak szerokie uprawnienia, zwłaszcza w kwestiach personalnych, powodują, iż po każdym wyborach prezydenckich nowa głowa państwa, tworzy sieć podległych i lojalnych urzędników, zapewniającą prawidłowe funkcjonowanie systemu.

⁸⁸ *Country Studies Area Handbook Series (Library of Congress - Federal Research Division): Mexico, Constitution of 1917*, [http://lcweb2.loc.gov/cgi-bin/query/r?frd/cstdy:@field\(DOCID+mx0087\)](http://lcweb2.loc.gov/cgi-bin/query/r?frd/cstdy:@field(DOCID+mx0087)), (15.05.2001).

⁸⁹ *Country Studies Area Handbook Series (Library of Congress - Federal Research Division): Mexico, Executive*, [http://lcweb2.loc.gov/cgi-bin/query/r?frd/cstdy:@field\(DOCID+mx0088\)](http://lcweb2.loc.gov/cgi-bin/query/r?frd/cstdy:@field(DOCID+mx0088)), (15.05.2001).

⁹⁰ *Ibidem*.

Do niedawna funkcjonowała w Meksyku również specyficzna „procedura” wyboru kandydata do fotela prezydenckiego z ramienia Partii Rewolucyjno – Instytucjonalnej. Procedura owa zwana *dedazo* (dosł. wskazanie palcem), polegała na tym iż urzędujący prezydent, w oparciu o analizy preferencji opinii społecznej, aktualne układy wewnątrzpartyjne, sytuację w kraju, itp. wyznaczał kandydata i udzielał mu osobistego poparcia, co w praktyce oznaczało wygraną w kolejnych wyborach. Od 2000 roku kandydat z ramienia PRI wybierany jest przez konwencję partyjną⁹¹.

Rząd meksykański rzadko zbiera się w całości. Istnieje w nim hierarchiczny podział ministerstw i urzędów ze względu na rolę jaką odgrywają w polityce państwa. Tradycyjnie największą władzą i wpływami cieszy się Minister Spraw Wewnętrznych. W okresie funkcjonowania *dedazo* to zazwyczaj on stawał się kandydatem do objęcia urzędu prezydenta⁹².

W systemie meksykańskim władzę ustawodawczą sprawuje dwuizbowy Kongres Unii (Congreso de la Unión).

Izbę niższą stanowi Izba Deputowanych (Cámara de Diputados), licząca od 1986 roku 500 deputowanych. 200 spośród nich wybieranych jest z dużych wielomandatowych okręgów, według proporcjonalnej ordynacji wyborczej, natomiast 300 pozostałych wybieranych jest w okręgach jednomandatowych. Kadencja Izby Deputowanych trwa trzy lata.

Senat (Cámara de Senadores) stanowi wyższą izbę meksykańskiego parlamentu. Od 1993 roku tworzy go 128 senatorów, po czterech z każdego stanu i Dystryktu Federalnego.

Kongres zbiera się na dwie sesje zwyczajne w roku. W okresie pomiędzy nimi uprawnienia Kongresu przejmuje Stała Komisja (Comisión Permanente) składająca się z 18 senatorów i 19 deputowanych.

Do uprawnień Kongresu należą m.in.:

- prawo inicjatywy ustawodawczej;
- sprawy związane z polityką zagraniczną;
- uchwalanie i kontrola budżetu;
- możliwość odwołania prezydenta i ustanowienia jego zastępcy w wypadku opuszczenia urzędu⁹³.

⁹¹ *Ibidem*.

⁹² *Ibidem*.

⁹³ *Country Studies Area Handbook Series (Library of Congress - Federal Research Division): Mexico, Legislative*, [http://lcweb2.loc.gov/cgi-bin/query/r?frd/cstdy:@field\(DOCID+mx0089\)](http://lcweb2.loc.gov/cgi-bin/query/r?frd/cstdy:@field(DOCID+mx0089)), (15.05.2001).

Najważniejszym sądem w meksykańskim systemie sądowniczym jest Sąd Najwyższy (Corte Suprema de Justicia). W jego skład wchodzi 21 sędziów, powoływanych przez prezydenta za zgodą Senatu. Teoretycznie sędziowie Sądu Najwyższego mianowani są na całe życie, ale w praktyce przyjęło się, iż podobnie jak inni urzędnicy, składają rezygnacje wraz z zakończeniem się kadencji prezydenta, który ich powołał. Sąd Najwyższy, wraz z sądami niższego szczebla reprezentuje sądownictwo federalne⁹⁴.

Konstytucja meksykańska ustanowiła federalną strukturę państwa. Obecnie Meksyk dzieli się na 31 stanów⁹⁵ i Dystrykt Federalny, obejmujący Miasto Meksyk i jego okolice. Każdy stan posiada własną konstytucję i system władzy zorganizowany na wzór władzy federalnej. Na czele stanowej egzekutywy stoi, wybierany w wyborach powszechnych, gubernator. Władzę ustawodawczą ma jednoizbowa Izba Deputowanych⁹⁶. Każdy ze stanów wchodzących w skład unii posiada również swój własny system sądowniczy, o strukturze zbliżonej do sądownictwa federalnego⁹⁷.

Podstawową jednostką administracyjną Meksyku jest *municipio*. Władze lokalne są odpowiedzialne za typowe sprawy dotyczące funkcjonowania społeczności lokalnej takie jak: dostarczanie wody i odprowadzanie ścieków, bezpieczeństwo publiczne, oświetlenie ulic, komunikacja, itp. Mogą również wspomagać przedsięwzięcia władz stanowych i federalny (np. rozwój oświaty, ochrona zdrowia, ochrona środowiska, itp.). Lokalne władze, na czele których stoi burmistrz wybierane są w wyborach powszechnych na trzyletnią kadencję⁹⁸.

Konstytucja meksykańska gwarantuje autonomię lokalnych władz, jednakże przez wiele lat, zapisy te pozostawały tylko w sferze teorii, co związane było z ogólną centralizacją państwa meksykańskiego. W takich warunkach, *municipio* skazane było na łaskę rządu federalnego, lub rządów stanowych (szczególnie w kwestiach finansowych), co w znacznym stopniu utrudniało jego właściwe funkcjonowanie.

⁹⁴ *Country Studies Area Handbook Series (Library of Congress - Federal Research Division): Mexico, Judicial*, [http://lcweb2.loc.gov/cgi-bin/query/r?frd/cstdy:@field\(DOCID+mx0089\)](http://lcweb2.loc.gov/cgi-bin/query/r?frd/cstdy:@field(DOCID+mx0089)), (15.05.2001).

⁹⁵ W skład Stanów Zjednoczonych Meksyku wchodzi następujące stany: Aguascalientes, Baja California, Baja California Sur, Campeche, Chiapas, Chihuahua, Coahuila de Zaragoza, Colima, Durango, Guanajuato, Guerrero, Hidalgo, Jalisco, Mexico, Michoacan de Ocampo, Morelos, Nayarit, Nuevo Leon, Oaxaca, Puebla, Queretaro de Arteaga, Quintana Roo, San Luis Potosi, Sinaloa, Sonora, Tabasco, Tamaulipas, Tlaxcala, Veracruz-Llave, Yucatan, Zacatecas.

⁹⁶ *Country Studies Area Handbook Series (Library of Congress - Federal Research Division): Mexico, State Government*, [http://lcweb2.loc.gov/cgi-bin/query/r?frd/cstdy:@field\(DOCID+mx0090\)](http://lcweb2.loc.gov/cgi-bin/query/r?frd/cstdy:@field(DOCID+mx0090)), (15.05.2001).

⁹⁷ *Country Studies Area Handbook Series (Library of Congress - Federal Research Division): Mexico, Judicial...*, *op. cit.*

⁹⁸ *Country Studies Area Handbook Series (Library of Congress - Federal Research Division): Mexico, Local Government*, [http://lcweb2.loc.gov/cgi-bin/query/r?frd/cstdy:@field\(DOCID+mx0090\)](http://lcweb2.loc.gov/cgi-bin/query/r?frd/cstdy:@field(DOCID+mx0090)), (15.05.2001).

Sytuacja taka trwała do połowy lat 80., kiedy to za prezydentury Miguela de la Madrid Hurtado zreformowano system municypalny, ponownie nadając lokalnym władzom szereg samodzielnych uprawnień⁹⁹.

Do lat 90. dwudziestego stulecia partią dominującą w meksykańskim systemie partyjnym była Partia Rewolucyjno – Instytucjonalna (PRI). PRI stanowi kolejne wcielenie założonej w 1929 roku przez Plutarco Callesa Partii Narodowo – Rewolucyjnej, przekształconej 1938 roku przez Lazaro Cárdenasa w Partię Rewolucji Meksykańskiej, aby w 1946 roku, za prezydentury Manuela Avilli Camacho przyjąć kształt obecny¹⁰⁰. Cechą charakterystyczną PRI jest jej wewnętrzny podział na trzy sektory:

- sektor rolny, reprezentowany przez Narodową Konfederację Chłopów (Confederación Nacional Campesina – CNC);
- sektor robotniczy, którego najliczniejszym reprezentantem jest Konfederacja Robotników Meksykańskich (Confederación de Trabajadores de México – CTM);
- oraz tzw. sektor ludowy, skupiający związki zawodowe nauczycieli, urzędników, przedstawicieli wolnych zawodów, drobnych i średnich właścicieli ziemskich, a od czasów prezydentury Cardenasa także przedstawicieli wojska¹⁰¹.

Przez lata dominacji PRI, wszystkie ważniejsze posunięcia w polityce meksykańskiej konsultowane były z przedstawicielami tych sektorów, a zakres wpływów poszczególnych z nich, zależał od aktualnie dominującej na szczytach partyjnej władzy ekipy. Układ taki pozwolił przez ponad siedemdziesiąt lat uniknąć poważniejszych kryzysów społeczno – politycznych. Potęgą partii, która właściwie nie posiadała jasno sformułowanego programu politycznego, leżała głównie w możliwości natychmiastowego zażegnania konfliktów przez wewnątrzpartyjne dyskusje i układy z przedstawicielami poszczególnych sektorów.

Proces reform realizowany przez prezydenta Carlosa Salinasa de Gortari objął również skostniałe i przeżarte korupcją szeregi PRI. Salinas oddzielił partię od tradycyjnych zwolenników, a więc związków zawodowych i grup interesu, starając się jednocześnie o zdobycie poparcia wśród „historycznych wrogów” rewolucji: zagranicznych inwestorów, wielkich posiadaczy ziemskich, prywatnych banków, Kościoła Katolickiego, itp. Zmiany objęły również wewnętrzną strukturę partii,

⁹⁹ *Ibidem*.

¹⁰⁰ *Country Studies Area Handbook Series (Library of Congress - Federal Research Division): Mexico, Institutional Revolutionary Party*, [http://lcweb2.loc.gov/cgi-bin/query/r?frd/cstdy:@field\(DOCID+mx0091\)](http://lcweb2.loc.gov/cgi-bin/query/r?frd/cstdy:@field(DOCID+mx0091)), (15.05.2001).

¹⁰¹ Por.: Z. Dobosiewicz, *Stany...*, *op. cit.*, s. 73; Z. Szot, *Meksyk...*, *op. cit.*, s. 11 – 12.

przyczyniając się do demokratyzacji procedur decyzyjnych. Jako przykład zmian można podać odejście od procedury *dedazo*¹⁰².

Poza PRI tylko dwie partie dysponują realną siłą polityczną. Są to: Partia Akcji Narodowej (Partido de Acción Nacional – PAN) i Partia Rewolucji Demokratycznej (Partido Revolucionario Democrático – PRD).

Partia Akcji Narodowej powstała w 1939 roku, jako reakcja na populistyczno – lewicowe rządy ekipy prezydenta Cardenas. Skupia głównie przedstawicieli Kościoła Katolickiego, przedsiębiorców i inne grupy „odrzucone” lub sprzeciwiające się polityce PRI. W swym programie PAN odwołuje się do tradycyjnych wartości chadeckich. Opowiada się za demokratyzacją systemu politycznego, reformą prawa wyborczego, ograniczeniem korupcji, ograniczeniem roli państwa w gospodarce, likwidacją systemu *ejidalnego* na rzecz indywidualnego posiadania ziemi, itp. Reformy przeprowadzone przez prezydenta Salinasa spowodowały zbliżenie pomiędzy PRI i PAN, czego owocem był udział przedstawicieli PAN w rządzie prezydenta Ernesto Zedillo Ponce de León (1994 – 2000)¹⁰³.

Potwierdzeniem znaczenia PAN w meksykańskiej polityce było zwycięstwo jej kandydata Vincente Foxa Quesady w wyborach prezydenckich w lipcu 2000 roku.

Druga z liczących się partii opozycyjnych – Partia Rewolucji Demokratycznej – powstała w 1989 roku z przekształcenia Narodowego Frontu Demokratycznego, lewicowej koalicji wyborczej. Na czele PRD stanął Cuauhtémoc Cárdenas Solorzano, syn byłego prezydenta Lazaro Cardenas. Cuauhtémoc Cárdenas w 1988 roku odszedł z PRI, na znak protestu wobec nominacji Carlosa Salinasa de Gortari na kandydata tej partii w wyborach prezydenckich. Cárdenas sprzeciwiał się jego neoliberalnym poglądom gospodarczym.

PRD występuje jako lewicowa opozycja wobec zmian zachodzących w ostatnich latach w Meksyku. Sprzeciwia się reformom znoszącym narodową własność ziemi i surowców naturalnych, rozbijającym wspólnoty rolnicze (*ejidos*). W kampanii wyborczej w 1994 roku Cárdenas, opowiadał się za renegocjacją części zapisów w traktacie o NAFTA i zwiększeniem państwowej kontroli nad gospodarką¹⁰⁴.

¹⁰² *Country Studies Area Handbook Series (Library of Congress - Federal Research Division): Mexico, Institutional Revolutionary Party...*, op. cit.

¹⁰³ *Country Studies Area Handbook Series (Library of Congress - Federal Research Division): Mexico, National Action Party*, [http://lcweb2.loc.gov/cgi-bin/query/r?frd/cstdy:@field\(DOCID+mx0092\)](http://lcweb2.loc.gov/cgi-bin/query/r?frd/cstdy:@field(DOCID+mx0092)), (15.05.2001).

¹⁰⁴ *Country Studies Area Handbook Series (Library of Congress - Federal Research Division): Mexico, Democratic Revolutionary Party*, [http://lcweb2.loc.gov/cgi-bin/query/r?frd/cstdy:@field\(DOCID+mx0092\)](http://lcweb2.loc.gov/cgi-bin/query/r?frd/cstdy:@field(DOCID+mx0092)), (15.05.2001).

Spośród mniejszych partii politycznych tylko dwie, zdołały w ostatnich latach wprowadzić swoich przedstawicieli do federalnego parlamentu – Partia Pracy (Partido del Trabajo – PT) i Meksykańska Ekologiczna Partia Zielonych (Partido Verde Ecologista Mexicano – PVEM).

Podział miejsc w Kongresie Unii 1999 roku obrazuje tabela 1.

Tabela 1

Podział miejsc w Kongresie Unii w październiku 1999 roku.

Nazwa partii	Izba Deputowanych	Senat
PRI	237	75
PRD	125	16
PAN	120	31
PT	7	1
PVEM	6	-
niezależni	5	5

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *CIA World Factbook 2000, Mexico*, <http://www.odci.gov/cia/publications/factbook/geos/mx.html>, (15.05.2001).

3. Społeczeństwo

3.1. Ludność Meksyku i warunki życia

W 2000 roku Meksyk liczył 100 349 766 mieszkańców¹⁰⁵. Dla porównania w 1910 roku liczba ludności Meksyku wynosiła około 10 mln¹⁰⁶. Tak ogromny wzrost wynika z eksplozji demograficznej, jaka miała miejsce w Meksyku w latach 50. 60. i 70. Spowodowało ją wiele różnych czynników, m.in. stabilizacja polityczna i

¹⁰⁵ *CIA World Factbook 2000, Mexico*, <http://www.odci.gov/cia/publications/factbook/geos/mx.html>, (15.05.2001).

¹⁰⁶ *Country Studies Area Handbook Series (Library of Congress - Federal Research Division): Mexico, Population*, [http://lcweb2.loc.gov/cgi-bin/query/r?frd/cstdy:@field\(DOCID+mx0044\)](http://lcweb2.loc.gov/cgi-bin/query/r?frd/cstdy:@field(DOCID+mx0044)), (15.05.2001).

gospodarcza, poprawa warunków higienicznych, szczepienia ochronne, itp. Początkowo wzrost liczby ludności uważano za zjawisko pozytywne, z czasem okazało się jednak, że państwo nie będzie w stanie zapewnić socjalnego bezpieczeństwa nowym pokoleniem. Począwszy od prezydentury José Lopeza Prtillo y Pacheco (1976 – 1982), zaczęto wprowadzać radykalny, narodowy program planowania rodziny, który miał przyczynić się do spadku przyrostu naturalnego. Program odniósł skutek. Wskaźnik przyrostu naturalnego spadł z 5,4% w 1976 roku, 2,3% w 1990 roku i 1,53% w 2000 roku (tabela 2)¹⁰⁷.

Tabela 2

Ludność Meksyku i przyrost naturalny w latach 1990 - 2000

Rok	Liczba ludności	Przyrost naturalny (w %)
1990	81 250 000	2.3
1995	91 158 000	1.8
2000	100 349 766	1.53

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *Country Studies Area Handbook Series (Library of Congress - Federal Research Division): Mexico, Population*, [http://lcweb2.loc.gov/cgi-bin/query/r?frd/cstdy:@field\(DOCID+mx0044\)](http://lcweb2.loc.gov/cgi-bin/query/r?frd/cstdy:@field(DOCID+mx0044)), (15.05.2001).
CIA World Factbook 2000, Mexico, <http://www.odci.gov/cia/publications/factbook/geos/mx.html>, (15.05.2001).

Obok przyrostu naturalnego znaczący wpływ na zmiany ludnościowe w Meksyku mają migracje. Ocenia się, iż w 1990 roku poza granicami państwa mieszkało 4,4 mln Meksykanów, z czego zdecydowana większość w USA¹⁰⁸.

Obserwuje się również wzmożenie procesu migracji wewnętrznych. Głównym ośrodkiem docelowym tych migracji jest stan Meksyk i Dystrykt Federalny, który w 1990 roku zamieszkiwało blisko 22% całej ludności Meksyku. Na koncentrację ludności w stolicy i innych wielkich ośrodkach miejskich wpływa m.in. centralizacja władzy i przemysłu. W ostatnich dziesięcioleciach wzrósł również napływ ludności na

¹⁰⁷ *Country Studies Area Handbook Series (Library of Congress - Federal Research Division): Mexico, Population...*, op. cit.; *CIA World Factbook 2000. Mexico...*, op. cit.

¹⁰⁸ *Country Studies Area Handbook Series (Library of Congress - Federal Research Division): Mexico, Population...*, op. cit.

pustynne, ale rozwijające się gospodarczo tereny północnego Meksyku (zwłaszcza obszary przygraniczne), co przyczynia się do bardziej równomiernego rozmieszczenia ludności w skali całego kraju¹⁰⁹.

Do zmian w świadomości Meksykanów w dużym stopniu przyczynia się edukacja. Jej rozwój od czasów rewolucji meksykańskiej uważa się za jeden z priorytetów polityki państwa. Jednak mimo znacznych nakładów, stan meksykańskiego systemu edukacji daleki jest od ideału. Podstawowa, przymusowa edukacja obejmuje dziewięć lat nauki – sześć lat szkoły podstawowej i trzy lata szkoły średniej lub zawodowej. W praktyce duży odsetek dzieci, szczególnie z terenów wiejskich w ogóle nie uczęszcza do szkoły, lub przerywa naukę w ciągu kilku pierwszych lat jej trwania, co powoduje, iż średnio w 1995 roku w całym Meksyku ponad 10% ludności stanowili analfabeci¹¹⁰, a statystyczny Meksykanin ukończył jedynie 6 klas szkoły podstawowej¹¹¹. Jednakże należy zauważyć znaczny postęp alfabetyzacji społeczeństwa jeśli weźmiemy pod uwagę, że w 1970 roku analfabeci stanowili aż 24% ludności powyżej 10 roku życia¹¹². Jednocześnie wzrasta liczba uczniów szkół średnich drugiego stopnia (przygotowujących do nauki na studiach wyższych) i studentów studiów wyższych.

Średnie wskaźniki nie obrazują różnic w poziomie edukacji w poszczególnych regionach i są zawyżane przez dane z okręgów wysoko rozwiniętych gospodarczo. O ile północne stany i środkowe stany Meksyku wykazują 90 – 95% współczynnik alfabetyzacji, o tyle w południowych, rolniczych i biedniejszych stanach Chiapas, Oaxaca i Guerrero, współczynnik ten waha się wokół 75%¹¹³.

Podobnie przedstawia się sytuacja ze służbą zdrowia. W skali całego kraju obserwuje się znaczną poprawę stanu zdrowia ludności, zmniejszenie zachorowalności i śmiertelności. Jest to wynikiem nakładów na rozwój infrastruktury medycznej, wzrostu świadomości konieczności prowadzenia higienicznego trybu życia wśród ludności, programu szczepień, itp. Odmiennie jednak przedstawia się sytuacja na rozwiniętych obszarach północnych i centralnych, a inaczej na południu Meksyku.

¹⁰⁹ *Ibidem*.

¹¹⁰ *Country Studies Area Handbook Series (Library of Congress - Federal Research Division): Mexico, Education*, [http://lcweb2.loc.gov/cgi-bin/query/r?frd/cstdy:@field\(DOCID+mx0052\)](http://lcweb2.loc.gov/cgi-bin/query/r?frd/cstdy:@field(DOCID+mx0052)), (15.05.2001).

¹¹¹ M. Danecka, *Spoleczne problemy Meksyku*, „Polityka Społeczna”, nr 11 – 12, 1998, s. 26 – 28.

¹¹² Z. Szot, *Meksyk...*, *op. cit.*, s.117.

¹¹³ *Country Studies Area Handbook Series (Library of Congress - Federal Research Division): Mexico, Education...*, *op. cit.*

Opieka medyczna w Chiapas, szczególnie w najbardziej niedostępnych terenach górskich zamieszkałych przez Indian, prawie nie istnieje. W przeprowadzonym w 1983 roku przez rząd meksykański badaniu oceniającym dostępność do opieki zdrowotnej na 100 możliwych punktów, trzy stany Chiapas, Oaxaca i Puebla uzyskały średnio 45 punktów¹¹⁴.

3.2. Grupy etniczne i językowe

W przypadku Meksyku wyodrębnianie grup ludności na podstawie przynależności etnicznej nastrocza wiele problemów. Generalnie przyjęło się dzielić społeczeństwo meksykańskie na dwie główne grupy – Metysów i Indian, oraz ludność białą i kolorową nieindiańską. Brak jest jednak precyzyjnych kryteriów, na podstawie których można by dokonać dokładnych obliczeń liczebności poszczególnych grup.

Określenia Metys i Indianin, są w Meksyku pojmowane dwojako – jako określenie przynależności etnicznej, rasowej oraz jako określenie przynależności kulturowej. W pierwszym przypadku pod uwagę bierze się pochodzenie, cechy somatyczne, język używany na co dzień, itp. Natomiast biorąc pod uwagę kryterium przynależności kulturowej za Metysa uważa się każdego, kto przyjął meksykański tryb życia. Do „cech indiańskich” zalicza się m.in. poczucie przynależności do wspólnoty indiańskiej, używanie na co dzień jednego z indiańskich języków, aktywne uczestnictwo w życiu kulturalnym i religijnym indiańskich wspólnot. Często bierze się również pod uwagę czynniki ekonomiczne takie jak stosunek do własności ziemi i środków produkcji. Na ogół Indianie stanowią najbiedniejszą grupę meksykańskiego społeczeństwa¹¹⁵.

Większość meksykańskich Indian należy do jednej z trzech podstawowych grup językowych – yuto – azteca, maya i otomangue. Najliczniejszymi narodami indiańskimi dzisiejszego Meksyku (wyodrębnionymi na podstawie kryterium językowego), są: Nahua (Méxica), Majowie, Zapotekowie, Mistekowie, Otomi, Totonakowie, Tzeltal i Tzotzil¹¹⁶.

Na indiańską ludność Chiapas składa się przede wszystkim sześć grup językowych: Tzeltal, Tzotzil, Chol, Tojolabal, Zoque. Stanowią one około ¼ ogólnej liczby ludności stanu. Resztę stanowią Metysi i biali (tzw. *Ladinos* – nie-Indianie), oraz

¹¹⁴ *Country Studies Area Handbook Series (Library of Congress - Federal Research Division): Mexico, Health Care and Social Security*, [http://lcweb2.loc.gov/cgi-bin/query/r?frd/cstdy:@field\(DOCID+mx0052\)](http://lcweb2.loc.gov/cgi-bin/query/r?frd/cstdy:@field(DOCID+mx0052)), (15.05.2001).

¹¹⁵ Por.: Z. Szot, *Meksyk...*, *op. cit.*, s. 102 – 104.

¹¹⁶ *Ibidem*, s. 106.

uchodźcy z sąsiedniej Gwatemali. Podstawą utrzymania Indian jest uprawa małych, kamienistych poletek oraz najemna, sezonowa praca (tania siła robocza na wielkich plantacjach kawy)¹¹⁷.

4. Gospodarka

Okres od lat 40. do połowy lat 70. to dla gospodarki meksykańskiej okres stałego i silnego wzrostu gospodarczego, wynoszącego średnio 6% rocznie. Wynikało to głównie z dobrej koniunktury w okresie wojny i późniejszego popytu na ropę naftową. Duże wpływy z handlu ropą pozwalały na rozwój inwestycji, ale w momencie spadku cen doprowadziły do kryzysu gospodarczego przejawiającego się wzrostem deficytu budżetowego, zawieszaniem spłat zagranicznego zadłużenia, itp. Kryzys gospodarczy, który rozpoczął się w połowie lat 70. trwał przez lata 80., kiedy ekipy prezydentów Miguela de la Madrid Hurtado i Carlosa Salinasa de Gortari zaczęły wprowadzać neoliberalne reformy gospodarcze. Zakrojona na szeroką skalę prywatyzacja, restrykcyjna polityka budżetowa i antyinflacyjna wydzwignęły Meksyk z kryzysu.

Obecnie Meksyk jest: „najbardziej dynamicznie rozwijającym się krajem Ameryki Łacińskiej. Posiada duży potencjał gospodarczy opierający się nie tylko na znacznych pokładach surowców mineralnych [...] i taniej sile roboczej ale jednocześnie na rozbudowanej bazie przemysłu przetwórczego”¹¹⁸.

Najbardziej rozwinięty jest obecnie przemysł przetwórczy, ogranicza się natomiast zatrudnienie i modernizuje rolnictwo, które zatrudniając największy procent ludności czynnej zawodowo (36%) dostarcza tylko około 7% PKB.

W 1994 roku Meksyk wraz z USA i Kanadą zawarł Północnoamerykańskie Porozumienie o Wolnym Handlu (NAFTA). Integracja z bogatymi sąsiadami z północy ma się przyczynić do dalszego rozwoju gospodarczego kraju, choć nierówności rozwojowe między uczestnikami są jak na razie znaczne.

Na przełomie 1994 i 1995 roku, w związku z burzliwą sytuacją polityczną Meksyk nawiedził kryzys gospodarczy, który odbił się echem na całym świecie. Dzięki pomocy zagranicznych rządów i inwestorów kryzys udało się zażegnać¹¹⁹.

¹¹⁷ Por.: J. R. González Martínez, *Powstanie...*, *op. cit.*, s. 39 – 40.

¹¹⁸ Por.: K. Dembicz, *Meksyk: Podstawowe informacje...* *op. cit.*, s. 17 – 18.

¹¹⁹ Por.: B. Liberska, *Meksyk po pierwszym roku kryzysu*, „Ameryka Łacińska. Kwartalnik Analityczno – Informacyjny” nr 1, 1996, s. 59 – 61.

Rozdział II

Przyczyny, przebieg i główni uczestnicy konfliktu

1. Przyczyny konfliktu

Przyczyn buntu było wiele, trudno byłoby wymienić i opisać wszystkie szczegółowo. Problemy, które doprowadziły Indian z Chiapas do tak desperackiego kroku, jakim było chwycenie za broń gromadziły się przez dziesiątki a nawet setki lat.

Dla meksykańskich Indian przybycie Europejczyków nie oznaczało „odkrycia Nowego Świata”, nie było również „spotkaniem dwóch światów”. Ekspansja Europejczyków oznaczała dla Indian początek trwającej przeszło 500 lat walki o zachowanie własnej tożsamości, kultury, religii i tradycyjnego sposobu życia. Spychani wciąż na margines życia społeczno – politycznego i gospodarczego, meksykańscy Indianie, o ile nie zasymilowali się z resztą społeczeństwa, spadli na sam dół drabiny społecznej Meksyku.

Przeciwstawiając się dyskryminacji i marginalizacji Indianie często chwyтали za broń. Bezpośrednią przyczyną większości indiańskich buntów była kwestia posiadania ziemi.

Również w przypadku konfliktu tu opisywanego, kwestia agrarna stanowiła jedną z podstawowych przyczyn. Zmiany meksykańskiego systemu rolnego wymuszone koniecznością dostosowania się do porozumień NAFTA i neoliberalne przemiany gospodarcze pogłębiły przepaść dzielącą indiańskich chłopów (choć podobny los spotkał również chłopstwo nieindiańskie) od metyskiego społeczeństwa. Tragiczne warunki życia chłopów-Indian, stanowiły drugą wielkiej wagi przyczynę wybuchu buntu.

1.1. Panorama Chiapas

Chiapas jest ósmym pod względem wielkości stanem Meksyku, dzieli się na 119 *municipiów* zorganizowanych w 9 regionów ekonomicznych. W 1995 roku stan liczył 3,6 mln mieszkańców¹. Większość populacji zamieszkuje na wsi.

Do Chiapas prowadzą tylko trzy drogi, w tym Szosa Panamerykańska. Jedynie do 2/3 siedzib władz lokalnych można dostać się utwardzonymi drogami. Do pozostałych, jak i do 12 tys. wspólnot wiejskich prowadzą drogi gruntowe lub leśne i

¹ V. Ballinas, *Notes on the economy in Chiapas in 1999*, http://flag.blackened.net/revolt/mexico/reports/chiapas_econ_99.html, (10.02.2002).

górskie szlaki. Kolej w Chiapas dysponuje dwiema liniami pochodzącymi z przełomu XIX i XX wieku. Jedna z nich przecina północną część stanu, druga zaś biegnie wzdłuż zachodniego wybrzeża².

Mimo tak niskiego poziomu rozwoju infrastruktury, w wielu statystykach gospodarczych Chiapas zajmuje wysokie pozycje.

Na terenie stanu znajdują się ogromne złoża ropy naftowej i gazu ziemnego. W 1992 roku PEMEX (państwowa kompania naftowa), eksploatowała tu 86 szybów naftowych. Około 20% energii elektrycznej Meksyku produkowana jest w Chiapas. W przypadku energii pochodzącej z hydroelektrowni wskaźnik ten wynosi 55%. Selwa Lakandońska jest źródłem wielu cennych gatunków drzew iglastych i tropikalnych. W latach 1981 – 89, z Chiapas wywieziono około 2,5 mln metrów sześciennych drewna³.

Również w zakresie produkcji rolnej Chiapas może poszczycić się osiągnięciami. Stan jest największym w Meksyku producentem kawy. Ponad 30% jej produkcji pochodzi z Chiapas. Ponadto stan ten jest znaczącym producentem i eksporterem kukurydzy, sorgo, orzeszków ziemnych, bananów, tytoniu, avocado i kakao⁴.

Począwszy od lat 80. XX wieku, Chiapas stało się również ważnym ośrodkiem turystycznym. Tylko w 1992 roku stan odwiedziło przeszło milion turystów⁵.

Rozmiar i rozmieszczenie infrastruktury miał m.in. wpływ na ukształtowanie się i rozwój poszczególnych regionów Chiapas. Każdy z nich stanowi szczególną i odróżniającą się od pozostałych jednostkę ekonomiczną i społeczno – kulturową. Stosunkowo wysoko rozwinięte są: pacyficzne wybrzeże stanu (Costa de Chiapas), na obszarze, którego znajdują się ważne plantacje roślin tropikalnych oraz dorzecze rzeki Grijalwy i ściśle z nią powiązana Platforma Zatoki Meksykańskiej. Potencjał tych obszarów uwarunkowany jest dobrze rozwiniętą infrastrukturą hydroenergetyczną⁶.

Sceną rebelii stały się dwa, odizolowane naturalnymi barierami regiony Chiapas: Płaskowyż (Altos de Chiapas) i Selwa Lakandońska. Altos de Chiapas obejmuje północno – wschodni obszar stanu. Centralnym ośrodkiem miejskim tego regionu jest

² Subcomandante Marcos, *Chiapas: The Southeast in Two Winds. A Storm and a Prophecy*, <http://lanic.utexas.edu/project/Zapatistas/0.TXT>, [w:] *Zapatista! Documents of the New Mexican Revolution*, <http://lanic.utexas.edu/project/Zapatistas/>.

³ *Ibidem*.

⁴ Por.: *Ibidem*; B. Bereza, *Opozycja i dialog. Społeczny wymiar konfliktu w Chiapas*, „Ameryka Łacińska. Kwartalnik Analityczno – Informacyjny”, nr 2, 2001, s. 95 – 99.

⁵ Subcomandante Marcos, *Chiapas: The Southeast in Two Winds...op. cit.*

⁶ J. R. González-Martínez, *Powstanie Tzeltal – Tzotzil Altos de Chiapas*, [w:] *Meksyk 1994*, praca zbiorowa pod red. B. Berezy i A. Dembicza, CESLA UW, Warszawa 1995, s 39 – 44.

dawna stolica stanu, San Cristóbal de las Casas. Lakandonia zajmuje wschodnie rejony stanu, wzdłuż granicy z Gwatemalą⁷.

Tereny te zamieszkiwane są głównie przez plemiona indiańskie wywodzące się od Majów. Są to przede wszystkim plemiona Tzeltal, Tzotzil, Chol, Zoque i Tojolabal. Największe skupiska Indian Tzeltal i Tzotzil znajdują się wokół San Cristóbal de las Casas oraz na północ i północny – wschód od niego. Są to obszary o największej w skali Chiapas, gęstości zaludnienia, a jednocześnie najbardziej niedostępne. Ponadto siedliska Tzeltalów znajdują się w Selwie Lakandońskiej. Indianie Chol i Zoque zamieszkują północną i północno – wschodnią część stanu. Osady Tojolabalów znajdują się we wschodniej części Chiapas, na obrzeżach Selwy Lakandońskiej oraz w południowej części stanu w sąsiedztwie miasta Comitán. Liczebność plemion Chol, Zoque i Tojolabal jest dziś niewielka, co wynika m.in. z długotrwałych kontaktów ze światem metyskim, pociągających za sobą proces akulturacji⁸. Liczebność indiańskich grup językowych w Chiapas przedstawia tabela 3. Na mapie 2 zobrazowano rozmieszczenie głównych grup indiańskich w Chiapas.

Tabela 3

Indianie Chiapas

Główne grupy językowe Indian w Chiapas	Osoby posługujące się danym językiem		Procent ludności w skali kraju
	liczba	odsetek ludności indiańskiej Chiapas	
Tzeltal	258 153	36,0	98,9
Tzotzil	226 681	31,6	99,0
Chol	114 460	16,0	89,2
Tojolabal	35 567	5,0	98,8
Zoque	34 810	4,9	80,6

Źródło: *Podstawowe dane statystyczne dla Chiapas oraz wybranych krajów Ameryki Łacińskiej i Karaibów*, oprac. K. Dembiczy, [w:] *Meksyk 1994*, praca zbiorowa pod red. B. Berezy i A. Dembiczy, CESLA UW, Warszawa 1995, s. 19 – 21.

W przeciwieństwie do Indian Chol, Zoque i Tojolabal, wśród Tzeltalów i Tzotzilów zachował się tradycyjny sposób życia. Spychani przez *Ladinos* (nie-Indian) na górskie i leśne obszary Płaskowyżu i selwy, Indianie ci odizolowali się od

⁷ *Ibidem*, s. 39 – 40.

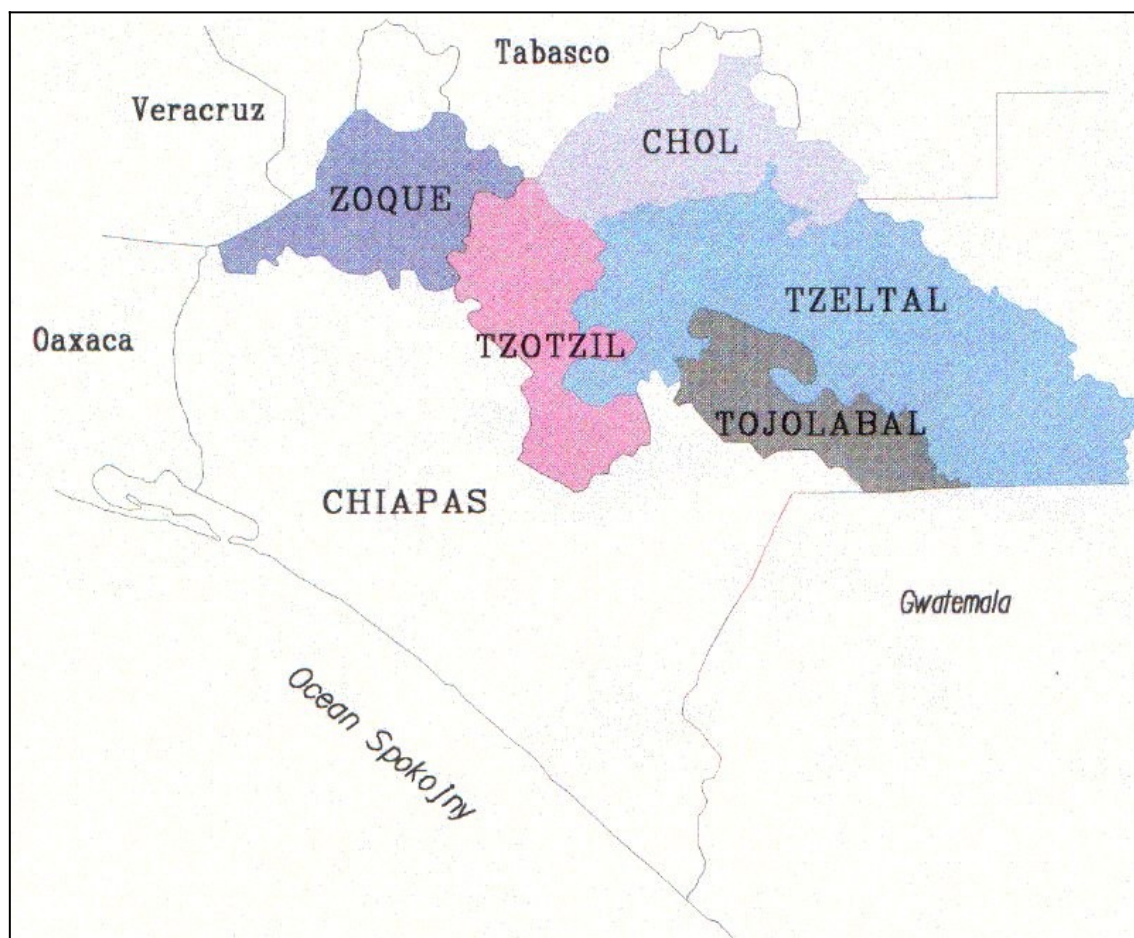
⁸ T. Walendziak, *Wydarzenia w Chiapas i ich historyczne uwarunkowania*, [w:] *Meksyk 1994...*, op. cit. s 32 - 38.

metyskiego społeczeństwa. Sytuacja taka ukształtowała nowe i utrwaliła tradycyjne, silne więzi wewnątrzplemienne⁹.

Tzeltalowie i Tzotzilowie mieszkają we wspólnotach – *comunidades*, które składają się na Indiańskie *municipia*. Każde z nich stanowi specyficzną jednostkę kulturową, z własną tożsamością lokalną i strukturą społeczno – ekonomiczną, odróżniającą je od sąsiednich wspólnot, ale jednocześnie opierającą się na wspólnych tradycjach¹⁰.

Mapa 2

Rozmieszczenie grup indiańskich w Chiapas

Źródło: opracowanie własne na podstawie: CIEPAC - Centro de Investigaciones Economicas y Politicas de Acción Comunitaria: <http://www.ciepac.org/maps/categoryindex.htm>, (10.02.2002).

Wśród Indian Chiapas zachowało się wiele elementów tradycyjnych struktur władzy wewnątrzwspólnotowej. System ten formalnie jest niezależny od władz państwowych. Tradycyjnymi wspólnotami rządzą corocznie wybierane przez społeczność władze¹¹. W zarządach miejskich funkcjonują natomiast dwie rady:

⁹ *Ibidem*, s. 34.

¹⁰ J. R. González-Martínez, *Powstanie Tzeltal – Tzotzil...op. cit.*, przypis 9 na str. 42.

¹¹ T. Walendziak, *Wydarzenia w Chiapas..., op. cit.*, przypis 5 na str. 37.

regionalna i konstytucyjna. Rada regionalna reprezentuje indiańskie społeczności za pomocą „indiańskich metod” i „indiańskiego instynktu demokratycznego”. Uprawnienia organów indiańskiej władzy są jednak niewielkie. Sprawują one co prawda funkcje z zakresu wymiaru sprawiedliwości przy drobnych wykroczeniach i porządku publicznego, ale ich kompetencje są stale ograniczane i wpływają głównie na życie plemienne. Faktyczna władza spoczywa w rękach rady konstytucyjnej, stanowiącej organ władzy państwowej¹². W tradycyjnych wspólnotach sprawowanie władzy i wywiązywanie się ze zobowiązań, gwarantuje uznanie ze strony współplemieńców. W przypadku, gdy reprezentant plemienia nie wypełnia swoich zadań należycie, wspólnota ma prawo wezwać go, aby wytłumaczył swoje postępowanie, a w niektórych przypadkach odwołać go z piastowanych funkcji. Proces podejmowania decyzji w tradycyjnych wspólnotach indiańskich obejmuje długie dyskusje, których celem jest wypracowanie możliwie najszerszego konsensusu¹³.

Sprawowanie władzy we wspólnotach nie wiąże się z gratyfikacjami finansowymi, a wręcz przeciwnie, pociąga za sobą konieczność ponoszenia wydatków przez sprawującego urząd, odgrywając przez to rolę specyficznego regulatora ekonomicznego zapobiegającego nadmiernemu bogaceniu się jednostek¹⁴.

Spoleczne sprawowanie władzy stało się jedną z przyczyn degeneracji tradycyjnego systemu politycznego wspólnot. Nierzadko na urząd wyznaczano osobę, którą chciano zrujnować. W innych przypadkach przy władzy przez długi czas utrzymywali się bogaci właściciele, których stać było na wynajęcie pracowników do swych gospodarstw. W ten sposób, z czasem ukształtował się system kacyków stanowiący wynaturzenie tradycyjnych form rządów wspólnotowych¹⁵.

Polityka indygenistyczna porewolucyjnego Meksyku podtrzymywała i popierała władzę kacyków, którzy stali się łącznikiem pomiędzy władzą federalną, a ludnością indiańską. Prawnym potwierdzeniem poparcia rządu dla systemu kacyków, była modyfikacja zasad wyboru władz wspólnotowych z 1937 roku. Kryteria szacunku i prestiżu obowiązujące przy wyborze funkcjonariuszy odpowiedzialnych za wprowadzanie reform zastąpiono odgórnym ich mianowaniem przez władze federalne. Proces odsuwania od rzeczywistej władzy dawnej starszyny zakończył się już w latach

¹² Por.: F. Benítez, *Indianie z Meksyku*, PIW, Warszawa 1972, s. 137 – 138.

¹³ A. Flood, *What is it that is different about the Zapatistas?*, „Chiapas Revealed”, nr 1, 2001, http://flag.blackened.net/revolt/mexico/comment/andrew_diff_feb01.html, (10.02.2002).

¹⁴ Por.: F. Benítez, *Indianie z Meksyku...*, *op. cit.*, s. 137; T. Walendziak, *Sytuacja mniejszości autochtonicznych w Meksyku*, „Tawacin”, nr 4, 1998, s. 30 – 33.

¹⁵ F. Benítez, *Indianie z Meksyku...*, *op. cit.*

50. Urzędnicy federalni przejęli wówczas funkcje oficjalne i tradycyjne, a także przejęli kontrolę nad handlem alkoholem, usługami transportowymi, przyznawaniem kredytów i pożyczek oraz mianowaniem nauczycieli federalnych¹⁶. W latach 70., w szczególnych przypadkach, działalność kacyków powodowała nawet zmiany w rozmieszczeniu ludności stanu Chiapas. W tym okresie do stanu zaczęła napływać ludność z sąsiednich stanów zachęcona rządowymi przydziałami ziemi. Był to również okres wzmożenia prac misyjnych przez kościoły protestanckie w Chiapas. Kacykowie powiązani z lokalnymi funkcjonariuszami Partii Rewolucyjno – Instytucjonalnej (PRI) i konserwatywnymi przedstawicielami Kościoła Katolickiego, bezkarnie wypędzali protestanckich neofitów z dotychczasowych siedzib, zmuszając ich do osiedlenia się i kolonizacji Selwy Lakandońskiej i słabiej zaludnionych obszarów Altos de Chiapas¹⁷.

W wielu odizolowanych wspólnotach indiańskich, ich mieszkańcom udało się jednak zachować wiele elementów tradycyjnego systemu społeczno – politycznego. Wybuch powstania i poparcie ze strony EZLN dla tradycji indiańskich, wzmocnił tradycyjne struktury, a nawet doprowadził do ich odradzania się (szerzej procesy te opisane są w rozdziale 2.3.).

1.2. Sytuacja społeczno – ekonomiczna Indian w Chiapas

Większość meksykańskich Indian (w tym także Indianie z Chiapas) mieszka na wsi. Dzięki temu udało im się zachować wiele cech tradycyjnego stylu życia. Jedną z podstawowych pozostałości po przodkach (obok opisanej powyżej struktury polityczno – społecznej), jest tradycja wspólnotowego posiadania i użytkowania ziemi.

Wiejskie wspólnoty indiańskie, mające swe korzenie w okresie przedkolumbijskim, w kształcie zbliżonym do dzisiejszego powstały w XVI wieku. Z polecenia władzy królewskiej tworzyli je hiszpańscy misjonarze, którzy w Nowym Świecie pragnęli realizować biblijne utopie. Odtąd wspólnoty działały w oparciu o prawa królewskie, a ziemia była własnością korony, oddaną w użytkowanie rdzennym mieszkańcom Meksyku.

Dopóki kolonizatorów było niewielu, system wspólnotowy mógł się rozwijać, z czasem jednak kolonie zaczęły przekształcać się w wielkie gospodarstwa produkcyjne. Te zaś potrzebowały ziemi i taniej siły roboczej. Najłatwiejszym sposobem ich pozyskania, było odebranie ziemi wspólnotom i zmuszenie ich mieszkańców do

¹⁶ B. Bereza, *Opozycja i dialog...*, *op. cit.*, s. 97.

¹⁷ B. Carr, „*From the Mountain of Souteast*”: *A Review of Recent Writings on Zapatistas of Chiapas*, „*Journal of Iberian and Latin American Studies*”, vol. 3:2, grudzień 1997, <http://www.his.latrobe.edu.au/histres/digbook/zapatistas.html>, (15.05.2001).

niewolniczej pracy. Polityka zależności i wyzysku doprowadzała niejednokrotnie do wybuchów indiańskich buntów, rebelii i powstań, kończących się zwykle pacyfikacjami insurgentów¹⁸.

Wraz z ogłoszeniem niepodległości na początku XIX wieku, nowe władze meksykańskie przejęły, dotychczas królewskie, ziemie wspólnot indiańskich. Drugą formą własności ziemskiej odziedziczoną po Wicekrólestwie Nowej Hiszpanii, były hacjendy, które dały początek latyfundiom. Równocześnie proces wywłaszczania wspólnot, rozpoczęty już w czasach kolonialnych, znacznie się nasilił.

Pierwszym silnym ciosem zadany indiańskim wspólnotom, była tzw. *Ustawa Lerdo* wydana w 1856 roku (*Ley de desamortización de las fincas rústicas y urbanas propiedad de corporaciones civiles y religiosas*). W zamyśle liberalnych polityków popierających tę ustawę, miała ona doprowadzić do likwidacji wielkiej własności latyfundiowej i kościelnej, ustanowienia wolnego rynku ziemi oraz zapewnienia przepływu siły roboczej koniecznej przy zagospodarowywaniu nowych ziem¹⁹. W praktyce jednak, ustawa uderzyła w drobnych posiadaczy ziemskich i indiańskie wspólnoty. Ustanowienie wolnego rynku ziemi spowodowało, iż wiele wspólnot wyprzedawało (dobrowolnie lub nie) swoją ziemię. Jednocześnie *Ustawa Lerdo* doprowadziła do wzrostu liczby latyfundiów, które okazały się hamulcem rozwoju kapitalistycznego²⁰.

W latach tzw. porfiriatu (rządy Porfirio Diaza 1876 – 1910), meksykańskie rolnictwo nastawiło się na eksport do USA. Wzrosło wówczas zapotrzebowanie na siłę roboczą, której główne źródło stanowiły indiańskie wspólnoty. Doprowadziło to do odpływu chłopów-Indian na wielkie, sztucznie nawadniane plantacje położone w północnych stanach Meksyku i wydzierżawiania ziem małych i mniej wydajnych wspólnot. W tym okresie władze półjawnie, acz na szeroką skalę, praktykowały przymusowe wysiedlenia i wywłaszczenia w stosunku do wspólnot rolniczych. Korzystali na tym, oczywiście, zwolennicy i „przyjaciele” reżimu Diaza. W efekcie, wśród ludności chłopskiej narastało niezadowolenie, którego wyrazem stał się radykalny, ludowy nurt rewolucji meksykańskiej dowodzony przez Pancho Villę i Emiliano Zapatę. Program agrarny radykałów zawarto we wspomnianym wcześniej Planie Ayalańskim z 1911 roku. Zgodnie z założeniami planu, bezprawnie zagarnięte ziemie, miały być zwrócone prawowitym właścicielom, natomiast 1/3 wielkich

¹⁸ J. R. González-Martínez, *Powstanie Tzeltal – Tzotzil...op. cit.*, s. 40.

¹⁹ M. Skoczek, *Meksykańskie reformy rolne 1824 – 1992*, [w:] *Meksyk 1994...*, *op. cit.* s. 48 – 51.

²⁰ *Ibidem*, s. 48.

majątków miała być rozparcelowana a ich ziemie rozdzielone między wspólnoty i indywidualnych właścicieli²¹.

Wraz z ogłoszeniem 6 stycznia 1915 roku przez Venustiano Carranzę *Ustawy o Reformie Rolnej*, rozpoczął się nowy etap naprawy meksykańskiego systemu rolnego. Ustawa przewidywała m.in. zwrot ziem zagrabionych bezprawnie po roku 1856 (*Ustawa Lerdo*), oraz przydziały ziemi państwowej. Zasady sformułowane i wprowadzane w życie przez Carranzę, znalazły potwierdzenie w artykule 27 Konstytucji Meksykańskiej z 1917 roku²², regulującym nową strukturę agrarną państwa. Obejmowała ona trzy rodzaje własności ziemskiej: *ejidos*, wspólnoty rolnicze (*comunidades agrarias*) i drobną własność indywidualną (*pequeña propiedad*). Dopełnieniem rewolucyjnego prawodawstwa rolnego była *Ustawa o Ejidos (Ley de Ejidos)* z 1920 roku²³. Właścicielem ziemi stał się naród Meksykański.

Do lat 80. XX wieku, władze meksykańskie z różnym natężeniem wprowadzały założenia rewolucyjnej reformy rolnej, rozdzielając wśród bezrolnych chłopów ziemię. Zagorzałym zwolennikiem uczynienie z *ejido* podstawy organizacji społeczno – gospodarczej na wsi był prezydent Lázaro Cárdenas (1934 – 1940). Ekipa Cardenasa nie wahała się m.in. parcelować „nietykalnych” dotąd wielkich upraw roślin przemysłowych²⁴.

Niespójność i niekonsekwencja we wprowadzaniu reform uniemożliwiła jednak poprawę warunków życia ludności wiejskiej. Gospodarstwa wspólnotowe okazały się niewydajne. Niedostosowane do warunków gospodarki rynkowej, gospodarujące głównie na gorszych glebach o niewielkim areale, *ejidos* i *comunidades* nie dawały chłopom szans na awans społeczny, pogłębiając jedynie ich marginalizację. Wielkość działek w *ejidos* obrazuje tabela 4.

Tabela 4

Areal działek w *ejidos*

Powierzchnia działek <i>ejidatarios</i> (w hektarach)	Procent użytkowników

²¹ *Ibidem*, s 48 – 49.

²² *Country Studies Area Handbook Series (Library of Congress - Federal Research Division): Mexico, Agriculture*, [http://lcweb2.loc.gov/cgi-bin/query/r?frd/cstdy:@field\(DOCID+mx0065\)](http://lcweb2.loc.gov/cgi-bin/query/r?frd/cstdy:@field(DOCID+mx0065)), (10.02.2002).

²³ M. Skoczek, *Meksykańskie reformy rolne...op. cit.*, s. 49.

²⁴ *Country Studies Area Handbook Series (Library of Congress - Federal Research Division): Mexico, Rural Society*, [http://lcweb2.loc.gov/cgi-bin/query/r?frd/cstdy:@field\(DOCID+mx0048\)](http://lcweb2.loc.gov/cgi-bin/query/r?frd/cstdy:@field(DOCID+mx0048)), (10.02.2002).

0,1 – 4,0	44,6
4,1 – 10	42,0
pow. 10	13,4

Źródło: opracowanie własne na podstawie: B. Bereza, *Opozycja i dialog. Społeczny wymiar konfliktu w Chiapas*, „Ameryka Łacińska. Kwartalnik Analityczno – Informacyjny”, nr 2, 2001, s. 95 – 99.

Choć zarówno *ejidos* jak i *comunidades agrarias* należą do wspólnotowych form własności ziemi, występują między nimi różnice. W *comunidades* ziemia należy do mieszkańców (jest ich własnością). Każda rodzina ma przydzieloną działkę, którą uprawia indywidualnie. Wspólnie użytkowane są lasy, pastwiska, itp. Prawo korzystania z ziemi jest zaś ściśle powiązane z wypełnianiem zadań wobec wspólnoty²⁵.

W *ejidos*, które powstały w wyniku reformy systemu rolnego Meksyku, ziemia do 1992 roku była własnością państwa, a chłopci mieli tylko prawo ją uprawiać (dożywotnio). Podobnie jak w *comunidades*, poszczególne rodziny gospodarują na indywidualnych działkach. Różnica między tymi formami tkwi jednak w systemie zarządzania. W *comunidades* władza pochodzi ze wspólnoty i jest zakorzeniona w tradycji. W *ejidos* natomiast, władze ustalane są odgórnie przez władze państwowe. Wpływa to dezintegrująco na wspólnoty indiańskie funkcjonujące w ramach *ejidos*, nieutożsamiające się z takim systemem²⁶.

Począwszy od lat 80. XX wieku, w Meksyku rozpoczął się proces reform gospodarczych, obejmujący także kwestię agrarną. Nastąpił powrót do popierania wielkich gospodarstw produkcyjnych. Proces reform neoliberalnych nasilił się w latach 90. XX wieku. W 1992 roku przyjęto nowe *Prawo Rolne (Ley Agraria)*. Zgodnie z nową ustawą *ejidos* otrzymały ziemię, którą dotychczas użytkowały. Pozwoliło to *ejidatarios* na swobodne dysponowanie ziemią, w tym sprzedaż, dzierżawienie, zaciąganie kredytów hipotecznych, itp.²⁷.

Skutkiem wprowadzenia nowego prawa rolnego stał się proces wykupywania ziemi przez lokalnych kacyków od ludności najuboższej.

Pomimo trwającego kilkadziesiąt lat procesu reform agrarnych, w Meksyku nie udało się zlikwidować wielkiej własności latyfundiальной. Mimo że konstytucja określiła maksymalny obszar prywatnego gospodarstwa na 100 ha, w 1970 roku 19 tys. gospodarstw użytkowało ponad 500 ha (tabela 5), a 2% gospodarstw indywidualnych

²⁵ T. Walendziak, *Sytuacja mniejszości...*, op. cit., s. 31.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ M. Skoczek, *Meksykańskie reformy rolne...* op. cit., s. 48.

użytkowało łącznie 48,2 mln ha, czyli około 70% ziem należących do kategorii *pequeña propiedad*²⁸.

Tabela 5

Gospodarstwa należące do kategorii drobnej własności ziemskiej (1970r.)

Ilość gospodarstw (w tys.)	Powierzchnia (w ha)
623,7	poniżej 10
162,0	10 – 50
105,4	50 – 500
19	500

Źródło: opracowanie własne na podstawie: M. Skoczek, *Meksykańskie reformy rolne 1824 – 1992*, [w:] *Meksyk 1994...*, op. cit. s. 49.

Na początku lat 90., w Meksyku funkcjonowało 40 tys. gospodarstw o areale powyżej 100 ha i około 500 gospodarstw większych niż 50 000 ha²⁹.

Poza północną, sztucznie nawadnianą częścią Meksyku, najwięcej latyfundiów znajduje się w Chiapas. Niektóre latyfundia w Lakandonii, czy na Płaskowyżu, przewyższają obszarem całe *municipia* indiańskie. Jednocześnie zajmują najlepsze grunty orne i pastwiska³⁰. Ludność chłopska i indiańska jest spychana na tereny gorszej jakości, głównie na obszar selwy i w góry, lub w zamian za kawałek ziemi i część plonów pracuje u latyfundystów.

Błędnie zaplanowana polityka rozdziału ziemi, zmusza Indian z Chiapas do poszukiwania najemnej pracy na wielkich plantacjach kawy i roślin tropikalnych położonych w północnych i południowych rejonach Chiapas, lub przy zbiorach trzciny cukrowej w sąsiednich stanach³¹.

W związku z kryzysem gospodarczym, który w Chiapas rozpoczął się już w połowie lat 70. XX wieku, i te źródła utrzymania uległy ograniczeniu. Ograniczeniu uległ rynek pracy; na tereny przygraniczne napływało coraz więcej uciekinierów z sąsiedniej Gwatemali; eksplozja demograficzna przyczyniła się do znacznego zwiększenia liczby ludność; nędza powodowała wzrost napięć wewnętrznych. Coraz więcej Indian powracało do zajęć rolniczych. W wielu przypadkach okazywało się to jednak niemożliwe³². W Chiapas dochodziło więc do częstych, samowolnych zajęć ziem

²⁸ *Ibidem*, s 49.

²⁹ *Country Studies Area Handbook Series (Library of Congress - Federal Research Division): Mexico, Agriculture*, op. cit.

³⁰ T. Walendziak, *W wydarzenia w Chiapas...*, op. cit., s. 34.

³¹ *Ibidem*, s. 35 – 36.

³² *Ibidem*, s. 36.

należących do latyfundystów. Działania te wzmacniała opieszałość władz w rozpatrywaniu roszczeń chłopów-Indian. Wnioski o przyznanie ziemi na rozpatrzenie oczekiwały średnio 7 lat, angażując 22 różne rządowe agencje³³.

W odpowiedzi na nielegalne zajmowanie ziemi, latyfundiści, przy cichym poparciu władz lokalnych, tworzyli zbrojne grupy chroniące ich interesy. Tzw. „białe gwardie” zaczęły powstawać już na przełomie lat 50. i 60. XX wieku. W 1961 roku, dekret gubernatora Chiapas Samuela León Brindisis (1958 – 1964), zezwolił hodowcom bydła na noszenie broni i zatrudnianie uzbrojonej ochrony. Dzięki temu, w niektórych rejonach Chiapas, lokalni landlordowie praktycznie sami sprawowali władzę i wprowadzali własne prawa. Członkowie „białych gwardii” rekrutowali się głównie z chłopów popierających PRI i powiązanych z nią organizacji chłopskich. Zbrojne grupy zastraszały działaczy wiejskich, wypędzały chłopów z zajętych ziem, itp.³⁴.

W związku z wybuchem powstania, w Chiapas pojawiły się grupy tzw. *paramilitares*. W odróżnieniu od straży wynajmowanych przez właścicieli ziemskich, *paramilitares* byli bardziej powiązani z lokalną władzą, policją, służbami specjalnymi i armią. Mieli również bardziej polityczne cele działania i walki (szerzej o *paramilitares* w rozdziale 3.2.).

Bezpośrednia przemoc nie jest jednak jedynym przejawem dyskryminacji i lekceważenia ludności Indiańskiej ze strony *Ladinos*. Powiązani z lokalnymi władzami *Ladinos* sprzeciwiają się nie tylko reformom agrarnym. Jak podaje F. Benitez: „wszystkie osoby z «dobrego towarzystwa» w San Cristóbal [...], wiedzą, że każdy nowy szpital i każda nowa szkoła pozbawia ich ziemi i peonów”³⁵. „Gdy tylko Indianin nauczy się czytać i pisać, w tajemniczy sposób uczy się też być wolnym”³⁶. Biali i Metysi, nauczyciele federalni, władze rolne, leśne i sądowe, wspólnie działają przeciw Indianom. Ci zaś: „żyją w ustawicznym strachu. Każdego nazywają szefem, z każdym rozmawiają pochylając głowę”³⁷. Ponadto, kontrolując rynek produktów rolnych, stanowiących podstawę utrzymania Indian, *Ladinos* utwierdzają także ich zależność ekonomiczną.

³³ L. Proyect, *Understanding Chiapas*, <http://flag.blackened.net/revolt/mexico/comment/understand.html>, (15.05.2001).

³⁴ Centro de Información y Análisis de Chiapas, A.C., *The covert war waged by gunmen, White Guards and Paramilitary forces*, http://flag.blackened.net/revolt/mexico/reports/white_guard.html, (10.02.2002).

³⁵ F. Benitez, *Indianie z Meksyku...*, *op. cit.* s. 120.

³⁶ *Ibidem*, s. 122.

³⁷ *Ibidem*, s. 167.

Władze meksykańskie podejmowały różne działania, aby zniwelować różnice między rozwiniętym, miejskim i przemysłowym Meksykiem, a tym „innym Meksykiem” (*el otro México*), biednym, zacofanym światem chłopów, Indian i innych grup pozostawionych samym sobie.

W latach 40. i 50. XX wieku, Centrum Koordynacji Rozwoju Indygenistycznego, stosowało intensywną, ale i dyskusyjną politykę rozwoju lokalnego w dziedzinie szkolnictwa podstawowego, rolnictwa, ochrony zdrowia, itp. Celem działań Centrum, była „meksykanizacja” Indian. Polityka ta okazała się nieskuteczna, gdyż nie uwzględniała specyfiki kultur i lokalnych światopoglądów³⁸.

W celu rozwoju rolnictwa, władze wprowadziły system dopłat bezpośrednich do produkcji podstawowych produktów rolnych. System ten nie przyniósł oczekiwanej poprawy sytuacji na wsi. Wobec tego, w 1993 roku, ekipa prezydenta Carlosa Salinasa de Gortari ogłosiła szczegóły nowego planu mającego przyczynić się do rozwoju obszarów wiejskich i zwiększenia wpływów z rolnictwa – PROCAMPO. Program ten zastąpił wcześniejszy system dopłat bezpośrednich. Zmierzał do udoskonalenia planowania w rolnictwie, promował inwestycje w sektor rolny. Program miał również przyczynić się do odbiurokratyzowania całej administracji odpowiedzialnej za sektor rolny. Wspierał zróżnicowanie upraw i modernizację rolnictwa. Subsydiami objęto zarówno duże gospodarstwa produkcyjne, jak i niewielkie, nastawione głównie na zaspokajanie własnych potrzeb. System subsydiów miał także na celu zahamowanie migracji ze wsi do miast przez dokapitalizowanie zubożałych rolników³⁹. Program okazał się jednak nieporozumieniem. Nie stymulował produkcji, a ograniczał się jedynie do świadczenia pomocy doraźnej, poprzez dostarczanie leków i żywności.

Nieskuteczny okazał się także rozpoczęty nieco wcześniej, w 1988 roku, program PRONASOL. Z założenia program rozwojowy, ograniczał się jedynie do finansowania robót publicznych i poprawy warunków socjalnych⁴⁰.

Podobnie jak w skali całego kraju, również w Chiapas programy rozwojowe nie przyniosły poprawy warunków życia chłopów-Indian. Sytuacji nie zmieniło także znaczne zwiększenie nakładów na rozwój stanu za kadencji Carlosa Salinasa. Wówczas

³⁸ J. R. González-Martínez, *Powstanie Tzeltal – Tzotzil...op. cit.*, s. 41.

³⁹ *Country Studies Area Handbook Series (Library of Congress - Federal Research Division): Mexico, Government Agricultural Policy*, [http://lcweb2.loc.gov/cgi-bin/query/r?frd/cstdy:@field\(DOCID+mx0066\), \(10.02.2002\).](http://lcweb2.loc.gov/cgi-bin/query/r?frd/cstdy:@field(DOCID+mx0066), (10.02.2002).)

⁴⁰ B. Bereza, *Opozycja i dialog...*, *op. cit.*, s. 95.

to Chiapas otrzymało najwięcej pomocy z funduszy federalnych (1000% więcej niż w roku 1989)⁴¹. Warunki życia indiańskiej ludności Chiapas pozostały dramatyczne.

Niska jakość gleb, na jakich gospodarują Indianie, niedokapitalizowanie i niewielki areał wspólnot, powodują, iż w wielu wioskach panuje głód. W „strefach indiańskich” na niedożywienie (dane z 1986 roku) cierpi od 50,5% (*municipio* Comitán zamieszkane przez duży odsetek *Ladinos*), do 96,4% ludności (*municipio* Chenalhó)⁴².

Katastrofalny jest również stan opieki zdrowotnej Indian. W najbardziej niedostępnych obszarach gór i selwy opieka medyczna prawie nie istnieje. Liczba mieszkańców przypadających na jednego lekarza (dane z 1986 roku) waha się od 1931 (*municipio* San Cristóbal de las Casas), do 29 357 (*municipio* Chamula). Średnio na obszarze zamieszkałym przez Indian Tzeltal wskaźnik ten wynosi 8581, a w przypadku rejonu Tzotzil 9142 osób na jednego lekarza⁴³.

W podobnie dramatycznej sytuacji znajduje się edukacja na terenie stanu Chiapas. W 1990 roku 30% ludności stanu powyżej 15 roku życia, stanowili analfabeci. Odsetek ludności indiańskiej niemówiącej po hiszpańsku wynosił w tym samym roku 30,2%⁴⁴, a przecież jest to język, którym posługują się urzędnicy, żołnierze, policjanci, itp. Połowa szkół w Chiapas oferuje nauczanie tylko do poziomu trzeciej klasy, tyle samo szkół ma jednego nauczyciela do wszystkich przedmiotów⁴⁵. Mimo iż prawo meksykańskie przewiduje obowiązkowe nauczanie na poziomie podstawowym, w „strefach indiańskich” poważnym problemem jest nieuczęszczanie dzieci do szkoły. Wynika to między innymi z faktu konieczności pracy dzieci, zarówno zarobkowej, jak i w ramach obowiązków domowych. Ułomnością systemu szkolnego w Chiapas jest także brak dwujęzycznych nauczycieli. W tabeli 6 przedstawiono wybrane dane statystyczne dotyczące warunków bytowych w Chiapas.

Tabela 6

Wybrane wskaźniki sytuacji społecznej i bytowej w Chiapas

	Ludność w tys. (1990r.)	Analfabetyzm (w %) (1990r.)	Procent ludności nie mówiącej	Procent ludności powyżej 15 roku życia	Procent gospodarstw pozbawionych (1994r.)	
					elektryczno	wody pitnej

⁴¹ J.L. Vallarta Marrón, *Sześćdziesiąt lat prezydentury Carlosa Salinas de Gortari w świetle jego ostatniego raportu przedłożonego Kongresowi Unii Meksyku. Wykład wygłoszony w CESLA w dniu 1.12.1994*, [w:] *Meksyk 1994...*, op. cit. s. 59 - 64.

⁴² J. R. González-Martínez, *Powstanie Tzeltal – Tzotzil...* op. cit., s. 44.

⁴³ *Ibidem*.

⁴⁴ *Podstawowe dane statystyczne dla Chiapas oraz wybranych krajów Ameryki Łacińskiej i Karaibów*, oprac. K. Dembicz, [w:] *Meksyk 1994...*, op. cit. s. 19 - 21.

⁴⁵ Subcomandante Marcos, *Chiapas: The Southeast in Two Winds...*, op. cit.

			po hiszpańsku (1990r.)	bez wyształce nia (1990r.)	ści	
Meksyk	90 000	12,4	8,4	-	12,5	20,6
Chiapas	3 210	30,1	30,2	62,1	33,1	41,6
Wybrane <i>municipia</i> Chiapas (<i>municipia</i> objęte powstaniem w pierwszych dniach jego trwania)						
Ocosingo	121	46,7	-	78,3	67,9	49,2
Altamirano	-	-	-	-	75,0	48,8
Las Margaritas	87	48,4	-	83,3	66,4	72,7
San Cristóbal de las Casas	89	25,0	-	44,8	-	-

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *Podstawowe dane statystyczne dla Chiapas oraz dla wybranych krajów Ameryki Łacińskiej i Karaibów*, oprac. K. Dembicz, [w:] *Meksyk 1994*, praca zbiorowa pod red. B. Berezy i A. Dembicza, CESLA UW, Warszawa 1995, s. 39 – 44; B. Bereza, *Opozycja i dialog. Społeczny wymiar konfliktu w Chiapas*, „Ameryka Łacińska. Kwartalnik Analityczno – Informacyjny”, nr 2, 2001, s. 95 – 99.

2. Armia Wyzwolenia Narodowego im. Zapaty jako ruch partyzancki i społeczny

2.1. EZLN jako ruch partyzancki

Guerrilla, czyli antyrządowa walka zbrojna prowadzona przez nieregularne oddziały partyzanckie jest charakterystycznym elementem stosunków polityczno – społecznych w Ameryce Łacińskiej od lat 50. XX wieku. *Guerrilla*: „wyrosła na gruncie kontestacji tradycyjnego ładu społeczno – ekonomicznego, który cechował się ogromnymi nierównościami społecznymi, represyjnością polityczną oraz brakiem perspektyw dla szerokich mas społecznych. [...] Jednoczyła grupy społeczne domagające się radykalnych przemian ustrojowych, które poprawiłyby sytuację bytową większości społeczeństwa”⁴⁶.

Guerrilla latynoamerykańska, na przestrzeni dziesięcioleci przeszła swoistą ewolucję. Okres lat 50. – 70., to „faza romantyczna”, czerpiąca fascynację i inspirację ze zwycięstwa rewolucji kubańskiej. Od lat 60. zaczęły powstawać grupy zbrojne walczące z władzami rewolucyjnymi i partyzantka miejska (*montoneros* w Argentynie; *tupamaros* w Urugwaju). W tym okresie zmieniły się również metody walki. Partyzanci do osiągnięcia swoich celów zaczęli stosować napady, rabunki, porwania, egzekucje, terroryzm, itp. W latach 80. rozkwitła tzw. *narcoguerrilla* współpracująca z mafiami

⁴⁶ A. Gruszczak, *Współczesne oblicza latynoamerykańskiej guerrilli*, „Ameryka Łacińska. Kwartalnik Analityczno – Informacyjny”, nr 2, 1997, s. 6 – 10.

narkotykowymi. Proces demokratycznych zmian lat 90., pozwolił większości ugrupowań partyzanckich na włączenie się w oficjalną politykę⁴⁷.

Główną siłę latynoamerykańskich ruchów partyzanckich stanowili chłopci. Poddani największemu wyzyskowi, pomijani przy podziale bogactwa narodowego, trzymani w ryzach za pomocą przymusu pozaekonomicznego, chłopci nie mieli innej możliwości upomnienia się o swoje prawa. Wojna partyzancka pozwalała stawić czoła silniejszemu i lepiej uzbrojonemu przeciwnikowi⁴⁸.

Warunki panujące w Chiapas, bieda, niedemokratyczne władze, przemoc wobec indiańskich mieszkańców stanu, sprzyjały rodzeniu się buntu. Napięcie panujące w Chiapas i innych niedorozwiniętych obszarach Meksyku próbowali wykorzystać do stworzenia zbrojnych ruchów partyzanckich, przybywający na te obszary począwszy od przełomu lat 60. i 70. lewicowi intelektualiści rozczarowani krwawym rozbiciem ruchu studenckiego i ludowego w Meksyku. Idee maoizmu, jakie w większości prezentowali przybysze, nie znalazły wprawdzie większego poparcia wśród chłopów i Indian z Chiapas. Wpłynęły za to na rozbudzenie świadomości politycznej Indian⁴⁹.

W 1983 roku do Chiapas przybyła kolejna grupa lewicujących radykałów. W listopadzie 1983 roku stworzyli oni Armię Wyzwolenia Narodowego im. Zapaty (Ejército Zapatista de Liberación Nacional – EZLN). Początkowo ich działania nie różniły się niczym od innych grup. Odwoływali się do idei Mao i Che Guevary, próbując przyciągnąć do siebie i swego ruchu Indian. Jednak wojskowa, autorytarna struktura EZLN i jej „przeideologizowanie”, nie zjednywały organizacji zwolenników. Zbliżenie między EZLN a wspólnotami indiańskimi nastąpiło dopiero w drugiej połowie lat 80., kiedy to partyzanci zobowiązali się chronić wspólnoty. Zbliżenie to zaowocowało powolną ewolucją ideową Armii. W skrócie ewolucję tę, *subcomandante* Marcos, dowódca wojskowy EZLN, opisał następująco: „Armia zapatystowska nie powstała demokratycznie. Powstała jako organizacja polityczno – militarna. Ale wraz z jej rozwojem, metody organizacji wspólnot zaczęły przenikać i dominować nasz ruch, do stopnia, w którym dowództwo EZLN stało się demokratyczne w indiańskim tego słowa znaczeniu”⁵⁰. Tym samym EZLN odcięła się od tradycyjnej, marksistowsko – leninowskiej i maoistowskiej lewicy wraz z jej hasłami przejęcia władzy, dyktatury proletariatu, międzynarodowego komunizmu, itp. Jeden z przywódców ruchu, major

⁴⁷ *Ibidem*.

⁴⁸ Por.: Z. M. Kowalewski, *Guerrilla latynoamerykańska*, Ossolineum, Wrocław 1978, s. 4 – 5.

⁴⁹ B. Carr, „*From the Mountain of Souteast*”: *A Review of...*, *op. cit.*

⁵⁰ *The EZLN*, http://flag.blackened.net/revolt/rbr/rbr1_abezln.html, (10.02.2002).

Benjamin stwierdził: „Nie jesteśmy maoistami ani marksistami. Jesteśmy grupą chłopów, robotników i studentów, którym rząd nie zostawił innej możliwości rozwiązania nagromadzonych problemów jak chwycić za broń”⁵¹.

Mimo iż większość zaplecza społecznego EZLN stanowią chłopci i Indianie, Armia odcięła się od tradycyjnych latynoamerykańskich ruchów chłopskich. Nie stała się także mesjanistycznym ruchem indiańskim.

Zmiany wynikające z przejmowania tradycji indiańskich, objęły również funkcjonowanie EZLN jako organizacji wojskowej. Maski noszone przez partyzantów, poza ochroną przed identyfikacją, stanowią symboliczną próbę odcięcia się od tradycji autorytarnego *caudillismo* – specyficznego, latynoamerykańskiego wodzostwa. Mają oddzielić słowa od osób je wypowiadających.

Autorytarna z racji militaryzacji EZLN, podporządkowała się demokratycznym procedurom obowiązującym we wspólnotach Indian. Działania, stanowiska formułowane w komunikatach i odezwach są wyrazem woli wspólnot, a nie poszczególnych przywódców⁵². EZLN działa jako organizacja zbrojna pod kierownictwem Tajnego Autochtonicznego Komitetu Rewolucyjnego – Komendy Głównej (Comité Clandestino Revolucionario Indígena – Comandancia General [CCRI – CG]). CCRI – CG nie jest strukturą militarną, choć w jego skład wchodzi również dowódca wojskowi EZLN. Ciało to składa się z delegatów wybieranych spośród mieszkańców wspólnot. Nie ma określonej kadencji dla poszczególnych przedstawicieli. Każdy z nich może być w dowolnym momencie odwołany, jeżeli nie wypełnia powierzonych mu zadań. Jeden z członków CCRI – CG przedstawił ten proces następująco: „Jeśli ludzie stwierdzą, że towarzysze będący członkami CCRI – CG nic nie robią, że nie szanujemy ludzi, lub nie wykonujemy ich poleceń, wówczas stwierdzają, że chcą nas zastąpić kimś innym... W ten sposób, jeśli jakiś człowiek nie wykonuje należycie swojej pracy, jeśli nie szanuje ludzi, wtedy, trudno przyjacielu, to nie jest miejsce dla ciebie. Przykro nam, ale kto inny zajmie twoje miejsce”⁵³.

W tym kontekście widać, że również CCRI – CG nie ma pełnej i nieograniczonej władzy. Poza Komendą Główną, istnieją regionalne tajne komitety (prawdopodobnie cztery regionalne komitety reprezentują cztery główne grupy etniczne, w imieniu których występuje EZLN)⁵⁴. Wszystkie ważne decyzje są

⁵¹ H. Cleaver, *Introduction*, <http://lanic.utexas.edu/project/Zapatistas/INTRO.TXT>, [w:] *¡Zapatista!...*, *op. cit.*

⁵² *Ibidem*.

⁵³ A. Flood, *What is it that is different...*, *op. cit.*

⁵⁴ H. Cleaver, *Introduction...*, *op. cit.*

konsultowane na szczeblu wspólnot, regionalnych komitetów rewolucyjnych i dopiero wówczas CCRI – CG, na podstawie stanowisk wspólnot podejmuje konkretne decyzje. W ten sposób podjęto m.in. decyzje o rozpoczęciu walki zbrojnej i wyborze przedstawicieli EZLN uczestniczących w negocjacjach.

Większość partyzantów EZLN pochodzi z lasów, gór i małych miasteczek regionu. Są wśród nich zarówno rdzenni Majowie z Chiapas, jak i emigranci z całego Meksyku. Bojownicy zapatystowscy to w większości drobni rolnicy, najemni robotnicy rolni z plantacji, drobni rzemieślnicy lub niewykwalifikowani robotnicy. Niewielką grupę stanowią również studenci i intelektualiści, którzy przybyli do Chiapas w latach 80. i na początku lat 90. XX wieku. Pomagają oni edukować chłopów, przekładać, dosłownie i w przenośni, hasła i żądania Indian na język hiszpański, formułować programy i odezwy wydawane przez EZLN⁵⁵. Większość partyzantów to ludzie młodzi. W chwili wybuchu powstania średnia wieku bojowników wahała się w granicach 22 – 23 lata⁵⁶. Nieznana jest dokładna liczba partyzantów. Ocenia się, że w styczniu 1994 roku z dżungli wyszło od 1000 do 4000 bojowników⁵⁷.

Dowódcą wojsk regularnych i nieregularnych EZLN jest *subcomandante* Marcos, który także jest odpowiedzialny przed CCRI – CG.

Marcos przybył do Selwy Lakandońskiej w 1984 roku i do dziś żyje tam razem ze społecznościami indiańskimi. W Meksyku mówi się, że jedną z przyczyn, które sprawiły, że Marcos został przywódcą, był fakt, iż jako jedyny z partyzantów znał dobrze język angielski⁵⁸.

Prawdziwa tożsamość *subcomandante* budzi wiele wątpliwości. W lutym 1995 roku władze meksykańskie ogłosiły, że zidentyfikowały zamaskowanego przywódcę partyzanckiego. Według meksykańskich służb specjalnych, pod pseudonimem „Marcos” ukrywa się 44 letni Rafael Sebastian Guillen Vincente, pochodzący z zamożnej, miejskiej rodziny z Tampico w stanie Tamaulipas. Młody Marcos miał uczęszczać do jezuickiej szkoły, a następnie studiować filozofię i socjologię⁵⁹. W trakcie studiów w Tampico i Guadalajarze, miał rzekomo przystąpić do lewicowej partyzantki – Frontu Wyzwolenia Narodowego. Wówczas to Rafael przeszedł szkolenie

⁵⁵ *Ibidem*.

⁵⁶ *Testimonies of the First Day. First interviews with Marcos. Jan 1 – 1994*, „La Jornada” 19.01.1994, tłumaczenie w języku angielskim: http://flag.blackened.net/revolt/mexico/ezln/marcos_interview_jan94.html, (15.05.2001).

⁵⁷ Por.: B. Bereza, *Opozycja i dialog...*, *op. cit.*, s. 97; M. Tryc – Ostrowska, *Zbuntowani chłopci zbiegli w góry*, „Rzeczpospolita”, 06 styczeń 1994.

⁵⁸ *Wiosna ludów latynoskich*, wywiad A. Domosławskiego z R. Kapuścińskim, „Gazeta Wyborcza”, nr 83, 07-08 kwiecień 2001, 10 – 13.

⁵⁹ T. Stylińska, *Koniec dialogu z zapatystami*, „Rzeczpospolita”, 11 luty 1995.

wojskowe w górach stanu Aguascalientes, po którym brał udział w miejskich akcjach Frontu. Na początku lat 80. Marcos, zdaniem meksykańskich władz, przebywał w Nikaragui, gdzie na polecenie sandinistowskich władz tworzył wiejskie związki zawodowe. W tym okresie, Marcos miał również nawiązać kontakty z terrorystami z ETA⁶⁰.

Sam *subcomandante* oświadczył, że nie jest Rafaelem Sebastianem Guillen Vincente. Stwierdził że on i jego rodzina pochodzą z wiejskiej klasy średniej, a rodzice byli nauczycielami w wiejskich szkołach. Dzięki temu on sam otrzymał wszechstronne wykształcenie⁶¹, którego efekty widać w różnego gatunku tekstach Marcosa, od deklaracji i manifestów począwszy, a skończywszy na bajkach i esejach dotyczących sytuacji Indian w Chiapas. Pisarstwo dowódcy EZLN docenił nawet światowej sławy pisarz Meksykański Octavio Paz, początkowo krytyczny wobec całego ruchu zapatystowskiego. Literatura Marcosa zwraca na siebie uwagę zarówno profesjonalizmem, jak i jasnością sformułowań. Szczególne miejsce zajmuje w niej autoironia, samokrytycyzm i dowcip. Przykładowo, pytany o najślabszy element Narodowej Konwencji Demokratycznej, zwołanej przez zapatystów w sierpniu 1994 roku Marcos stwierdził: „Cóż, oczywiście że dach”⁶². Na pytanie, dlaczego niektórzy z partyzantów kryją twarze pod maskami *subcomandante* odpowiedział, iż w ten sposób ukrywają się najprzystojniejsi z nich⁶³.

Niewątpliwie to dzięki medialnym zdolnościom Marcosa, swoje poparcie dla ruchu zapatystów wyraziło wiele osobistości świata kultury, filmu, nauki i polityki z całego świata. W gościnie u partyzantów przebywali m.in. Danielle Mitterrand, żona byłego socjalistycznego prezydenta Francji, znany francuski socjolog Alain Touraine, Regis Debray, Hugo Blanco i Douglas Bravo, przywódcy grup partyzanckich walczących w Boliwii, Peru i Wenezueli w latach 60. i 70., czy w końcu reżyser Oliver Stone – „naczelnym rewolucjonista Hollywood”.

Zaciekłego przeciwnika ma natomiast Marcos w osobie Enrique Krauze, wybitnego meksykańskiego intelektualisty, uważanego za jeden z najwyższych autorytetów z zakresu meksykańskiej polityki. Krauze uważa, że działania Marcosa motywowane są głównie chęcią rozgłosu, że EZLN nie przedstawia żadnego sensownego projektu politycznego dla kraju. Jego zdaniem podniesienie praw Indian

⁶⁰ M. Banasiak, *Kariera wicekomendanta*, „Gazeta Wyborcza”, nr 37, 13 luty 1995, s. 6.

⁶¹ *Mówi Marcos*, wywiad G. Garcii Marqueza i R. Pombo z *subcomandante* Marcosem, „Ameryka Łacińska. Kwartalnik Analityczno – Informacyjny”, nr 2, 2001, s. 104 – 110.

⁶² B. Carr, „*From the Mountain of Souteast*”: *A Review of...*, *op. cit.*

⁶³ *Testimonies of the First Day...*, *op. cit.*

jako sztandaru walki, służy jedynie zyskaniu popularności dla mglistych lewicowych utopii Marcosa i jego towarzyszy⁶⁴.

2.2. Hasła i program polityczny zapatystów

Prawdą jest, że zapatyści nie stworzyli jednej deklaracji programowej, w której zawarliby szczegółowo wszystkie aspekty ich politycznego charakteru. Poszczególne zagadnienia są zawarte i rozwijane w wielu różnych manifestach, deklaracjach i odezwach. Najważniejsze z nich to pięć tzw. *Deklaracji Lakandońskich*, które na przestrzeni już ponad ośmiu lat walki, obrazują ewolucję celów i haseł EZLN oraz jej politycznego zaplecza.

Od początku walki, zapatyści podkreślali, że głównymi celami ich buntu jest zwrócenie uwagi na nędzę, w jakiej żyją miliony Meksykanów, w tym szczególnie Indianie oraz zapoczątkowanie przemian politycznych, które przyczyniłyby się do zmiany autorytarnego reżimu panującego w tym kraju. Cele te przekładają się na hasła walki o mieszkania, ziemię, pracę, likwidację głodu, oświatę i edukację, autonomię, demokrację, wolność, sprawiedliwość i pokój⁶⁵.

Żądania partyzantów, w swoim uniwersalizmie, stanowiły „swoiste przełamanie tradycyjnej peryferyjności powstań indiańskich”. Poparcie, jakie zyskali zapatyści wykazało, że między różnymi grupami etnicznymi i społecznymi zepchniętymi na margines życia społecznego, istnieje wspólnota interesów. Szczególnie widoczna jest zbieżność żądań indiańskich chłopów z ubogą nieindiańską ludnością wiejską⁶⁶

Połączenie walki o elementarne prawa społeczno – ekonomiczne z szeroką propagandą na rzecz budowy nowoczesnego, obywatelskiego społeczeństwa, jest zdaniem obserwatorów konfliktu, zjawiskiem całkowicie nowym. I to nie tylko w skali Meksyku, ale całego regionu latynoamerykańskiego. EZLN: „[...] nie zamierzała burzyć politycznych struktur państwa, a raczej pragnęła stworzyć szeroki front reprezentujący wszystkich Meksykanów”⁶⁷. Wydarzenia z Chiapas wykazały również, że: „Indianie nie godzą się już z rolą zepchniętej na margines i pasywnej mniejszości. Udowodnili, że tworzą społeczność dynamiczną, która walczy o swe prawa, a

⁶⁴ A. Domosławski, *Tako rzeczy Marcos*, „Gazeta Wyborcza”, nr 71, 24-25 marzec 2001, s. 14 – 15.

⁶⁵ Clandestine Indigenous Revolutionary Committee – General Command of the Zapatista National Liberation Army, *Fourth Declaration of the Lacandon Jungle: „Today we say: We are here we are rebel dignity, the forgotten of the homeland”*, <http://flag.blackened.net/revolt/mexico/ezln/jung4.html>, (15.05.2001).

⁶⁶ Por.: B. Bereza, *Opozycja i dialog...*, *op. cit.*, s. 97 – 98.

⁶⁷ *Ibidem*.

jednocześnie nie tworzą wyjętych ze struktury społecznej enklaw, lecz stanowią tego społeczeństwa integralną część, zachowując przy tym swą tożsamość etniczną”⁶⁸.

Wpływ na powstanie EZLN i ruchu zapatystów w obecnym kształcie miały przede wszystkim:

- ewangelizacja prowadzona przez Kościół Katolicki i kościoły protestanckie;
- maoizm;
- odrodzenie świadomości etnicznej wśród wspólnot indiańskich.

Od lat 40. XX wieku kościoły protestanckie i Kościół Katolicki prowadzą w Chiapas misje. Proces ewangelizacyjny wzmógł się znacznie w latach 60. i 70., przyczyniając się do wzrostu świadomości społeczno – politycznej ubogich mieszkańców południowo – wschodniego Meksyku. Szczególną rolę w tych działaniach odgrywał biskup diecezji San Cristóbal de las Casas Samuel Ruíz Garcia.

O ile na terenie Meksyku teologia wyzwolenia nigdy nie zdobyła szerszego poparcia, o tyle działania kleru w Chiapas przejawiają pewne elementy tej doktryny. Za przykład posłużyć może poparcie jakiego zarówno protestancki, jak i katolicki kler udzielały działalności lewicowych intelektualistów, głównie maoistom, którzy od lat 60. zaczęli napływać do Chiapas. Maoiści, którzy myśleli o stworzeniu z chłopów-Indian z Chiapas rewolucyjnej partyzantki, ponieśli porażkę. Prezentowane przez nich hasła „nie porwały” Indian. Wkrótce także przedstawiciele obecnych w stanie kościołów odcięli się od radykałów⁶⁹.

Odrodzenie świadomości etnicznej Indian zaowocowało w latach 70. i 80. XX wieku powstaniem ogromnej liczby wspólnotowych i chłopskich organizacji. Początkowo nie były to organizacje polityczne. Ich działania dotyczyły głównie problemów socjalnych i bytowych, takich jak budowa szkół, dostarczanie czystej wody, itp. Z czasem grupy te włączyły do swych programów także postulaty polityczne dotyczące zwrotów ziemi czy powstrzymania represji ze strony urzędników federalnych i armii. Cechą charakterystyczną tych grup było łączenie się w większe, luźno ze sobą powiązane koalicje. Paradoksalnie ruch ten cieszył się poparciem rządu, który organizował indiańskie kongresy i konferencje. Umożliwiało to organizacjom z całego kraju wymianę doświadczeń z zakresu działalności politycznej i społecznej oraz koordynowanie wspólnych akcji⁷⁰.

⁶⁸ *Ibidem*.

⁶⁹ B. Carr, „*From the Mountain of Souteast*”: *A Review of...*, *op. cit.*

⁷⁰ A. Flood, *Understanding the Zapatistas. Five years of rebellion in Mexico*, http://flag.blackened.net/revolt/ws99/ws56_zapatista.html, (15.05.2001).

Jedną z organizacji, które powstały pod wpływem powyższych czynników była Armia Wyzwolenia Narodowego im. Zapaty.

Nieprzypadkowo na patrona swej walki partyzanci obrali Emiliano Zapatę. Dla wielu Meksykanów jest on bowiem symbolem walki o poprawę warunków życia chłopów i Indian zamieszkujących meksykańską wieś. W ten sposób EZLN przedstawia się jako spadkobierczyni radykalnego, ludowego nurtu rewolucji meksykańskiej. Występuje w imieniu wszystkich żyjących w biedzie mieszkańców Meksyku, odcinając się jednocześnie od innych „internacjonalistycznych” ruchów zbrojnych Ameryki Łacińskiej⁷¹.

Jednym ze swych głównych celów zapatyści uczynili walkę o prawa i poprawę warunków życia Indian. Postulują przyznanie ludom autochtonicznym szerokiej autonomii, która wynikać będzie z ich tradycji i potrzeb, a nie odgórnie narzuconych wzorców. EZLN odrzuca jednak oskarżenia jakoby była ruchem w jakikolwiek sposób etnocentrycznym, wywyższającym Indian ponad resztę społeczeństwa. Zapatyści domagają się autonomii dla autochtonów, ale w ramach państwa i narodu meksykańskiego. W *Trzeciej Deklaracji Lakandońskiej* kwestię tę przedstawiono następująco: „Kwestia ludów autochtonicznych nie zostanie rozwiązana, jeśli nie nastąpi radykalna zmiana paktu narodowego. Jedyńm sposobem włączenia do społeczeństwa, sprawiedliwie i z godnością, meksykańskich Indian, jest uznanie specyfiki ich własnej społecznej, politycznej i kulturowej organizacji. Autonomia nie oznacza rozdziału. Oznacza integrację z resztą społeczeństwa najbardziej upokorzonych i zapomnianych mniejszości współczesnego Meksyku”⁷². Z powyższego fragmentu wynika również jasno, iż EZLN nie występuje tylko w imieniu Indian z Chiapas, ale stara się być wyrazicielką dążeń wszystkich meksykańskich autochtonów.

Partyzanci nie godzą się jednak na odgórne rozwiązywanie problemów Indian. Odrzucają plany rozwojowe proponowane na przestrzeni lat przez władze federalne, w których funkcjonują jako etnograficzna ciekawostka mająca przyciągnąć turystów w ich regiony. Nie godzą się również na politykę asymilacji, jaką władze starają się wprowadzać. Od rządu zapatyści oczekują uznania ich odrębności społeczno – kulturowej i zapewnienia środków na rozwój w zakresie, który sami określą⁷³.

⁷¹ B. Carr, „*From the Mountain of Souteast*”: *A Review of...*, *op. cit.*

⁷² Clandestine Indigenous Revolutionary Committee – General Command of the Zapatista National Liberation Army, *The Third Declaration of the Lacandon Jungle*: „*The EZLN calls for the formation of a National Liberation Movement*”, http://flag.blackened.net/revolt/mexico/ezln/ezln_3rd_declaration.html, (15.05.2001).

⁷³ H. Cleaver, *Introduction...*, *op. cit.*

W odniesieniu do praw Indian, niezwyklej wagi kwestią było podniesienie problematyki sytuacji i praw indiańskich kobiet. Społeczności indiańskie są tradycyjnie patriarchalne. Kobiety często stają się ofiarami przemocy, są zmuszane do zamążpójścia, nie mogą uczestniczyć w zgromadzeniach, a czasami nawet wychodzić z domu.

Zapatyści wspierają walkę kobiet z patriachatem. W opublikowanej w styczniu 1994 roku *Ustawie o prawach kobiet*, uznano ich prawo do pracy za godną płacę, prawo decydowania o macierzyństwie i liczbie dzieci, prawo wyboru partnera życiowego, prawo do edukacji, ochrony zdrowia oraz prawo uczestnictwa w sprawach wspólnot i zajmowania w nich stanowisk wybieralnych. Kobiety otrzymały również możliwość uczestniczenia w walce zapatystów i wstępowania w szeregi EZLN na takich samych zasadach jak mężczyźni⁷⁴. W początkowym okresie walki blisko 1/3 partyzantów stanowiły kobiety. Zajmowały również stanowiska dowódcze. To komendantki dowodziły atakami na San Cristóbal de las Casas i radiostację w Ocosingo⁷⁵. Walka z patriachatem, o równe traktowanie kobiet, nie oznacza że zapatystki odrzucają tradycję. Jako kobiety i jako Indianki zabiegają o to: „aby respektować ich stroje, mowę, sposób rządzenia i organizacji, wiarę, medycynę, sposób wykonywania prac na rzecz wspólnoty [...]”. Kobiety chcą odgrywać równorzędną rolę w ramach tradycyjnych społeczności indiańskich⁷⁶.

Nierozzerwalnie związane z walką o prawa autochtonów, są żądania dotyczące kwestii agrarnej. Zapatyści popierają kolektywne formy zarządzania ziemią. Dali temu wyraz m.in. w rewolucyjnej *Ustawie Rolnej* z 1994 roku. Na jej podstawie na terenach zajętych przez EZLN z ziem odebranych latyfandyom, powstawały kolektywy, spółdzielnie, wspólnoty rolne, itp., które zwolnione były z rewolucyjnych obciążeń podatkowych⁷⁷.

W odniesieniu do całego państwa, zapatyści domagają się nowej reformy rolnej. Żądają zwrócenia użytkowanej ziemi autochtonom i ubogim chłopom, tak aby mieli materialne podstawy organizacji własnego życia i kultury. Chcą, aby „ziemia należała

⁷⁴ Clandestine Indigenous Revolutionary Committee – General Command of the Zapatista National Liberation Army, *Revolutionary Laws*, [w:] *Chapter 1. The Revolt*, <http://lanic.utexas.edu/project/Zapatistas/01.TXT>, [w:] *Zapatista!..., op. cit.*

⁷⁵ B. Carr, „From the Mountain of Souteast”: *A Review of..., op. cit.*

⁷⁶ *Orędzie komendantki Esthery ogłoszone w Parlamencie Stanów Zjednoczonych Meksyku, środa 28 marca 2001*, „Ameryka Łacińska. Kwartalnik Analityczno – Informacyjny”, nr 2, 2001, s. 111 – 116.

⁷⁷ Clandestine Indigenous Revolutionary Committee – General Command of the Zapatista National Liberation Army, *Revolutionary Laws*, [w:] *Chapter 1. The Revolt*, <http://lanic.utexas.edu/project/Zapatistas/01.TXT>, [w:] *Zapatista!..., op. cit.*

do tych, którzy na niej pracują”. Zapatyści nie godzą się na podporządkowanie drobnego rolnictwa logice kapitalistycznej. Domagają się odwołania poprawek artykułu 27 Konstytucji ustanawiających wolny rynek ziemi⁷⁸.

W prawie rolnym spotkać można również pewne wątki ekologiczne, mówiące o konieczności ochrony lasów tropikalnych i powiększenia ich areалу, a także o konieczności dbania o zachowanie w nienaruszonym stanie rzek, jezior i oceanów, jako bogactwa narodowego⁷⁹.

Obok wątku indiańsko – agrarnego, podstawowego dla zapatystów, w swoim programie mocno akcentują problematykę ogólnonarodową. W pierwszym wywiadzie udzielonym po wybuchu powstania *subcomandante* Marcos mówił: „Wszyscy jesteśmy Meksykanami, a ruch jest narodowy [...]”⁸⁰. Zapatyści od początku nie zgadzali się na redukcję ich buntu i całego ruchu do lokalnej, indiańskiej rebelii. Walkę o prawa ludów autochtonicznych, zapatyści postrzegają w kontekście walki o reformę całego systemu prawnego i politycznego Meksyku. Zdaniem Marcosa meksykański system polityczny przeżywa kryzys, podobnie jak rząd i dawne sposoby uprawiania polityki: „Ale naród może przetrwać, dzięki nowemu paktowi, nowej klasie politycznej i nowym formom uprawiania polityki”⁸¹.

EZLN nie chce budować „nowego świata”, a tylko doprowadzić do zmian starego. Dlatego, zgodnie z *Pierwszą Deklaracją Lakandońską*, opierając się na obowiązującej konstytucji, wypowiedziała wojnę rządowi uzurpującemu sobie prawo do sprawowania władzy. Jednocześnie do „walki z dyktaturą” wezwała wszystkie siły i organizacje społeczno – polityczne zainteresowane doprowadzeniem do transformacji ustrojowej w Meksyku⁸². Jako pierwszego kroku na drodze do zmian ustrojowych, zapatyści zażądali ustąpienia niedemokratycznych władz państwowych z ramienia PRI, w tym także prezydenta Carlosa Salinas de Gortari, oraz przywrócenia konstytucji w jej brzmieniu z 1917 roku⁸³. Dotychczasowe władze miałyby zostać zastąpione rządem

⁷⁸ Clandestine Indigenous Revolutionary Committee – General Command of the Zapatista National Liberation Army, *On the Zapatista Response to the Peace Accord Proposals*, [w:] *Chapter 12: Rejecting the Government's Offer*, <http://lanic.utexas.edu/project/Zapatistas/12.TXT>, [w:] *Zapatista!...*, *op. cit.*

⁷⁹ Clandestine Indigenous Revolutionary Committee – General Command of the Zapatista National Liberation Army, *Revolutionary Laws...*, *op. cit.*

⁸⁰ *Testimonies of the First Day...*, *op. cit.*

⁸¹ A. Flood, *What is it that is different...*, *op. cit.*

⁸² Clandestine Indigenous Revolutionary Committee – General Command of the Zapatista National Liberation Army, *First Declaration from the Lacandon Jungle – EZLN's Declaration of War*: „Today we say 'enough is enough!' (*Ya Basta!*)”, <http://flag.blackened.net/revolt/mexico/ezln/ezlnwa.html>, (15.05.2001).

⁸³ Clandestine Indigenous Revolutionary Committee – General Command of the Zapatista National Liberation Army, *Second Declaration from the Lacandona Jungle*: „Today we say: *We will not surrender!*”, http://flag.blackened.net/revolt/mexico/ezln/ccri_2nd_dec_june94.html, (15.05.2001).

tymczasowym, złożonym z ludzi o prestiżu i autorytecie wykraczającym poza partie polityczne, który przygotowałby reformę prawa wyborczego. Tymczasowe władze miałyby także zorganizować nowe, uczciwe wybory, do których dopuszczono by również organizacje i osoby niezwiązane z partiami politycznymi oraz lokalne siły polityczne⁸⁴.

Równocześnie partyzanci wezwali społeczeństwo meksykańskie do rozpoczęcia kampanii obywatelskiego nieposłuszeństwa, odrzucenia pośrednictwa rządu i partii politycznych w rozwiązywaniu problemów społecznych i tworzenia alternatywnych wobec rządu struktur polityczno – społecznych. Nawoływali do ogólnonarodowego dialogu „w każdym *ejido*, osiedlu, szkole i fabryce”, mającego doprowadzić do wypracowania „nowego projektu politycznego” dla Meksyku⁸⁵. Bez takiego dialogu zapatyści nie widzą możliwości powstania w Meksyku wielokulturowego społeczeństwa obywatelskiego. W tym kontekście swój program EZLN przedstawia jako jeden z wielu możliwych scenariuszy zmian, a nie jedyne słuszne rozwiązanie problemów.

Dotychczasowy system polityczny, w tym szczególnie system partyjny zdominowany przez PRI, zapatyści postrzegają jako anachronizm nieprzystający do potrzeb społecznych. „Nie chcemy, aby inni, bardziej lub mniej prawicowi, centrowi czy lewicowi, decydowali za nas” – twierdzi *subcomandante* Marcos. „Chcemy bezpośrednio uczestniczyć w decyzjach, które nas dotyczą. Chcemy kontrolować tych, którzy nami rządzą, bez względu na ich polityczną przynależność i zmusić ich do «rządzenia przez podporządkowanie się»”⁸⁶. Zapatyści krytykują partie polityczne głównie za ich dystans wobec społeczeństwa i jego problemów oraz podporządkowanie ich istnienia i działania „kalendarzowi wyborczemu”. Mimo niezaprzeczalnej bliskości ideowej i czasem współpracy, EZLN nie uważa za swych przedstawicieli również członków PRD. Partyzanci nie sprzeciwiają się jednak demokracji przedstawicielskiej jako takiej. Przeciwnie, uważają ją za ważny, ale mimo wszystko jeden z wielu elementów współczesnego, nowoczesnego państwa⁸⁷, które „na trupie systemu państwowego i partyjnego” powinno odrodzić się jako wspólnota.

⁸⁴ Por.: H. Cleaver, *Introduction...*, *op. cit.*; Clandestine Indigenous Revolutionary Committee – General Command of the Zapatista National Liberation Army, *The Third Declaration of the Lacandon Jungle: „The EZLN calls for the formation of a National Liberation Movement”*, http://flag.blackened.net/revolt/mexico/ezln/ezln_3rd_declaration.html, (15.05.2001).

⁸⁵ H. Cleaver, *Introduction...*, *op. cit.*

⁸⁶ A. Flood, *What is it that is different...*, *op. cit.*

⁸⁷ *Ibidem*.

Dzięki akcentowaniu znaczenia budowy społeczeństwa obywatelskiego i podporządkowaniu się woli swego zaplecza społecznego, EZLN zdobyła szerokie poparcie wśród różnej maści organizacji. Zarówno w Meksyku, jak i poza nim. Społeczeństwo obywatelskie przestało być bezkształtną masą. Walka rozpoczęta przez EZLN i postawione przez nią żądania stały się osią, wokół której zgromadził się szeroki ruch społeczny utożsamiany z zapatystami. Nie jest to jednak ruch jednolity, o jasnym i zwartym obliczu ideowym.

Swoje poparcie dla EZLN wyraziło wiele, początkowo sceptycznie i z niepokojem obserwujących konflikt, organizacji indiańskich z Meksyku i całego regionu latynoamerykańskiego. Jedną z nich była Kontynentalna Komisja Koordynacyjna Narodów i Organizacji Autochtonicznych – CONIC. Obserwatorzy tej organizacji od początku konfliktu obecni byli w Chiapas na zaproszenie lokalnych organizacji indiańskich⁸⁸. Walkę Indian poparły także różne lokalne organizacje chłopskie i ekologiczne. Zapatyści znaleźli również zwolenników w szerokim ruchu antyglobalistycznym sprzeciwiającym się NAFTA, obejmującym różne organizacje z Kanady, USA i Meksyku. Rozbudowane kanały informacyjne antyglobalistów od pierwszych dni powstania posłużyły do rozpowszechniania komunikatów EZLN i informacji o ich działaniach⁸⁹. Wśród stronników partyzantów znaleźli się również działacze związani z lewicową opozycją, w tym z PRD.

Spośród organizacji pozarządowych, największym sojusznikiem, jakiego udało się przyciągnąć do swych działań zapatystom, był Sojusz Obywatelski. Przy pomocy tej cieszącej się powszechnym zaufaniem organizacji partyzanci urządzili w sierpniu 1995 roku krajowe referendum na temat przyszłości ich ruchu.

Społeczeństwo meksykańskie wyrażało swe poparcie dla zapatystów w wielu demonstracjach organizowanych w stolicy i innych miastach Meksyku, przyciągający dziesiątki tysięcy uczestników.

Jednym z czynników, które wpłynęły na poparcie EZLN, było zapewne także dbanie o legalizm swych działań. Zapatyści wystąpili przeciwko systemowi autorytarnemu, utożsamianemu z rządami PRI, na podstawie artykułu 39 Konstytucji Meksykańskiej, który mówi, że: „naród ma niezbywalne prawo zmienić lub modyfikować swoje władze”. Jednocześnie z przeciwstawieniem się władzy wykonawczej partyzanci wezwali legislaturę i władze sądownicze do przyjęcia na

⁸⁸ H. Cleaver, *Introduction...*, *op. cit.*

⁸⁹ *Ibidem.*

siebie odpowiedzialności za losy państwa i zmianę dotychczasowego układu władzy⁹⁰. Wypowiadając wojnę rządowi meksykańskiemu, zapatyści odwoływali się także do międzynarodowych traktatów i umów oraz do ustawodawstwa lokalnego.

Wśród haseł EZLN, obok spraw lokalnych i ogólnokrajowych, znalazły się także elementy wyrażające sprzeciw wobec globalizacji. Głównie zaś w odniesieniu do rozszerzenia NAFTA. Zapatyści zdają sobie sprawę, że drobna gospodarka rolna i indiańskie rzemiosło nie są w stanie konkurować z ponadnarodowymi korporacjami rolnymi i przemysłowymi. Dlatego domagają się reorientacji meksykańskiej polityki gospodarczej, w tym rewizji traktatu NAFTA podpisanego przez Meksyk z Kanadą i USA⁹¹. Północnoamerykańskie Porozumienie o Wolnym Handlu przewiduje m.in. znoszenie ceł, wolny dostęp do zakupów ziemi, rozwój inwestycji na terenie Meksyku. Jednakże wiele, niewątpliwie pozytywnych efektów przystąpienia do NAFTA, nie wpłynie na poprawę warunków życia najuboższych, mieszkających głównie na wsi, Meksykanów. Otwarcie meksykańskiego rynku spowoduje zmianę cen na produkty rolne, głównie kukurydzę będącą podstawową uprawą meksykańską, na światowe, niekorzystne dla drobnych rolników ceny⁹².

2.3. Inicjatywy zapatystów oraz formy działań politycznych i społecznych

Zgodnie ze swymi hasłami, EZLN starała się włączyć jak najszersze grupy społeczne do pracy nad budową społeczeństwa obywatelskiego w Meksyku. W tym celu, na przestrzeni kilku lat swej walki, przedstawiła i zrealizowała kilka ciekawych i bezprecedensowych inicjatyw.

Aby obalić twierdzenie rządu meksykańskiego o lokalnym charakterze ruchu i braku szerszego poparcia dla zapatystów na obszarze kraju, w sierpniu 1994 roku (w przeddzień wyborów prezydenckich), EZLN zwołała Narodową Konwencję Demokratyczną. Zgodnie z *Drugą Deklaracją Lakandońską*, Konwencja miała być ciałem, z którego wyłoni się rząd tymczasowy. Miało to nastąpić w wyniku rezygnacji dotychczasowej egzekutywy lub w wyniku uczciwych wyborów. Nie było mowy o żadnych radykalnych krokach w celu obalenia władzy⁹³. Na spotkanie Konwencji, zorganizowane w miejscowości przemianowanej na Aguascalientes, przybyło około

⁹⁰ Clandestine Indigenous Revolutionary Committee – General Command of the Zapatista National Liberation Army, *First Declaration from the Lacandon Jungle...*, *op. cit.*

⁹¹ Clandestine Indigenous Revolutionary Committee – General Command of the Zapatista National Liberation Army, *On the Zapatista Response...*, *op. cit.*

⁹² M. Tryc – Ostrowska, *Kto zbuntował Indian*, „Rzeczpospolita”, 05 styczeń 1994.

⁹³ Clandestine Indigenous Revolutionary Committee – General Command of the Zapatista National Liberation Army, *Second Declaration from the Lacandon Jungle...*, *op. cit.*

6000 osób i przeszło 700 dziennikarzy z Meksyku i całego świata⁹⁴. Głównym tematem dyskusji w Aguascalientes była krytyka rządów PRI i oszustw wyborczych przez nią stosowanych. Zabrakło jednak propozycji konstruktywnych i możliwych do wcielenia w życie. Sam Marcos wyraził nadzieję, iż Konwencja przekształci się w lidera społeczeństwa obywatelskiego, zdolnego przeciwstawić się w demokratycznej konfrontacji autorytarnej władzy⁹⁵. Nadzieje te okazały się jednak złudne. Poza niewielkim wpływem na sytuację w Chiapas, Konwencja poniosła fiasko.

Rok później, zastanawiając się nad dalszym losem swej walki i ruchu, EZLN przeprowadziła, na terenie całego Meksyku, społeczną konsultację. W organizacji Plebiscytu na rzecz Pokoju i Demokracji, który odbył się 27 sierpnia 1995 roku, zapatystom pomagali członkowie Narodowej Konwencji Demokratycznej, Sojuszu Obywatelskiego oraz wielu wolontariuszy. Władze meksykańskie nie przeszkadzały w organizacji referendum, licząc, że jego wyniki skłonią zapatystów do przzerwania walki i utworzenia legalnego ugrupowania politycznego. Sympatycy partyzantów mieli do dyspozycji 10 tys. lokali wyborczych w Meksyku. Można było również głosować poprzez internet. Kampanię na rzecz referendum prowadzono w 29 krajach, m.in. w USA, Kanadzie, Hiszpanii, we Włoszech i Francji. Do udziału w konsultacji namawiało wiele osobistości świata kultury i sztuki z Meksyku i USA⁹⁶. Pod głosowanie poddano zagadnienia społeczno – gospodarcze oraz polityczne. 98% uczestników poparło żądania dotyczące przyznania ziemi Indianom i biednym chłopom, budowy mieszkań, likwidacji głodu, oświaty, opieki zdrowotnej, itp. Ponad 92% uczestników potwierdziło konieczność zjednoczenia się opozycji, a 95% poparło żądania reform politycznych. Pomysł przekształcenia EZLN w partię polityczną zyskał zdecydowanie mniejsze, nieco ponad 60 procentowe, poparcie. Jeszcze mniej, bo tylko 30% sympatyków zapatystów opowiedziało się za zjednoczeniem EZLN z innymi stronnictwami lewicowymi. W konsultacji wzięło udział prawie 1,3 mln Meksykanów (1,3% ludności)⁹⁷.

Po ogłoszeniu wyników, zapatyści wycofali się w góry i zerwali kontakty z rządem meksykańskim, aby, jak stwierdzili, zastanowić się nad przyszłością ruchu wśród swego zaplecza społecznego⁹⁸.

⁹⁴ B. Carr, „*From the Mountain of Souteast*”: *A Review of...*, *op. cit.*

⁹⁵ *The EZLN...*, *op. cit.*

⁹⁶ M. Banasiak, *Zakończyć rebelię*, „Gazeta Wyborcza”, nr 199, 28 sierpień 1995, s. 7.

⁹⁷ Por.: M. Banasiak, *Niech zapatyści zejda z gór*, „Gazeta Wyborcza”, nr 200, 29 sierpień 1995, s. 7; *Meksyk: ponad milion uczestników referendum zapatystów*, oprac. M. Kowalczyk, „Rzeczpospolita”, 29 sierpień 1995.

⁹⁸ M. Banasiak, *Czas dla Marcosa*, „Gazeta Wyborcza”, nr 202, 31 sierpień 1995, s. 9.

Zgadając się z wolą społeczeństwa obywatelskiego, na początku 1996 roku, wraz z *Czwartą Deklaracją Lakandońską*, zapatyści ogłosili powstanie Frontu Wyzwolenia Narodowego im. Zapaty (Frente Zapatista de Liberación Nacional – FZLN). Wezwanie do tworzenia Frontu, EZLN wystosowała już w *Trzeciej Deklaracji Lakandońskiej* ze stycznia 1995 roku. Wówczas to, zapatyści wyrazili nadzieję, że podstawą Frontu stanie się Narodowa Konwencja Demokratyczna i ruch polityczny skupiony wokół Cuauhtemoca Cardenas Solorzano, który miałby stanąć na czele Frontu⁹⁹.

W *Czwartej Deklaracji Lakandońskiej* zapatyści rozbudowali swoje zaproszenie wobec społeczeństwa obywatelskiego.

FZLN powstał jako bezpartyjna organizacja, skupiająca różne społeczne i obywatelskie ruch z Meksyku. Bazą organizacyjną ruchu była EZLN. Ruch ma jedna charakter ogólnokrajowy. Z założenia FZLN ma służyć jako platforma, która umożliwi powstanie znaczącej opozycji. Zapatyści przedstawili go jako: „Siłę polityczną, której członkowie nie starają się ani nie aspirują do sprawowania wybieralnych stanowisk, czy państwowych urzędów, na jakimkolwiek poziomie. Siłę polityczną, która nie dąży do przejęcia władzy. Siłę, która nie jest partią polityczną. [...] Siłę polityczną, która może zorganizować rozwiązanie współczesnych problemów bez ingerencji partii politycznych i rządu [...]. Siłę polityczną, której członkowie nie mają żadnych przywilejów poza satysfakcją wypełniania swoich zobowiązań”¹⁰⁰.

Podobnie jak w przypadku Narodowej Konwencji Demokratycznej, FZLN nie stał się siłą znaczącą w skali całego Meksyku. Służy raczej jako polityczna reprezentacja EZLN, w różnych, podejmowanych przez nią akcjach.

Równocześnie z powołaniem FZLN, zapatyści zainicjowali powstanie Narodowego Forum Indiańskiego. Pierwsze spotkanie Forum, skupiającego delegatów 178 organizacji tubylczych z 32 narodów indiańskich, odbyło się w dniach 3 – 8 stycznia 1996 roku, w San Cristóbal de las Casas. Wśród uczestników byli także przedstawiciele EZLN, w tym również *subcomandante* Marcos. Forum potępiło stosunek władz meksykańskich wobec społeczności indiańskich i zażądało autonomii,

⁹⁹ Clandestine Indigenous Revolutionary Committee – General Command of the Zapatista National Liberation Army, *The Third Declaration of the Lacandon Jungle...*, op. cit.

¹⁰⁰ Clandestine Indigenous Revolutionary Committee – General Command of the Zapatista National Liberation Army, *Fourth Declaration of the Lacandon Jungle: „Today we say: We are here we are rebel dignity, the forgotten of the homeland”*, <http://flag.blackened.net/revolt/mexico/ezln/jung4.html>, (15.05.2001).

ziemi i sprawiedliwości dla Indian¹⁰¹. Z czasem, Forum stało się organem doradczym Frontu i Armii Wyzwolenia Narodowego im. Zapaty w sprawach dotyczących kwestii indiańskiej.

Podkreślając zainteresowanie problemami globalnymi, w lipcu 1996 roku, zapatyści zaprosili do Selwy Lakandońskiej przedstawicieli różnych organizacji sprzeciwiających się obecnemu kształtowi procesów gospodarczej globalizacji na I Międzykontynentalne Spotkanie dla Dobra Ludzkości i Przeciwno Neoliberalizmowi. W spotkaniu w miejscowości La Realidad (Rzeczywistość), uczestniczyło około 3000 aktywistów z 42 krajów. Za cel, uczestnicy postawili sobie stworzenie podstaw dla skonstruowania szerokiego, międzynarodowego ruchu sprzeciwiającego się neoliberalizmowi. Ruch ten, bez sformalizowanych struktur, ma stać się medium, za pomocą którego różne interesy, różne grupy o często sprzecznych dążeniach, mogą wzajemnie wspierać swą walkę¹⁰².

Wśród działań lokalnych EZLN, na szczególną uwagę zasługuje zjawisko tworzenia na kontrolowanych przez nią terenach, struktur politycznych opartych o tradycje indiańskie – tzw. autonomicznych *municipiów*.

Jak wyjaśnia jeden z dowódców partyzanckich – *comandante* Samuel, pomysł tworzenia tych wolnych struktur pojawił się w 1994 roku, jako element polityki nie wchodzenia w żadne kontakty z instytucjami rządowymi. „Powiedzieliśmy «Dość» ich kontroli na wszelkimi aspektami życia naszego i naszych wspólnot. Przez stworzenie autonomicznych *municipiów*, zdefiniowaliśmy własną przestrzeń, w której możemy działać zgodnie z naszymi politycznymi i społecznymi obyczajami, tak jak uważamy to za słuszne. Bez rządu, który nigdy nie bierze nas pod uwagę [...]”¹⁰³. Jednym z czynników wpływających na powstawanie autonomicznych *municipiów*, była także sytuacja w „strefie konfliktu”. Wojna i militaryzacja utrudniały możliwość załatwienia wszelkich formalności w oficjalnych siedzibach władz lokalnych. Aby umożliwić sprawne funkcjonowanie administracji, wspólnoty indiańskie, w liczbie od 50 do 100, powoływały własne zarządy. W 1999 roku, w Chiapas, ponad pół miliona ludzi zamieszkiwało 32 autonomiczne *municipia*¹⁰⁴. Władze autonomicznych *municipiów*, wyznaczane są przez członków wspólnot wchodzących w ich skład, na roczną lub dwuletnią kadencję, w zależności od lokalnych ustaleń. Zgodnie z tradycjami

¹⁰¹ Meksyk: *forum Indian*, oprac. M. Kowalczyk, „Rzeczpospolita”, 05 stycznia 1996.

¹⁰² A. Flood, *What is it that is different...*, *op. cit.*

¹⁰³ *Ibidem*.

¹⁰⁴ A. Flood, *The Zapatistas, anarchism and „Direct democracy”*, „Anarcho-Syndicalist Review”, nr 27, Winter 1999, http://flag.blackened.net/revolt/andrew/zap_asr.html, (15.05.2001).

indiańskimi w przypadku niewywiązywania się ze zobowiązań, przedstawiciel wspólnoty może być w dowolnym momencie odwołany. Na czele autonomicznych *municipiów* stoją rady złożone z przewodniczącego, wiceprzewodniczącego oraz urzędników odpowiedzialnych za wymiar sprawiedliwości, sprawy rolne, opiekę medyczną i sprawy związane z rejestracją ludności¹⁰⁵.

Wspólnoty składające się na poszczególne autonomiczne *municipia*, same wyznaczają swoje władze, mianują nauczycieli i opracowują własne programy nauczania, wyznaczają promotorów opieki zdrowotnej oraz wypracowują własne prawa i egzekwują ich stosowanie. Głównym organem autonomicznych wspólnot jest rada mianowana i kontrolowana przez jej członków. W odróżnieniu od tradycyjnych wspólnot z Chiapas, wewnątrz autonomicznych struktur do głosu dopuszczono na równych prawach kobiety i dzieci powyżej 12 roku życia. Ograniczono także rolę rad starszych, do kwestii związanych z tradycją i zwyczajami. Wspólnoty wchodzące w skład autonomicznych *municipiów* wyznaczają swoich przedstawicieli i obserwatorów, którzy biorą udział w spotkaniach CCRI - CG¹⁰⁶.

Kolejnym charakterystycznym elementem „walki” zapatystów, jest stałe konsultowanie działań ze swym społecznym zapleczem. Wraz ze wzrostem poparcia dla ich ruchu i walki, w proces konsultacji, obok indiańskich wspólnot w Chiapas, włączono również zwolenników EZLN z obszaru całego Meksyku (czego pierwszym przejawem był plebiscyt z sierpnia 1996 roku).

W lipcu 1998 roku, wraz z *Piątą Deklaracją Lakandońską*, Armia Wyzwolenia Narodowego im. Zapaty, ogłosiła, że przeprowadzi na terenie całego kraju Narodową Konsultację na rzecz Uznania Praw Narodów Indiańskich oraz Zakończenia Ich Eksterminacji. W celu wypracowania szczegółowych zagadnień odnośnie Konsultacji, w dniach 20 – 22 listopada 1998 roku, w San Cristóbal de las Casas, zapatyści spotkali się z przedstawicielami organizacji indiańskich, chłopskich, kobiecych, studenckich i akademickich, związkami zawodowymi oraz jednym z największych w Meksyku związkiem pracodawców¹⁰⁷.

W wyniku tych rozmów, ustalono cztery pytania, które 21 marca 1999 roku przedstawiono w referendum:

¹⁰⁵ Enlace Civil A.C. *Zapatista autonomous municipalities*, http://flag.blackened.net/revolt/mexico/comment/auto_munc_nov98.html, (15.05.2001).

¹⁰⁶ A. Flood, *What is it that is different...*, *op. cit.*

¹⁰⁷ CIEPAC *on the national consultation*, http://flag.blackened.net/revolt/mexico/comment/nat_consul_nov98.html, (15.05.2001)

1. Czy prawa Indian zostaną włączone do projektu narodowego i czy ludność ta będzie mieć możliwość aktywnego udziału w „budowaniu nowego Meksyku”?
2. Czy Konstytucja Meksykańska powinna uwzględniać prawa Indian zgodnie z ustaleniami z San Andrés oraz propozycją Komisji Zgody i Pojednania (COCOPA)?
3. Czy powinno dążyć się do pokojowego rozwiązania konfliktu w Chiapas na drodze dialogu i demilitaryzacji (tj. wycofania wojsk do koszar)?
4. Czy naród powinien mieć możliwość kontroli poczynań rządu tak, aby sprawował on władzę zgodnie z oczekiwaniami społeczeństwa i pod jego kontrolą¹⁰⁸?

Aby zachęcić do udziału w Konsultacji i objaśnić jej znaczenie, zapatyści zmobilizowali 5000 delegatów (2500 mężczyzn i 2500 kobiet), którzy na obszarze całego Meksyku prowadzili agitację. Dzięki ich pracy, ponad 3 mln Meksykanów oddało swój głos w jednym z 15 tys. lokali wyborczych. Zapatyści uznali wyniki Konsultacji za ogromny sukces. Większość głosujących poparło ich postulaty. Ponadto za wielkie osiągnięcie uznano ogromną mobilizację wokół przygotowań do niej, świadczące o poparciu zarówno dla EZLN, jak i dla demokratycznych zmian w państwie. Rząd meksykański skrytykował jednak inicjatywę zapatystów i oskarżył ich o sabotowanie procesu pokojowego¹⁰⁹.

Dwie cechy są charakterystyczne dla powyższych, jak i innych działań podejmowanych przez zapatystów. Po pierwsze, odżegnanie się od używania siły zbrojnej, mimo że EZLN już z samej nazwy jest organizacją militarną. Po drugie zaś, niezwykle sprawne wykorzystywanie środków masowego przekazu.

Zapatyści bez wątpienia zdawali sobie sprawę, iż nawet przy w miarę dobrym wyszkoleniu i uzbrojeniu, nie są w stanie „wywojować” realizacji swych żądań. Broń i działania militarne są środkiem służącym uwyrażnieniu położenia Indian, a także ważnym elementem rewolucyjnego wizerunku, tak charakterystycznym dla partyzantów i rewolucjonistów latynoamerykańskich. Jednak, jak twierdzi Marcos „[...] nasza Armia jest bardzo nietypowa, ponieważ cel, jaki sobie stawia to przestać być armią”¹¹⁰.

¹⁰⁸ *Meksyk – referendum na temat praw Indian*, oprac. B. Bereza, „Ameryka Łacińska. Kwartalnik Analityczno – Informacyjny”, nr 1, 1999, s. 119.

¹⁰⁹ Por.: Clandestine Indigenous Revolutionary Committee – General Command of the Zapatista National Liberation Army, *Regarding the consultation on the recognition of the rights of the Indian peoples*, http://flag.blackened.net/revolt/mexico/ezln/1998/ccri_consulta_plan_nov98.html; Subcomandante Marcos, *The consulta, the victories and the questions of the moment*, http://flag.blackened.net/revolt/mexico/ezln/1999/marcos_post_consult_ap99.html; *Meksyk – ogólnokrajowe referendum zapatystów*, oprac. B. Bereza, „Ameryka Łacińska. Kwartalnik Analityczno – Informacyjny”, nr 2, 1999, s. 106.

¹¹⁰ *Mówi Marcos...*, *op. cit.*, s. 105.

Umiejętne wykorzystywanie rewolucyjnego etosu i postawienie „wstydlivej” kwestii marginalizacji Indian na czele swej walki, pozwoliło EZLN na skuteczne zaistnienie w mediach. Obserwatorów wydarzeń w Chiapas uderzyła szybkość, z jaką od pierwszych dni konfliktu rozprzestrzeniały się informacje na jego temat. Praktycznie w dzień po wybuchu buntu, cały świat dokładnie znał cele i charakter zapatystów oraz otrzymywał bieżące doniesienia z frontów walk. Mimo „ciszy” w mediach oficjalnych i związanych z PRI, EZLN potrafiła wykorzystać inne kanały informacyjne. Począwszy do lokalnej prasy, po globalny internet. Na różnych forach dyskusyjnych, informacje z Chiapas uzupełniane były o badania i analizy naukowe tych, którzy profesjonalnie zajmowali się problematyką meksykańską.

3. Chiapas w czasie powstania

3.1. Wybuch powstania i działania zbrojne

W noc sylwestrową 1993/94 z gór i selwy Chiapas wyszło 1000 – 4000 (trudno określić dokładną liczbę), głównie indiańskich partyzantów. Początkowo prasa donosiła o doskonałym uzbrojeniu partyzantów, z czasem jednak zaczęły pojawiać się informacje jakoby główne uzbrojenie bojowników stanowiły stare strzelby, broń biała, a nawet drewniane makiety karabinów. Partyzanci dysponowali natomiast doskonałym sprzętem łącznościowym i byli dobrze wyszkoleni¹¹¹. Bojownicy EZLN zajęli 7 miejscowości w Chiapas: Ocosingo, Altamirano, Las Margaritas, Chanal, Oxchuc, Huixtán i San Cristóbal de las Casas. Początkowo akcja partyzantów przebiegała bez większych przeszkód ze strony sił rządowych. Zapatyści bez trudu zdobyli siedziby władz lokalnych w San Cristóbal, Ocosingo, Altamirano i Las Margaritas, niszcząc dokumentację i sprzęt, jaki tam znaleźli. Do pierwszych walk doszło w okolicach San Cristóbal. Wycofujących się z miasta partyzantów zaatakowała armia i policja meksykańska. W wyniku walk zginęło kilkunastu partyzantów. Po stronie rządowej zginęło 9 policjantów. Po brawurowym ataku na więzienie Rancho Nuevo, zapatyści uwolnili 178 więźniów, których przed ostateczną ucieczką zatrzymał ogień ze śmigłowców. Najsilniejsze walki toczyły się w Ocosingo. Niewielki oddział

¹¹¹ M. Tryc – Ostrowska, *Zbuntowani chłopci zbiegli w góry...*, *op. cit.*

partyzantów próbował tam powstrzymać atak znacznie liczniejszych sił rządowych. Na rynku miasteczka, dziennikarze znaleźli 6 ciał zapatystów. Mieli związane ręce, zamordowano ich strzałem w tył głowy. W wyniku tych walk zginęło około 30 partyzantów¹¹².

Pod naporem znacznie liczniejszych sił rządowych, po kilku dniach oddziały partyzanckie wycofały się z zajętych miasteczek. Pod ich kontrolą pozostała jednak część obszarów wiejskich. Na tych terenach zapatysty wprowadzali ogłoszone na początku powstania prawo rewolucyjne. Zgodnie z nim partyzanci zobowiązali się m.in.:

- nie brać cywilnych zakładników;
- nie działać na szkodę mieszkańców zajętych terenów;
- umożliwić demokratyczny wybór władz lokalnych.

Zażądali także uwolnienia wszystkich więźniów, z wyjątkiem tych winnych morderstw, gwałtów i handlu narkotykami.

Równocześnie prawo dało ludności cywilnej możliwość:

- żądania do partyzantów, aby ci nie wtrącali się w sprawy wewnętrzne wspólnot w tym w porządek publiczny, lokalny handel, rolnictwo, finanse, itp.; zarządzanie tymi sprawami pozostawiono w rękach demokratycznie wybranych władz;
- tworzenia i szkolenia własnych grup zbrojnych, dla ochrony kolektywnej i prywatnej własności;
- obrony przed nadżyciami ze strony partyzantów EZLN;
- przejmowania własności państwowej, wielkiej własności ziemskiej i przemysłowej na rzecz społeczności lokalnej¹¹³.

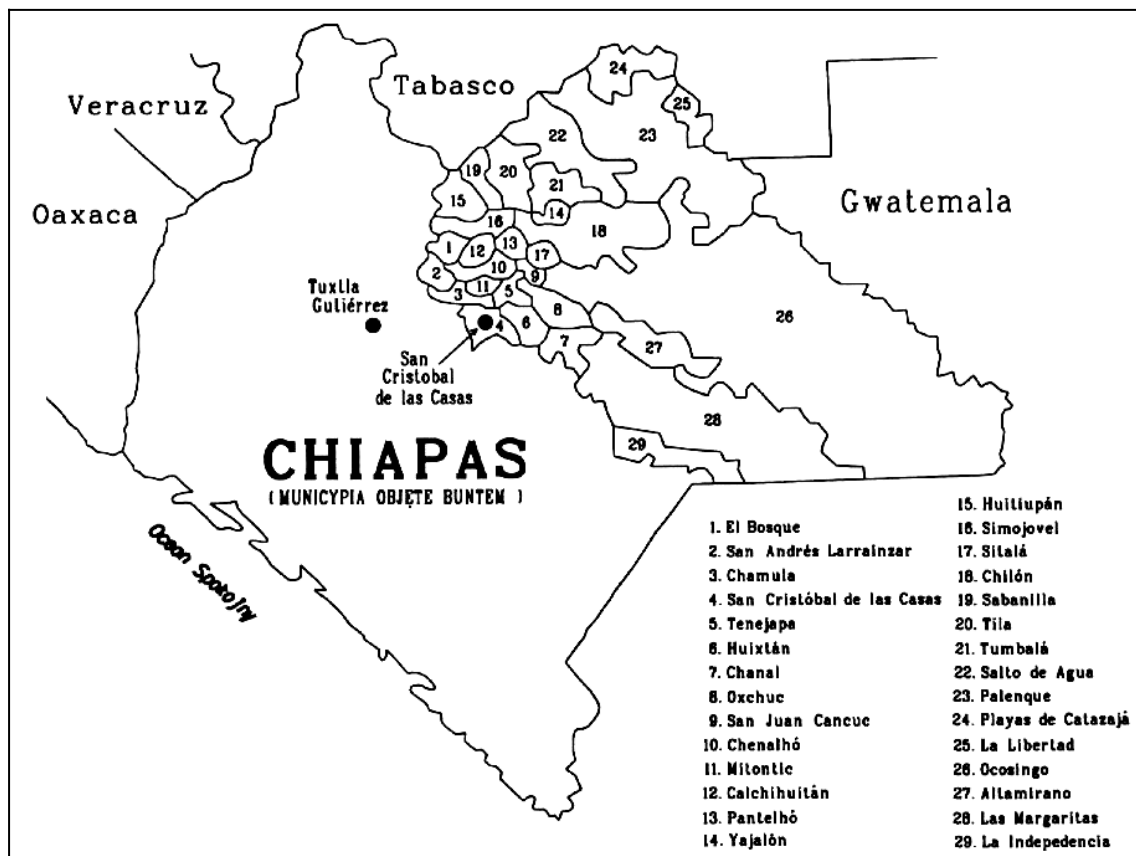
Na mapie 3 przedstawiono *municipia* Chiapas, w których na przestrzeni całego powstania dochodziło do walk i działań zbrojnych.

Mapa 3

Chiapas – *municipia* objęte buntem

¹¹² M. S. Serrill, *Zapata revenge*, „Time”, nr 2, 17 styczeń 1994, s. 32 – 33.

¹¹³ Clandestine Indigenous Revolutionary Committee – General Command of the Zapatista National Liberation Army, *Revolutionary Laws...*, *op. cit.*

Zródło: <http://www.sipaz.org/frme.htm>.

Odpowiedzią rządu meksykańskiego na wydarzenia w Chiapas, było skierowanie w rejon konfliktu 14 tys. żołnierzy armii meksykańskiej. Początkowo działania armii i sił policyjnych wobec partyzantów i ludności ich popierającej były bardzo brutalne. Kapitan Jesus Valles, który zdezerterował z meksykańskiej armii i uciekł do USA, a który w styczniu 1994 roku stacjonował w 30 okręgu wojskowym w Chiapas, ujawnił, że dowódca tego okręgu, generał Luis Humberto Portillo, wydał rozkaz bezwzględnej eksterminacji partyzantów i osób podejrzanych o sprzyjanie im. Jednocześnie zalecił ostrożność w działaniach, w przypadku gdy w okolicy znajdowali się przedstawiciele mediów¹¹⁴.

Wyposażona w nowoczesny sprzęt, w tym czołgi i śmigłowce, armia federalna bez większych trudności poradziła sobie z odbijaniem zajętych przez zapatystów miejscowości, spychając ich w niedostępne, porośnięte tropikalnym lasem góry. W skutek ofensywy armii, według prasy, zginęło około 150 osób. Oficjalne dane rządowe podawały liczbę 95 zabitych, z czego 61 ofiar stanowić mieli partyzanci¹¹⁵.

¹¹⁴ J. Ross, *Mexican officer reveals „take no prisoners” order*, http://flag.blackened.net/revolt/mexico/reports/officer_shoot_to_kill94.html, (15.05.2001).

¹¹⁵ *Meksyk: ludność nie poparła rebeliantów*, oprac. J. Haszczyński, „Rzeczpospolita”, 07 styczeń 1994.

11 stycznia 1994 roku, armia meksykańska ogłosiła jednostronne zawieszenie broni, którego do grudnia tegoż roku przestrzegały obie strony konfliktu.

Pod koniec roku 1994, partyzanci przeprowadzili serię prowokacyjnych akcji, polegających na zajmowaniu na kilka godzin miasteczek położonych w trudno dostępnych rejonach północy stanu. Po przedstawieniu żądań ludności i nierzadko plądrowaniu sklepów i urzędów, zapatyści wycofywali się¹¹⁶. W konsekwencji, do większych miejscowości Chiapas ponownie wkroczyły siły rządowe. Na początku 1995 roku, według różnych szacunków, w Chiapas znajdowało się 50 – 70% całej meksykańskiej armii¹¹⁷. Sytuacja zaostrzyła się w lutym 1995 roku. 9 lutego, w telewizyjnym przemówieniu, prezydent Ernesto Zedillo Ponce de León, ogłosił zerwanie rozmów pokojowych z zapatystami. Prezydent zarzucił rebeliantom brak gotowości do dialogu. Stwierdził, że partyzanci nie występują w obronie Indian i ubogiej ludności Chiapas, ale są ekstremistami wywodzącymi się z powstałych w 1969 roku Sił Wyzwolenia Narodowego. Na rozkaz prezydenta akcje przeciwko partyzantom rozpoczęło 2 – 3 tys. żołnierzy doborowych oddziałów armii meksykańskiej, wspieranych przez pojazdy opancerzone, czołgi i śmigłowce oraz sił bezpieczeństwa. Równocześnie wydano nakazy aresztowania przywódców rebelii. Wojsko bez trudu zajęło miejscowości kontrolowane dotąd przez zapatystów, w tym miejscowość Guadalupe Tepeyac, w której mieściła się kwatera główna EZLN. Partyzanci wycofali się w góry i do bezpośredniej konfrontacji nie doszło¹¹⁸. Pojawiły się natomiast informacje o torturach i innych przejawach łamania praw człowieka w stosunku do ludności popierającej zapatystów. Weryfikację tych doniesień utrudniały działania władz wojskowych, które „ze względów bezpieczeństwa” zabroniły dziennikarzom przebywania w rejonie konfliktu¹¹⁹. Po kilku dniach działań wojskowych, 14 lutego 1995 roku, prezydent Zedillo wydał rozkaz wstrzymujący armię i nakazał wycofanie oddziałów ze strefy konfliktu. Cofnięto także nakazy aresztowania rebelianckich przywódców, a kongres przyjął uchwałę o amnestii dla szeregowych partyzantów, którzy złożą broń¹²⁰.

¹¹⁶ Por.: M. Tryc – Ostrowska, *Wzrost napięcia w południowym Meksyku*, „Rzeczpospolita”, 22 grudzień 1994; M. Tryc – Ostrowska, *Partyzanci nie chcą rozmawiać z rządem*, „Rzeczpospolita”, 23 grudzień 1994.

¹¹⁷ S. Walczak, *Zapatyści wzywają do nieposłuszeństwa*, „Rzeczpospolita”, 04 styczeń 1995.

¹¹⁸ Por.: T. Stylińska, *Koniec dialogu...*, *op. cit.*; J. Hinz, M. Banasiak, *Kto popsul peso*, „Gazeta Wyborcza”, nr 36, 11 – 12 luty 1995, s. 5.

¹¹⁹ Por.: M. Tryc – Ostrowska, *Indianie oskarżają rząd o ludobójstwo*, „Rzeczpospolita”, 14 luty 1995; J. Hinz, *Witamy w dżungli*, „Gazeta Wyborcza”, nr 38, 14 luty 1995, s. 7; Reuter, *mi*, *Ofensywa wstrzymana*, „Gazeta Wyborcza”, nr 39, 15 luty 1995, s. 7.

¹²⁰ Por.: *Meksyk: gest dobrej woli wobec powstańców*, oprac. P. Kościński, „Rzeczpospolita”, 16 marzec 1995; *mi*, *Plan zakończenia rebelii*, „Gazeta Wyborcza”, nr 60, 11 – 12 marzec 1995, s. 6.

Odtąd armia meksykańska nie prowadziła już oficjalnych i zorganizowanych akcji antypartyzanckich.

3.2. Sytuacja w stanie Chiapas w trakcie powstania

Obok walk zbrojnych, w Chiapas toczyły się burzliwe procesy społeczne i polityczne. Ludność stanu wyraźnie podzieliła się na zwolenników i przeciwników EZLN, a od końca 1994 roku, można wręcz mówić o swoistej dwuwładzy w Chiapas.

W sierpniu tegoż roku wybory na gubernatora stanu wygrał kandydat rządzącej Meksykem PRI Eduardo Robledo Rincón. Zapatyści i opozycja, skupiona głównie wokół PRD uznała, iż wybory zostały sfałszowane. Gdy oficjalny gubernator obejmował urząd na początku grudnia 1994 roku, partyzanci i opozycja nie uznali jego władzy. W geście protestu dokonali zaprzysiężenia kandydata opozycyjnej PRD – Amado Avendano Figueroa. Symboliczny z pozoru gest, pociągnął za sobą jednak poważne konsekwencje. Władzę Amado Avendano zaczęły bowiem uznawać różne organizacje z Chiapas, m.in. powołana przez zapatystów Narodowa Konwencja Demokratyczna, część hierarchii katolickiej związana z biskupem Samuelem Ruizem, a nawet część lokalnych sił policyjnych. „Alternatywny gubernator” sformował więc „alternatywny rząd tymczasowy” współpracujący z zapatystami. Działalność tego „rządu” ograniczała się głównie do wydawania dziennikarzom i pracownikom organizacji humanitarnych przepustek umożliwiających dotarcie na tereny kontrolowane przez rebeliantów, organizowania spotkań sympatyków EZLN oraz organizowania konwojów z żywnością i lekami dla zapatystów i Indian mieszkających w górach¹²¹. Władzę „alternatywnego gubernatora” uznali także autonomiczne *municipia* powstające na terenach kontrolowanych przez EZLN.

Tymczasem oficjalny gubernator Eduardo Robledo, w ugodowym przemówieniu inauguracyjnym, opowiedział się za włączeniem ludności indiańskiej stanu w procesy decyzyjne. Przedstawił również tragiczny obraz życia Indian. Równocześnie zapewnił, że gotów jest zrezygnować z urzędu, jeśli pomoże to w rozwiązaniu konfliktu i skłoni partyzantów do złożenia broni¹²².

Gubernator spełnił swoją obietnicę i 17 lutego 1995 roku, tuż po wstrzymaniu ofensywy armii meksykańskiej, jako spełnienie wstępnego warunku rozpoczęcia

¹²¹ Por.: S. Walczak, *Dwuwładza w Chiapas*, „Rzeczpospolita”, 03 styczeń 1995; S. Walczak, *Tropienie zapatystów*, „Rzeczpospolita”, 08 luty 1995.

¹²² *Meksyk: zaprzysiężenie dwóch gubernatorów*, oprac. M. Tryc – Ostrowska, „Rzeczpospolita”, 09 grudzień 1994.

rozmów pokojowych, podał się do dymisji. Jego miejsce zajął inny polityk PRI, 45 letni ekonomista Julio César Ruíz Ferro¹²³.

Nowy gubernator należał do ugodowego skrzydła PRI, opowiadającego się za dialogiem. Cieszył się on silnym poparciem w stanowym parlamencie oraz wśród członków tzw. Komisji Zgody i Pojednania Kongresu meksykańskiego. Wśród zwolenników Ferro było również wielu przedstawicieli lokalnego businessu, hodowców bydła, a także były burmistrz Miasta Meksyk i były minister rolnictwa, miliarder Hank Gonzalez¹²⁴. Mało zdecydowana polityka Ferro doprowadziła do wzrostu napięć w Chiapas, w tym głównie do masowego powstawania grup paramilitarnych. Gdy jedna z takich grup dokonała masakry ludności cywilnej w Acteal 23 grudnia 1997 roku, gubernator został zmuszony do ustąpienia. Na początku 1998 roku, gubernatorem Chiapas mianowano Roberto Alboresa Guillen, również z PRI. Albores zapoczątkował brutalną i demagogiczną kampanię w mediach, skierowaną przeciwko zapatystom. Usprawiedliwiał przemoc wobec Indian, jako walkę z bandytami. Jednocześnie, nierzadko, zaprzeczał istnieniu *paramilitares* (wbrew stanowisku i komunikatom rządu federalnego). Największego wroga, Albores upatrywał w autonomicznych *municipiach*. Oskarżał wolnościowe struktury o dążenie do rozpadu państwa i: „przydawał im znaczenia większego nawet niż EZLN mogłaby sobie wyobrazić”¹²⁵. Po wyborach w 2000 roku, gubernatorem Chiapas został przedstawiciel opozycji Pablo Salazar Mendiguchía.

Zasadniczo zapatyści nie przeszkadzali w przeprowadzaniu kolejnych wyborów na terenie Chiapas. Najczęściej nawoływali do ich bojkotowania. Dochodziło jednak do różnych incydentów, manifestacji Indian, niszczenia lokali wyborczych i innych aktów wandalizmu, itp.

Obok procesów polityczno – społecznych, w Chiapas nakręcała się spirala przemocy. Działania armii meksykańskiej, zwłaszcza ofensywa z lutego 1995 roku, spowodowały exodus ludności indiańskiej. Tylko w północnym rejonie stanu pomiędzy rokiem 1995 a styczniem 1998 roku, było ponad 5000 wysiedlonych.

Indianie z Chiapas zaczęli więc sami upominać się o swoje prawa, czego wyrazem było m.in. zajmowanie ziemi i tworzenie autonomicznych struktur. W

¹²³ J. Skórzyński, *Meksyk – oferta dialogu*, „Rzeczpospolita” 15 luty 1995.

¹²⁴ Ch. Gilbreth, *The developing of low intensity war in Chiapas*, http://flag.blackened.net/revolt/mexico/comment/devel_liw_feb97.html, (15.05.2001).

¹²⁵ O. Peraire, *Chiapas, the difficult resistance of the Zapatistas*, http://flag.blackened.net/revolt/mexico/comment/diff_resist_aug98.html, (10.02.2002).

odpowiedzi *Ladinos* i część ludności indiańskiej w powiązaniu z lokalnymi władzami i siłami bezpieczeństwa zaczęli tworzyć grupy tzw. *paramilitares*.

Pierwsze antyindiańskie organizacje zaczęły powstawać w 1994 roku, z inspiracji stanowego ministra spraw wewnętrznych Eraclio Zapedy. Początkowo organizacje te nie miały charakteru militarnego, choć używały siły wobec przeciwników politycznych. Działalność tych grup obejmował m.in. zastraszanie sympatyków zapatystów, odbieranie ziem siłą zajętych przez Indian, penetrację środowisk związanych z EZLN, ataki i oszczerstwa w stosunku do biskupa Ruiza i przedstawicieli jego diecezji, itp.¹²⁶. Gdy aktywność tych organizacji nie przyniosła zamierzonych rezultatów, na scenę polityczną Chiapas wkroczyli *paramilitares*. Największy rozkwit grup paramilitarnych przypadł na lata 1995 – 1998. Większość nich działała lub działała na obszarach znacznej obecności zapatystów, w trzech głównych strefach:

1. korytarz biegnący od *municipia* Salto de Agua, przez Tila, Sabanilla, Tumbala, Yajalón, Chilón, Oxchuc, San Cristóbal de las Casas, do *municipia* Venustiano Carranza;
2. obszar *municipiów* Palenque, Ocosingo, Altamirano i Las Margaritas, w Selwie Lakandońskiej;
3. obszar centrum stanu.

W sumie 15 grup paramilitarnych działało lub działa na obszarze 26 *municipiów* stanu¹²⁷.

Cele działania *paramilitares* są zbieżne z celami wcześniejszych organizacji antyindiańskich, a więc m.in. represje wobec niezależnych organizacji społecznych i politycznych, ataki na przedstawicieli diecezji San Cristóbal de las Casas, itp. Dodatkowo aktywność *paramilitares* miała maskować antypartyzanckie akcje armii meksykańskiej. W przypadku aktów terroru wobec ludności cywilnej wina spadała na nieokreślone i niezidentyfikowane grupy paramilitarne, a nie na armię czy lokalne władze. Korzyści z takiego stanu rzeczy czerpały obie strony. *Paramilitares* otrzymywali broń, mundury, środki łączności i wyszkolenie od armii oraz środki finansowe od lokalnych władz. W zamian *paramilitares* „dbali o porządek” na terenach, na których operowali. Brali na siebie odpowiedzialność (choć nie pociągało to za sobą skutków prawnych) za akty przemocy, pozostawiając tym samym nienaruszone „dobre

¹²⁶ Centro de Información y Análisis de Chiapas, A.C., *The covert war waged by gunmen, White Guards and Paramilitary forces*, http://flag.blackened.net/revolt/mexico/reports/white_guard.html, (10.02.2002).

¹²⁷ FZLN, *With War There Can be No Democracy. We Shall Impose Peace With Justice and Dignity in Chiapas*, http://flag.blackened.net/revolt/mexico/ezln/2000/fzln_report_may.html, (10.02.2002).

imię wojska i władz”¹²⁸. W tabeli 7 przedstawiono krótką charakterystykę 15 głównych grup paramilitarnych działających w Chiapas.

Tabela 7

Grupy paramilitarne w Chiapas

Nazwa	Data powstania	Poparcie wśród członków PRI, władz i innych organizacji	Obszar działania	Informacje dodatkowe
Paz, Justicia y Desarrollo	1995	dowodzona przez deputowanego do lokalnego parlamentu z ramienia PRI – Samuela Sancheza; popierana przez związek zawodowy nauczycieli podporządkowany PRI;	<i>municipia</i> : Tumbalá, Sabanilla, Tila, Salto de Agua, Yajalón, Palenque;	korzysta ze stanowych i federalnych środków rozwojowych;
Los Chichulines	05.1996	za założyciela i lidera uważa się byłego deputowanego PRI Rafaela Ceballos Cancino; składa się z około 250 członków młodzieżówki PRI, wyposażonych w broń używaną przez armię federalną;	<i>municipia</i> : Bachajón, Chilón, Yajalón, Ocosingo;	
MIRA	10.1997	za twórcę uważa się deputowanego PRI i członka Narodowej Komisji Koordynacyjnej ds. Indian Norberto Santís Lopeza;	<i>municipia</i> : Oxchuc, Las Margaritas, San Juan Cancun, Sitalá, Ocosingo, Altamirano, Huixtán;	w niektórych rejonach MIRA działa pod przykrywką organizacji ekologicznej;
Czerwona Maska	09.1996	bazę organizacyjną stanowią członkowie PRI;	<i>municipio</i> : San Juan Chamula;	
Alianza San Bartolomé de los Llanos	początek 1995 roku	założona przez członków PRI, w tym m.in. deputowanego do Kongresu Eucario Orantesa;	<i>municipio</i> : Venustiano Carranza;	
Los Quintos	04.1998		<i>municipio</i> : Venustiano Carranza;	dysponują dobrą bronią i sprzętem, a ich metody działania wskazują na przeszkolenie wojskowe;
Los Punales	06.1997	założona przez przedsiębiorcę Fausto Gomeza Diaza; wspierana przez armię i policję;	<i>municipia</i> : Comitán, Amatenango de Valle;	otrzymują dofinansowanie od armii i policji; powiązani z handlem narkotykami;
Los Aguilares	1994	organizacja składa się częściowo z kryminalistów i częściowo z członków „białych gwardii”; powiązana z Paz, Justicia y Desarrollo oraz z Los Chichulines;	<i>municipio</i> : Chilón;	
OCOPECH – Ludowa Organizacja		powiązana z Partią Pracy (PT);	<i>municipia</i> : Huitiupán, Simojovel, El	dysponuje ciężką bronią;

¹²⁸ Centro de Información y Análisis de Chiapas, A.C., *The covert war...*, op. cit.

Robotników Rolnych Stanu Chiapas			Bosque;	
Los Tomates	1998		<i>municipio</i> : Bochil	
Los Plátanos		złożona z około 80 młodych Indian Tzotzil, należących do PRI; powiązana z deputowanymi PRI Norberto Santís Lopezem i Alonso López Gomezem;	<i>municipio</i> : El Bosque;	trenowana przez armię i policję;
Los Chentes		powiązana z działaczami PRI, m.in. Urielem Jarquinem, byłym podsekretarzem w lokalnym rządzie;	działa w okolicach Tuxtla Gutiérrez;	odpowiedzialna za wiele przestępstw kryminalnych;
Los Carrancistas			<i>municipio</i> : Suchiate;	
Frente Civil	04.1998		<i>municipio</i> : La Independencia;	
Tajna Organizacja Rewolucyjna	1997	złożona z członków PRI; popierana przez gubernatora Roberto Alboresa;	<i>municipio</i> : Sitalá;	

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Centro de Información y Análisis de Chiapas, A.C., *The covert war waged by gunmen, White Guards and Paramilitary forces*, http://flag.blackened.net/revolt/mexico/reports/white_guard.html, (10.02.2002); FZLN, *With War There Can be No Democracy. We Shall Impose Peace With Justice and Dignity in Chiapas*, http://flag.blackened.net/revolt/mexico/ezln/2000/fzln_report_may.html, (10.02.2002).

4. Miejsce władz Meksyku w konflikcie

Zdaniem niektórych obserwatorów i uczestników konfliktu, władze meksykańskie wiedziały o istnieniu partyzantki w Chiapas, co najmniej rok przed wybuchem buntu. Już bowiem w 1993 roku, armia meksykańska prowadziła w selwie akcje antypartyzanckie¹²⁹. Jednak wybuch powstania niewątpliwie zaskoczył władze. Rozbił mit rozwiniętego, nowoczesnego i integrującego się ze światową gospodarką Meksyku.

Pierwszą reakcją władz na wybuch buntu, była próba militarnego zniwiedzenia rebeliantów. Równocześnie z działaniami militarnymi, władze prowadziły napastliwą kampanię propagandową. Jej głównym wątkiem były oskarżenia o zagraniczne inspiracje buntu. Podejrzenia rzucano szczególnie na partyzantów z sąsiedniej Gwatemali, zwracając uwagę na obecność Gwatemalczyków w szeregach EZLN¹³⁰. Gdy działania te, wobec poparcia ludności dla EZLN i trudnych warunków geograficznych okazały się nieskuteczne, władze zaproponowały rozmowy.

¹²⁹ Interview with Samuel Ruiz, http://flag.blackened.net/revolt/mexico/comment/ruiz_interview.html, (15.05.2001).

¹³⁰ M. Tryc – Ostrowska, *Kto zbuntował Indian...*, op. cit.

Już 5 stycznia 1994 roku, mimo trwającej rządowej ofensywy, prezydent Carlos Salinas uzależnił rozpoczęcie rozmów od zaprzestania walk przez EZLN. W kilka dni później, 11 stycznia, prezydent ogłosił jednostronne zawieszenie broni, na mocy którego 14 tys. żołnierzy federalnych powróciło do koszar. 21 stycznia, Kongres zatwierdził ustawę o amnestii, obejmującą okres od 1 do 20 stycznia 1994 roku. Amnestia dotyczyła zarówno uczestniczących w buncie Indian, jak i żołnierzy armii meksykańskiej, którzy w czasie tłumienia buntu popełnili przestępstwa¹³¹.

Mimo rozpoczęcia procesu pokojowego w lutym 1994 roku, wyraźny był brak spójnego planu rozwiązania konfliktu ze strony władz. Występujący z pozycji siły rząd meksykański domagał się złożenia broni przez partyzantów i ujawnienia przywódców rebelii, grożąc w razie sprzeciwu, operacjami militarnymi. Z drugiej zaś strony rząd stale i ostentacyjnie wyrażał wolę dialogu, czyniąc ugodowe gesty, jak np. rozdział ziemi wśród biedoty indiańskiej w Chiapas.

W związku z ofensywą armii federalnej z lutego 1995 roku, pojawiły się informacje o naciskach na prezydenta Zedillo, na siłowe rozwiązanie konfliktu. Dziennik *El Financiero* ujawnił, powołując się na amerykańskie źródła wywiadowcze, że generalicja meksykańska zagroziła prezydentowi usunięciem z urzędu, jeśli ten nie wyda rozkazu stłumienia buntu¹³². Podobną opinię wyraził światowej sławy pisarz meksykański Carlos Fuentes. Stwierdził on mianowicie, że: „prezydentem Ernesto Zedillo manipuluje wojsko, i że: „podporządkowuje się skrajnej prawicy”. Amerykańskie pismo *Counter-Punch*, powołując się na informatorów z otoczenia prezydenta Zedillo, opublikowało informacje, jakoby naciski na prezydenta wywierał wielki, amerykański bank inwestycyjny Chase Manhattan, który w powstaniu Indian upatrywał główną przyczynę kryzysu gospodarczego, jaki dotknął Meksyk na początku 1995 roku¹³³. We wrześniu 1996 roku *El Financiero*, opublikował odtajnione dokumenty Pentagonu, z których wynikało, że armia meksykańska, w walce z partyzantką, otrzymywała wsparcie wojskowe i logistyczne z USA, Gwatemali, Argentyny i Izraela. Dokumenty potwierdzały również obecność amerykańskiego personelu wojskowego w Chiapas podczas ofensywy z lutego 1995 roku¹³⁴. Władze nie ustosunkowały się do tych informacji.

¹³¹ Por.: *Chronologia wydarzeń w Chiapas 1994 - 2001*, oprac. T. Jaroszewicz, „Ameryka Łacińska. Kwartalnik Analityczno – Informacyjny”, nr 2, 2001, s. 100 – 103; *Kronika wydarzeń w Chiapas – 1994 rok*, oprac. J. Błaszczczyński i R. Ginalska, [w:] *Meksyk 1994...*, *op. cit.* s. 10 – 12.

¹³² Reuter, m., *Wojsko chce wojny*, „Gazeta Wyborcza”, nr 37, 13 luty 1995, s. 6.

¹³³ J. Hinz, *Czesanie dżungli*, „Gazeta Wyborcza”, nr 45, 22 luty 1995, s. 8.

¹³⁴ Ch. Gilbreth, *The developing of...*, *op. cit.*

Po zaprzestaniu działań militarnych na szeroką skalę, armia meksykańska wspierana przez policję, służby bezpieczeństwa i *paramilitares*, zaczęła wprowadzać w życie strategię „konfliktu małej intensywności”. W latach 1995 – 1998, na terenie stanu stacjonowało około 70 tys. żołnierzy, co stanowiło przeszło 1/3 sił meksykańskich. W 1998 roku, siły represyjne zajmowały 300 pozycji na obszarze stanu, w roku 2000 już 681¹³⁵. W marcu 1997 roku, Międzynarodowa Rada Indiańskich Traktatów (IITC), tubylcza organizacja pozarządowa, posiadająca status konsultanta przy Radzie Ekonomicznej i Społecznej ONZ, powiadomiła Komisję Praw Człowieka ONZ, że 80% indiańskich społeczności w Chiapas była okupowana lub otoczona przez meksykańską armię¹³⁶.

Celem permanentnej obecności militarnej było doprowadzenie do polityczno – psychologicznych zmian w poglądach, emocjach, postawach i zachowaniach ludności sprzyjającej zapatystom oraz redukcja fizycznej i psychologicznej zdolności i woli oporu. Masowa obecność wojska, stałe patrole i punkty kontrolne oraz manewry wokół zbuntowanych wspólnot były głównymi elementami strategii armii meksykańskiej¹³⁷.

Wyrazem rządowej ofensywy antypartyzanckiej, był również otwarty atak na zagranicznych obserwatorów organizacji humanitarnych. Rząd oskarżał ich o bycie „rewolucyjnymi terrorystami”, „interwencjonistami” czy „gwałcicielami narodowej suwerenności”. Przy wydatnym wsparciu Telewizji Azteca, rząd prowadził ksenofobiczną kampanię przeciwko obcokrajowcom, kontynuowaną następnie przez Narodowy Instytut ds. Migracji (INM). W skutek tych działań od lutego 1995 roku do lutego 2000 roku, z Chiapas wydalono 418 zagranicznych obserwatorów, księży i innych działaczy¹³⁸.

Zdaniem Amnesty International, niektóre z działań armii meksykańskiej współpracującej z policją, służbami bezpieczeństwa i *paramilitares*, poza jawnym łamaniem praw człowieka: „wydają się być zbiorową karą wobec wspólnot sprzyjających i wspierających EZLN”¹³⁹.

Jedna z takich „kar” spotkała uchodźców Tzotzil, którzy przed działaniami armii schronili się w wiosce Acteal w *municipiu* Chenalhó, około 20 km od San Cristóbal de

¹³⁵ FZLN, *With War There Can be No Democracy...*, *op. cit.*

¹³⁶ *Acteal: krwawe Boże Narodzenie*, oprac. M. Nowocień, „Tawacin”, nr 2, lato 1998, s. 45 – 46.

¹³⁷ Fray Bartolome de las Casas Human Rights Center A.C., *Government strategy in Chiapas in 1998*, http://flag.blackened.net/revolt/mexico/comment/gov_strat_98.html, (15.05.2001).

¹³⁸ Por.: Fray Bartolome de las Casas Human Rights Center A.C., *Government strategy...*, *op. cit.*; FZLN, *With War There Can be No Democracy...*, *op. cit.*

¹³⁹ *Amnesty International Annual Report 1999 (Mexico)*, <http://www.amnesty.org/ailib/aireport/ar99/amr41.htm>, (10.02.2002).

las Casas. Rankiem, 23 grudnia 1997 roku, do Acteal zajechały trzy ciężarówki, z których wysiadło kilkudziesięciu uzbrojonych w karabiny maszynowe AK-47 i ubranych w czarne mundury policji stanowej mężczyzn. Napastnicy ostrzelali grupę ludzi wychodzących z kościoła. Zginęło 45 osób – 21 kobiet, 14 dzieci i 10 mężczyzn. Wiele osób zostało rannych. Po kilku godzinach napastnicy opuścili wioskę¹⁴⁰.

Początkowo władze lokalne zrzuciły odpowiedzialność za masakrę na Indian, twierdząc, że były to porachunki między klanami. W wyniku nacisków opinii publicznej, władze musiały jednak podjąć rzetelne śledztwo. Okazało się, że Kościół Katolicki i organizacje humanitarne wielokrotnie alarmowały, iż lokalni *paramilitares* gromadzą broń i przygotowują się do większej akcji¹⁴¹. Śledztwo ujawniło, że mordercy, prawdopodobnie bojówkarze z organizacji Czerwona Maska lub Paz, Justicia y Desarrollo, korzystali z wydatnej pomocy lokalnych władz PRI i armii. Aresztowano i oskarżono o morderstwo i przestępstwa kryminalne 39 osób, m.in. burmistrza *municipia* Chenalhó Jacinto Ariasa Cruza i kilku urzędników PRI¹⁴². Na początku stycznia 1998 roku, prezydent Zedillo zdymisjonował ministra spraw wewnętrznych Emilio Chuaffera, oskarżanego o sabotowanie procesu pokojowego i gubernatora Chiapas Julio Cesara Ruíz Ferro oraz zobowiązał prokuratora generalnego Jorge Madrazo Cuellara, do przeprowadzenia drobiazgowego śledztwa¹⁴³. W grudniu 1999 roku, prokuratura opublikowała raport z przeprowadzonego śledztwa. Wynika z niego, iż w związku z masakrą zatrzymano 102 osoby, a 37 osób zostało skazanych na więzienie za współudział w morderstwie i nielegalne dostarczenie broni zabójcom¹⁴⁴.

Inna akcją, w którą zaangażowane były bezpośrednio armia i policja, miała miejsce w miasteczku El Bosque. 10 czerwca 1998 roku, około 100 policjantów i żołnierzy, odpowiadając rzekomo na atak 7 zapatystów, zabiło 10 osób i aresztowało 53. Oficjalne śledztwo nie wyjaśniło przyczyn, ani nie doprowadziło do ukarania winnych¹⁴⁵.

Jednym z narzędzi stosowanych przez rząd meksykański, było także działanie na rzecz polaryzacji opinii i postaw wśród społeczności indiańskich i chłopskich z

¹⁴⁰ S. Walczak, *Po pogrzebie ofiar masakry*, „Rzeczpospolita”, 26 grudnia 1997.

¹⁴¹ REUTERS, AP, MAS, *Modlitwa i oburzenie*, „Gazeta Wyborcza”, nr 300, 28 grudnia 1997, s.8.

¹⁴² REUTERS, AP, PAP, MAS, *Kronika zapowiedzianej rzezi*, „Gazeta Wyborcza”, nr 301, 29 grudnia 1997, s.6.

¹⁴³ Por.: S. Walczak, *Po pogrzebie ofiar masakry...*, *op. cit.*; S. Walczak, *Informacje*, „Rzeczpospolita”, 05 stycznia 1998.

¹⁴⁴ *Amnesty International Annual Report 2000 (Mexico)*, <http://www.web.amnesty.org/web/ar2000web.nsf>, (10.02.2002).

¹⁴⁵ Por.: O. Peraire, *Chiapas, the difficult resistance...*, *op. cit.*; *Amnesty International Annual Report 1999...*, *op. cit.*

Chiapas, poprzez różne formy presji politycznej i ekonomicznej, kampanie w mediach, selektywne stosowanie przemocy, itp. Rząd zerwał kontakty z wieloma organizacjami niepowiązanymi z PRI. Stosował również różne, czasem sprzeczne, oceny wobec podobnych zjawisk. Przykładowo, żądania zapatystów często określano jako sprzeczne z konstytucją, dążące do „bałkanizacji” Meksyku, itp. Tymczasem, w sąsiednim stanie Oaxaca, podobne żądania znalazły odzwierciedlenie w lokalnym ustawodawstwie, bez wzbudzania większych emocji¹⁴⁶. Inna sytuacja miała miejsce po ujawnieniu się w czerwcu 1996 roku, Ludowej Armii Rewolucyjnej (ERP), organizacji partyzanckiej walczącej na terenie stanu Guerrero. Nowa partyzantka wyraźnie akcentowała dążenie do przejęcia władzy i odwoływała się do maoizmu i skrajnej lewicy. Rząd posłużył się tym wydarzeniem, aby wyrzucić presję na zapatystów. „Nagle” zapatyści stali się „dobrą *guerrilla*”, skłoną do negocjacji, rozsądną itp.¹⁴⁷. Zapatyści, owszem, odcięli się od ERP, ale nie dali się wciągnąć w pokrętna działania rządu.

Stosunki między władzami a rebeliantami „ociepliły” się nieco po objęciu urzędu prezydenta przez Vincente Foxa. Rozwiązanie konfliktu w Chiapas było jednym z głównych haseł wyborczych Foxa. Już w dzień po objęciu urzędu, nowy prezydent wycofał armię z części pozycji na terenie Chiapas. Cofnięto także ograniczenia administracyjne w dostępie do wiz dla przedstawicieli zagranicznych organizacji pozarządowych zajmujących się ochroną praw człowieka. Nowe władze zobowiązały się również zająć kwestią legislacyjnego uznania praw ludności indiańskiej Meksyku. Zapatyści z optymizmem, choć nie bez wątpliwości, przyjęli pojednawcze gesty ekipy Foxa¹⁴⁸.

5. Rola Kościoła Katolickiego, opinii publicznej oraz organizacji pozarządowych i międzynarodowych w konflikcie

Znaczenie Kościoła Katolickiego w konflikcie w Chiapas nie jest jednoznaczne, ponieważ sam Kościół jest wewnętrznie zróżnicowany. Część elit duchownych reprezentuje konserwatywny katolicyzm sprzyjający bogatym właścicielom ziemskim i lokalnym indiańskim kacykom. Tej grupie kleru zależy na podtrzymywaniu zależnej i marginalnej roli Indian.

¹⁴⁶ Fray Bartolome de las Casas Human Rights Center A.C., *Government strategy in Chiapas...*, *op. cit.*

¹⁴⁷ Clandestine Indigenous Revolutionary Committee – General Command of the Zapatista National Liberation Army, *Evaluation of the actual situation*, <http://flag.blackened.net/revolt/mexico/ezn/ircptse.html>, (15.05.2001).

¹⁴⁸ Por.: *Amnesty International Annual Report 2001 (Mexico)*, <http://www.web.amnesty.org/web/ar2001.nsf/webamrcountries/MEXICO?OpenDocument>, (10.02.2002); M. Stasiński, *Nic bez Indian*, „Gazeta Wyborcza”, nr 282, 04 grudzień 2000, s. 10.

W opozycji do konserwatywnej hierarchii, od lat 60. XX wieku, działa w Chiapas biskup diecezji San Cristóbal de las Casas Samuel Ruíz Garcia i środowisko z nim związane. Prace misyjne i zainteresowanie trudną sytuacją Indian, przysporzyło biskupowi wielu zwolenników wśród ubogiej ludności stanu.

Biskup Ruíz został wyznaczony do objęcia diecezji San Cristóbal w 1958 roku. Od późnych lat 60. rozpoczął się proces zbliżenia między przedstawicielami diecezji, a wspólnotami indiańskimi. Lewicowy kler zobowiązał się sumiennie wykonywać swoje obowiązki duszpasterskie i ewangelizacyjne oraz dbać o przestrzeganie praw człowieka w odniesieniu do ludności indiańskiej¹⁴⁹.

Dzięki działalności biskupa, wśród Indian zaczął narastać sprzeciw wobec dyskryminacji ze strony *Ladinos*. Na krótko przed wybuchem powstania, Samuel Ruíz zaczął na szeroką skalę upubliczniać wybuchową sytuację panującą w Chiapas. Jedną z metod „czerwonego biskupa”, jak nazywali go przeciwnicy, były strajki głodowe (choć oficjalnie jako ich przyczyny biskup najczęściej podawał pokutę).

Polityczne zaangażowanie biskupa Ruiza w sprawy ubogiej ludności Chiapas przysporzyło mu wielu zagorzałych przeciwników. Hierarchia kościelna, w tym także Watykan, zarzucała mu „błędy doktrynalne” i „poświęcanie całej uwagi najuboższym”. *Ladinos* oskarżali biskupa o nawoływanie do buntu, a po wybuchu powstania w 1994 roku, o sprzyjanie partyzantom, czy nawet przewodzenie im¹⁵⁰.

Po wybuchu powstania, również władze zaangażowały się w kampanię przeciwko biskupowi Ruizowi i jego diecezji. Przejawiała się ona m.in. w wydalaniu zagranicznych księży, zatrzymywaniu pod różnymi absurdalnymi zarzutami księży pracujących wśród Indian, zamykaniem kościołów, represjami wobec misjonarzy i świeckich pracowników Kościoła, itp.¹⁵¹.

W skrajnych przypadkach, przeciwnicy działań diecezji San Cristóbal, posuwali się nawet do zbrojnych ataków na jej przedstawicieli. Już w 1992 roku, lokalna, niezależna prasa ujawniła spisek zawiązany przez Komitet Obrony Obywateli (zbrojną grupę latyfundystów, kupców i skorumpowanych związkowców), mający na celu zabicie biskupa Samuela Ruiza, księdza Pablo Ibarrena i zakonnice Marię del Carmen¹⁵². 4 listopada 1997 roku, inna grupa paramilitarna Paz, Justicia y Desarrollo dokonała zamachu na kolumnę samochodów, którymi jechali przedstawiciele diecezji

¹⁴⁹ B. Carr, „From the Mountain of Souteast”: A Review of..., *op. cit.*

¹⁵⁰ Por.: *Meksyk: biskup kontra Watykan*, oprac. S.G., „Rzeczpospolita”, 09 listopad 1993; M. Tryc – Ostrowska, *Brzemie wielkich nadziei*, „Rzeczpospolita”, nr 18, 22 styczeń 1999.

¹⁵¹ Fray Bartolome de las Casas Human Rights Center A.C., *Government strategy in Chiapas...*, *op. cit.*

¹⁵² Subcomandante Marcos, *Chiapas: The Southeast in Two Winds...* *op. cit.*

San Cristóbal, w tym biskup Ruíz. W wyniku ostrzału z broni maszynowej trzy osoby zostały poważnie ranne. Biskup Ruíz nie ucierpiał. Dwa dni później, młody mężczyzna zaatakował i ranił siostrę biskupa Marię de la Luz Ruíz Garcia¹⁵³.

Kościół Katolicki z Chiapas miał także swój udział w rozmowach pokojowych. Jego przedstawiciele, na czele z Biskupem Ruizem, występowali jako mediatorzy między zapatystami a rządem.

Niezwykle ważną rolę w konflikcie odegrała również meksykańska i międzynarodowa opinia publiczna. Od pierwszych dni powstania, zapatyści zdobyli wielu zwolenników i sympatyków w Meksyku i na całym świecie. Zawdzięczali to głównie niezwykle szybkiemu obiegowi informacji na temat ich walki, jaki osiągnęli dzięki zastosowaniu nowoczesnych środków technicznych (szczególnie internetu). Podobnie jak meksykańska armia „rozlała się” po Chiapas, zrobili to obserwatorzy organizacji obrony praw człowieka, przedstawiciele organizacji indiańskich, zagraniczni dziennikarze, itp., a więc ludzie, których rząd meksykański nie był w stanie kontrolować. Ta ogromna mobilizacja zwolenników EZLN uniemożliwiła rządowi i armii meksykańskiej radykalne i krwawe rozprawienie się z rebeliantami. Zaskakujący był fakt, że poparcie dla zapatystów płynęło nie tylko ze strony radykalnych grup lewackich, ale z całej lewicy, ruchów alternatywnych, indiańskich, itp. Dzięki temu zapatyści uniknęli zaszufadkowania z innymi organizacjami partyzanckimi Ameryki Łacińskiej. Mobilizacja sympatyków EZLN pomagała również w organizowaniu pomocy humanitarnej dla walczących wspólnot. Wewnątrz autonomicznych struktur pracowało także wielu wolontariuszy z całego świata, prowadzących działalność edukacyjną z zakresu ochrony zdrowia i higieny, edukacji seksualnej, itp.

Obecność przedstawicieli Czerwonego Krzyża oraz uznanych i szanowanych na świecie organizacji obrony praw człowieka takich jak Amnesty International czy Human Rights Watch, „patrzących na ręce” rządowi i armii meksykańskiej, pozwoliła uniknąć rozlewu krwi. Dzięki raportom i działaniom tych organizacji, presję na władze meksykańskie wywierały także organizacje międzynarodowe.

Już w styczniu 1994 roku, Parlament Europejski potępił władze Meksyku za łamanie praw człowieka w Chiapas oraz wezwał rząd, aby zezwolił przedstawicielom organizacji humanitarnych na zbadanie sytuacji na terenie stanu¹⁵⁴. W związku z sytuacją w Chiapas, w Meksyku kilkakrotnie przebywał Wysoki Komisarz ONZ ds.

¹⁵³ FZLN, *Three Church Workers Wounded in Attack on Bishops Ruiz and Vera*, http://flag.blackened.net/revolt/mexico/reports/ruiz_attack_znews_nov97.html, (15.05.2001).

¹⁵⁴ *Chronologia wydarzeń w Chiapas 1994 – 2001...*, op. cit., s. 100.

Praw Człowieka Mary Robertson, która otwarcie krytykowała rząd i wojsko za liczne przejawy łamania praw człowieka, bezkarność *paramilitares* i militaryzację Chiapas¹⁵⁵.

¹⁵⁵ *Ibidem*, s. 102 – 103.

Rozdział III

Próba rozwiązania konfliktu w drodze rokowań

1. Rozmowy w *San Cristóbal de las Casas*

Zbrojne powstanie w Chiapas trwało zaledwie kilka dni. Zaprzestanie działań militarnych nie oznaczało jednak końca buntu. Zawieszenie ognia i powrót wojsk federalnych do koszar 14 stycznia 1994 roku rozpoczęły długi, wciąż trwający proces negocjacji i rozmów pokojowych.

Prezydent Carlos Salinas de Gortari pod presją wewnętrzną i międzynarodowej opinii publicznej oraz prawdopodobnie w obawie przed krytyką ze strony nowych partnerów z NAFTA zaniechał prób militarnego rozwiązania konfliktu. 5 stycznia 1994 roku rząd meksykański wyraził wolę rozpoczęcia rozmów z powstańcami, pod warunkiem złożenia broni, ujawnienia nazwisk przywódców buntu i uwolnienia zakładników¹. Komisarzem ds. Pokoju i Pojednania w Chiapas został Manuel Camacho Solís, były burmistrz Miasta Meksyk i były szef dyplomacji Meksyku. 29 stycznia stwierdził on, że: „jest gotów zasiąść do rozmów z Armią Wyzwolenia Narodowego im. Zapaty, traktując ją jako nowo tworzącą się siłę polityczną”².

Zapatyści wyrazili zgodę na przystąpienie do rozmów pokojowych 19 stycznia 1994 roku. Swą decyzję uzależnili jednak od uznania EZLN za siłę zbrojną i polityczną³.

Mediacji pomiędzy stronami konfliktu podjął się uznany przez obie strony biskup Samuel Ruíz Garcia oraz stworzona przez niego Narodowa Komisja Mediacyjna (CONAI)⁴.

Pierwsze spotkanie między rządem a EZLN odbyło się 21 lutego 1994 roku w San Cristóbal de las Casas. Porządek obrad zaproponowany przez zapatystów obejmował cztery główne zagadnienia:

¹ M. Tryc – Ostrowska, *Zbuntowani chłopci zbiegli w góry*, „Rzeczpospolita”, 06 styczeń 1994.

² *Kronika wydarzeń w Chiapas – 1994 rok*, oprac. J. Błaszczczyński i R. Ginalski, [w:] *Meksyk 1994*, praca zbiorowa pod red. B. Berezy i A. Dembicza, CESLA UW, Warszawa 1995, s. 10 – 12.

³ Clandestine Indigenous Revolutionary Committee – General Command of the Zapatista National Liberation Army, *Conditions for Dialogue*, [w:] *Chapter 3. The Cease-Fire (January 14-January 31)*, <http://lanic.utexas.edu/project/Zapatistas/03.TXT>, [w:] *¡Zapatista! Documents of the New Mexican Revolution*, <http://lanic.utexas.edu/project/Zapatistas/>.

⁴ Clandestine Indigenous Revolutionary Committee – General Command of the Zapatista National Liberation Army, *An Invitation to the Political Parties to Attend the Dialogue*, [w:] *Chapter 7: Before the Dialogue*, <http://lanic.utexas.edu/project/Zapatistas/07.TXT>, [w:] *¡Zapatista!..., op. cit.*

1. żądania ekonomiczne – związane z zapewnieniem podstawowych środków utrzymania, zarówno w odniesieniu do działań natychmiastowych, jak i projektów długoterminowych;
2. żądania społeczne – związane z przełamaniem rasizmu, marginalizacji, brakiem respektu, wypędzeniami oraz atakami na kulturę i tradycje indiańskie;
3. żądania polityczne – związane z dążeniem do demokratyzacji systemu politycznego Meksyku oraz dążeniem do stworzenia przestrzeni dla uczestnictwa Indian w życiu politycznym Chiapas;
4. przerwanie działań militarnych i zbrojnych konfrontacji⁵.

W lutym 1994 roku EZLN przedstawiła listę 34 żądań, wśród których znalazły się żądania dotyczące całej populacji, ludności wiejskiej, ludności indiańskiej oraz żądania dotyczące stanu Chiapas.

Wśród kwestii ogólnonarodowych, dotyczących całej populacji znalazły się żądania:

1. wolnych i demokratycznych wyborów, z równymi prawami i obowiązkami dla wszystkich sił politycznych;
2. rezygnacji prezydenta jako głowy władzy wykonawczej oraz gubernatorów stanowych rządzących bez legitymacji społecznej i powołanie w ich miejsce rządu tymczasowego;
3. likwidacji centralizacji meksykańskiego systemu władzy i przyznanie autonomii *municipiom* i wspólnotom indiańskim;
4. rewizji traktatu NAFTA;
5. godnej pracy i zapłaty za nią;
6. zakończenia grabieży bogactwa narodowego;
7. anulowania długów, kredytów, podatków, itp.;
8. rozwiązania problemów głodu i niedożywienia;
9. uwolnienia więźniów politycznych.

W odniesieniu do sytuacji ludności wiejskiej, EZLN zażądała:

1. anulowania reformy Konstytucji obejmującej zmianę jej artykułu 27, który gwarantował narodową kontrolę nad ziemią;
2. budowy szpitali i klinik, w których pracowaliby profesjonalni lekarze, w każdej wiejskiej wspólnoty w Meksyku;

⁵ Clandestine Indigenous Revolutionary Committee – General Command of the Zapatista National Liberation Army, *Conditions for Dialogue*, [w:] *Chapter 3. The Cease-Fire (January 14-January 31)*, <http://lanic.utexas.edu/project/Zapatistas/03.TXT>, [w:] *Zapatista!...*, *op. cit.*

3. likwidacji dotychczasowego systemu pośredników w handlu produktami rolnymi i ustanowienie sprawiedliwych cen na te produkty;
4. zaprzestania policyjnych i wojskowych działań na korzyść latyfundystów i lokalnych kacyków.

Wśród żądań dotyczących ludności indiańskiej EZLN zawarła:

1. prawo ludności indiańskiej do prawdziwej i aktualnej informacji za pomocą własnych niezależnych mediów;
2. żądanie pełnej i wolnej edukacji dla ludności indiańskiej;
3. żądanie przyznania oficjalnych statusów językom indiańskim i ich nauczanie na wszystkich poziomach edukacji;
4. konieczność respektowania indiańskich kultur i tradycji;
5. żądanie zakończenia dyskryminacji i rasizmu wobec Indian;
6. dążenie do przyznania kulturowej, politycznej i prawnej autonomii ludności indiańskiej;
7. żądanie społecznego i ekonomicznego wsparcia dla indiańskich kobiet.

Żądania dotyczące stanu Chiapas obejmowały:

1. przeprowadzenie powszechnych wyborów w Chiapas i uznanie wszystkich sił politycznych działających na terenie stanu;
2. elektryfikację obszarów wiejskich Chiapas i przeznaczanie części zysków z eksploatacji złóż naturalnych na rozwój infrastruktury stanu;
3. eliminację zawartych w kodeksie karnym stanu Chiapas ograniczeń dla działania ruchów politycznych i społecznych;
4. przyznanie odszkodowań ofiarom działań zbrojnych podczas powstania;
5. zaprzestanie wypędzeń i umożliwienie wypędzonym powrotu na ich ziemię;
6. postawienie przed sądem Patrocinio Gonzaleza Blanco Garrido, Absalona Castellanos Domingueza i Elmara Setzera, byłych gubernatorów Chiapas⁶.

1 marca 1994 roku, w komunikacie na temat rezultatów rozmów dowództwo EZLN stwierdziło: „Znaleźliśmy uważne uszy, które chcą słuchać prawdy z naszych ust. Dialog z San Cristóbal de las Casas był prawdziwy, bez fałszu i kłamstw. [...] Wszyscy mieli równe prawo wypowiadać się i wszystkich wysłuchano”⁷. W tym

⁶ Clandestine Indigenous Revolutionary Committee – General Command of the Zapatista National Liberation Army, *Demands Submitted by the Zapatistas during the Feb. '94 dialogue*, http://flag.blackened.net/revolt/mexico/ezln/ccri_di_demand_mar94.html, (15.05.2001).

⁷ Clandestine Indigenous Revolutionary Committee – General Command of the Zapatista National Liberation Army, *On the Outcome of the Dialogue*, [w:] *Chapter 9: Concluding the Dialogue*, <http://lanic.utexas.edu/project/Zapatistas/09.TXT>, [w:] *¡Zapatista!..., op. cit.*

samym dokumencie, zapatyści pochwalili postawę rządowego negocjatora Manuela Camacho Solisa, który jak stwierdzili: „nie był zadowolony z wysłuchiwanie i rozumienia” żądań zapatystów: „a mimo to starał się znaleźć rozwiązanie podniesionych problemów”. W podobnym tonie zapatyści pochwalili i poparli działalność mediatora, biskupa Ruiza⁸. Jednocześnie partyzanci uznali za zakończoną wstępną fazę rozmów. Stanowczo odrzucili jednak twierdzenia rządu federalnego jakoby osiągnięto jakiegokolwiek konkretne porozumienie, zobowiązujące strony do podjęcia konkretnych działań. Według zapatystów w pierwszej fazie rozmów ustalono jedynie formę i zasady dalszego dialogu⁹.

Rząd meksykański zobowiązał się jednak do przygotowania i wprowadzenia w życie:

- prawa uznającego polityczną, ekonomiczną i kulturową autonomię wspólnot indiańskich;
- praw zabraniających dyskryminacji ludności indiańskiej;
- reformy zasad wyborów do organów przedstawicielskich w Chiapas, w celu zwiększenia uprawnień reprezentantów Indian;
- reformy represyjnego systemu sądowego.

W celu poprawy sytuacji socjalnej ludności indiańskiej Chiapas, władze federalne obiecały negocjatorom EZLN:

- przydziały ziemi ubogim i bezrolnym chłopom;
- szybką elektryfikację wiejskich obszarów Chiapas;
- budowę szpitali i klinik oraz zapewnienie im personelu i wyposażenia (ale tylko w „strefie konfliktu”);
- reformę edukacji wprowadzającą dwujęzyczną edukację w rejonach zamieszkałych przez Indian oraz stypendia dla indiańskiej młodzieży;
- przeznaczenie środków na inwestycje, które rozdzielałaby rządowa agencja odpowiedzialna za program rozwojowy PROCAMPO.

Rząd zobowiązał się również do przeprowadzenia szczegółowych analiz odnośnie zadłużenia rolników z Chiapas oraz efektów i wpływów wprowadzenia traktatu o NAFTA dla ludności wiejskiej i indiańskiej. Autochtoni otrzymali także

⁸ *Ibidem*.

⁹ Clandestine Indigenous Revolutionary Committee – General Command of the Zapatista National Liberation Army, *Government Lies About the Outcome of the Dialogue*, [w:] *Chapter 9: Concluding the Dialogue*, <http://lanic.utexas.edu/project/Zapatistas/09.TXT>, [w:] *Zapatista!...*, *op. cit.*

prawo do zakładania własnych, niezależnych stacji radiowych. EZLN uznano za siłę zbrojną reprezentującą Indian z Chiapas¹⁰.

W maju 1994 roku, zapatyści rozpoczęli konsultację projektu porozumień ze swym zapleczem społecznym w Chiapas. Konsultacje odbyły się we wszystkich wspólnotach, w których obecni byli przedstawiciele EZLN. Wszyscy uczestnicy konsultacji należeli do którejś z indiańskich grup etnicznych zamieszkujących Chiapas. Zdecydowana większość uczestników konsultacji opowiedziała się przeciwko projektowi porozumienia przedstawionego przez rząd meksykański, a obejmującego wymienione powyżej zobowiązania i obietnice. Równocześnie, tylko nieco ponad 3% zwolenników zapatystów opowiedziało się za wznowieniem walki zbrojnej. Reszta Indian wezwała EZLN do dalszego oporu i jednoczesnego podejmowania prób rozpoczęcia narodowego dialogu obejmującego wszystkie niezależne siły kraju¹¹.

Ostatecznie, 13 czerwca 1994 roku EZLN, oficjalnie odrzuciła propozycje rządu i wykluczyła możliwość kontynuowania negocjacji. Zapatyści uznali, że propozycje te nie spełniają żądań przedstawionych w lutym. Partyzanci oskarżyli rząd o próbę zredukowania ich buntu do lokalnej, indiańskiej rebelii. Autonomia żądana przez EZLN miała obejmować nie tylko wspólnoty, jak przewidywał projekt rządowy, ale również *municipia* i większe struktury tradycyjne. Bez odzewu pozostawiono żądanie reformy Konstytucji, w tym szczególnie jej artykułu 27 dotyczącego własności ziemi. Propozycje szczegółowych analiz i studiów, zapatyści uznali, za co najmniej niewystarczające. Programy rozwojowe proponowane przez PROCAMPO partyzanci odrzucili, twierdząc, że agencje rządowe ze względu na korupcję i biurokrację są niewydolne i sprzyjają głównie organizacjom pro-rządowym. Negatywnie oceniono także propozycje odnośnie reformy edukacji w stanie Chiapas, ograniczające się do wybiórczego przyznawania stypendiów oraz analiz i badań. Za niezadowolające uznali także partyzanci propozycje reform systemu wyborczego, według której udziału w wyborach stanowych nadal nie mogłyby brać organizacje niebędące partiami¹².

¹⁰ Por.: B. Bereza, *Opozycja i dialog. Społeczny wymiar konfliktu w Chiapas*, „Ameryka Łacińska. Kwartalnik Analityczno – Informacyjny”, nr 2, 2001, s. 95 – 99; Clandestine Indigenous Revolutionary Committee – General Command of the Zapatista National Liberation Army, *On the Zapatista Response to the Peace Accord Proposals*, [w:] *Chapter 12: Rejecting the Government's Offer*, <http://lanic.utexas.edu/project/Zapatistas/12.TXT>, [w:] *¡Zapatista!...*, *op. cit.*;

¹¹ Clandestine Indigenous Revolutionary Committee – General Command of the Zapatista National Liberation Army, *Results of the Consultations*, [w:] *Chapter 12: Rejecting the Government's Offer*, <http://lanic.utexas.edu/project/Zapatistas/12.TXT>, [w:] *¡Zapatista!...*, *op. cit.*;

¹² Clandestine Indigenous Revolutionary Committee – General Command of the Zapatista National Liberation Army, *On the Zapatista Response...*, *op. cit.*

Dialog został przerwany. Zapatyści zobowiązali się jednak nie podejmować żadnych akcji zbrojnych oraz nie przeszkadzać w organizowaniu przewidzianych na 21 sierpnia 1994 roku wyborach prezydenckich, na obszarach przez nich kontrolowanych. Rebelianci zapowiedzieli także, że nie przyjmą żadnej pomocy od lokalnych, stanowych czy federalnych organów władzy¹³.

1.1. Wysiłki władz federalnych w celu wznowienia dialogu

Rząd federalny starał się podtrzymywać kontakt z partyzantami z EZLN i próbował nakłonić ich do kontynuowania negocjacji. 26 czerwca 1994 roku, nowym Komisarzem ds. Pokoju i Pojednania prezydent Salinas de Gortari mianował dotychczasowego przewodniczącego rządowej komisji praw człowieka Jorge Madrazo Cuéllar. Władze podejmowały również konkretne działania. Na początku sierpnia rząd poinformował o wydaniu 800 mln dolarów na restrukturyzację infrastruktury w Chiapas i naprawę systemu zabezpieczeń socjalnych. Równocześnie prowadził kampanię wykupywania ziemi od właścicieli dużych gospodarstw, w celu jej redystrybucji wśród uboższego chłopstwa. Działania te, nierzadko, powodowały napięcia między właścicielami zajętych gruntów a władzami, które nie były w stanie zaoferować za ziemię kwot żądanych przez właścicieli. Starania rządu okazały się jednak bezskuteczne.

W przedstawionym 1 listopada 1994 roku raporcie o stanie państwa, ustępujący z urzędu prezydent Carlos Salinas de Gortari przyznał, że dialog z zapatystami załamał się. Stwierdził również, iż przyczyny konfliktu są polityczne, a nie społeczne jak utrzymują partyzanci. W Chiapas zaś dochodziło do częstych, kończących się zamieszkami demonstracji antyrządowych i ataków na sympatyków EZLN. Ostatecznie, na początku grudnia 1994 roku osiągnięto chwiejne porozumienie między rządem a partyzantami, które miało umożliwić przejęcie władzy przez nowo wybranego gubernatora Chiapas Eduardo Robledo Rincona. Rozejm trwał do 19 grudnia 1994 roku¹⁴.

Ernesto Zedillo Ponce de León, nowy prezydent, który objął urząd 30 listopada 1995 roku, od początku sprawowania urzędu podejmował kroki mające na celu rozwiązanie konfliktu. 15 grudnia nowy prezydent zaproponował utworzenie parlamentarnej komisji, której celem miałyby być nawiązanie dialogu z partyzantami i

¹³ Clandestine Indigenous Revolutionary Committee – General Command of the Zapatista National Liberation Army, *Results of the Consultations...*, *op.cit.*

¹⁴ *Kronika wydarzeń w Chiapas...*, *op. cit.*, s. 11 – 12.

doprowadzenie do trwałego pokoju w Chiapas. W odpowiedzi, zapatyści oświadczyli, że podejmą dialog ze stroną rządową i uznali ministra spraw wewnętrznych Estebana Moctezumę jako nowego negocjatora. Chwilowe odprężenie zaowocowało wycofaniem armii meksykańskiej i sił EZLN z części zajmowanych obszarów. Władze federalne poinformowały także o decyzji rozdzielania około 26 tys. ha ziemi wśród chłopów z Chiapas¹⁵.

Do pierwszego spotkania między przedstawicielami nowych władz z partyzantami doszło 15 stycznia 1995 roku. Rozmowy odbyły się w stolicy stanu Tuxtla Gutierrez. Negocjacje nawiązano za pośrednictwem biskupa Samuela Ruiza. Obserwatorzy zwracali uwagę na wysoką rangę przedstawicieli obu stron uczestniczących w rozmowach. Delegacji rządowej przewodniczył minister spraw wewnętrznych Esteban Moctezuma, zaś na czele reprezentacji EZLN stał dowódca wojskowy rebeliantów *subcomandante* Marcos. Mimo optymistycznych zapowiedzi, spotkanie to nie przyniosło żadnych poważniejszych ustaleń¹⁶.

2. Rozmowy pokojowe w San Andrés Larráinzar

W związku z ofensywą wojsk federalnych z lutego 1995 roku dialog całkowicie zamarł. Gdy jednak w połowie marca tegoż roku władze meksykańskie zdecydowały o wycofaniu części wojsk z Chiapas i cofnęły nakazy aresztowania przywódców rebelii, partyzanci ogłosili gotowość podjęcia negocjacji pokojowych¹⁷. 10 kwietnia 1995 roku, wysłannik ministerstwa spraw wewnętrznych Gustavo Irueges, przedstawiciel zapatystów i występujący w roli mediatora biskup Samuel Ruíz Garcia, po kilkunastu godzinach sporu podpisali porozumienie o dacie i miejscu rozpoczęcia rokowań. Ustalono, iż rozmowy rozpoczną się 20 kwietnia w miasteczku San Andrés Larráinzar. Uzgodniono również, że żadna ze stron nie zerwie negocjacji, i że będą one prowadzone do uzyskania porozumienia we wszystkich kwestiach spornych. Szczegółowej listy tematów, jakie miałyby być negocjowane nie przedstawiono¹⁸. Wcześniej, bo już na początku marca, zapatyści odrzucili propozycję rządu, aby mediacje między stronami prowadzone były za pośrednictwem specjalnej komisji złożonej z czterech przedstawicieli Kongresu, dwóch przedstawicieli rządu i dwóch przedstawicieli EZLN.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ Por.: *Meksyk: rozmowy pokojowe w Chiapas*, oprac. M. Wągrowka „Rzeczpospolita”, 16 stycznia 1995; M. Tryc – Ostrowska, *Cena spokoju*, „Rzeczpospolita”, 17 stycznia 1995.

¹⁷ (anr), *Może rozmawiać*, „Gazeta Wyborcza”, nr 66, 18 – 19 marzec 1995, s.7.

¹⁸ Por.: *Meksyk: rozmowy z rebeliantami*, oprac. S. Popowski, „Rzeczpospolita” 11 kwiecień 1995; (mi), *Szansa na pokój w Chiapas*, „Gazeta Wyborcza”, nr 86, 11 kwiecień 1995, s.5.

Zapatyści obawiali się zdominowania tego ciała przez siły związane z PRI¹⁹. Również w marcu, partyzanci przedstawili wstępną listę propozycji do przyszłych negocjacji. Podstawę rokowań stanowić miało 36 żądań zapatystów przedstawionych w lutym 1994 roku przed rozmowami z San Cristóbal de las Casas. Ponadto EZLN zaproponowała rozmowy na temat możliwości rozwiązania napięć i nie dopuszczenia do działań zbrojnych oraz włączenie do rozmów kwestii ogólnonarodowych związanych z demokratyzacją systemu politycznego i poprawą sytuacji społeczno – bytowej ubogiej ludności Meksyku, w tym zwłaszcza Indian i kobiet²⁰.

Rozpoczęcie rozmów, ze względu na manifestacje Indian popierających postulaty EZLN, opóźniło się o dwa dni. 22 kwietnia w szałasie ustawionym na środku boiska w San Andrés, delegacja rządowa pod przewodnictwem Marco Antonio Bernala spotkała się z ośmioma przedstawicielami zapatystów, wyznaczonymi na podstawie kryterium reprezentacji grup etnicznych popierających rebeliantów, którzy do San Andrés przybyli zamaskowani i nieuzbrojeni. Wstępne rozmowy dotyczyły głównie warunków zawieszenia broni i ustalenia zakresu spraw do kolejnych rund negocjacji. Rebelianci potwierdzili swe wcześniejsze żądania:

- wycofanie armii z Chiapas jako warunek zawarcia rozejmu;
- przyspieszenie reformy rolnej w Chiapas;
- przyznanie autonomii lokalnym, indiańskim społecznościom;
- włączenie do negocjacji kwestii związanych z transformacją ustrojową Meksyku.

Władze, traktujące konflikt w Chiapas jako problem lokalny stanowczo odrzuciły możliwość negocjacji na tematy ogólnonarodowe i zgodziły się dyskutować jedynie kwestie reform w stanie Chiapas. Wycofanie armii z obszaru stanu, delegacja rządowa uznała za warunek nie do przyjęcia, godząc się jedynie na redukcję sił w niektórych rejonach. Partyzantom zaś zaproponowała zgrupowanie sił w uzgodnionych miejscach, gdzie władze federalne zagwarantowałyby im fizyczne bezpieczeństwo oraz zapewniły zakwaterowanie, wyżywienie i opiekę medyczną. Po dwóch dniach dyskusji, nie mogąc uzgodnić warunków zawarcia rozejmu, strony na ponad dwa tygodnie przerwały negocjacje²¹.

¹⁹ Clandestine Indigenous Revolutionary Committee – General Command of the Zapatista National Liberation Army, *Continue looking for mechanisms which renew the dialogue*, http://flag.blackened.net/revolt/mexico/ezln/ccri_look_dialogue.html, (15.05.2001).

²⁰ Clandestine Indigenous Revolutionary Committee – General Command of the Zapatista National Liberation Army, *Points for Dialogue and Negotiation of the Agreement of Reconciliation and Pacification*, http://flag.blackened.net/revolt/mexico/ezln/ccri_dialog_points_mar95.html, (15.05.2001).

²¹ Por.: mi, Reuter, *Rozmowy w szałasie*, „Gazeta Wyborcza”, nr 96, 24 kwiecień 1995, s.6; Clandestine Indigenous Revolutionary Committee – General Command of the Zapatista National Liberation Army,

Do kolejnego spotkania doszło w San Andrés 12 maja 1995 roku. Tym razem mimo początkowej nieugiętości stron doszło do „minimalnego porozumienia” w kwestii zawieszenia działań zbrojnych. Zgodnie z porozumieniem wojska federalne miały zgrupować się w jednej strefie i nie podejmować działań przeciwko partyzantom. Porozumienie przewidywało także utworzenie „korytarza”, w którym oddziały EZLN mogłyby się swobodnie poruszać. Ponadto partyzanci zobowiązali się do zapewnienia porządku, poszanowania prawa i zapewnienia bezpieczeństwa w strefie pozostającej pod jej kontrolą, a w której cieszyli się pewną autonomią. Delegacje ustaliły, iż szczegóły tych działań zostaną omówione w późniejszych terminach²².

Pewien przełom na drodze do rozpoczęcia negocjacji merytorycznych nastąpił we wrześniu 1995 roku. Prezydent Ernesto Zedillo zgodził się wówczas na udział zapatystów w swoistym meksykańskim „okrągłym stole” dotyczącym demokratyzacji w Meksyku, w zamian za wyłączenie problematyki ogólnonarodowej z negocjacji w San Andrés. Wrześniowe porozumienie zawierało również harmonogram kolejnych spotkań i ich zakres tematyczny.

Przewidziano sześć tur (stołów) negocjacyjnych. Pierwsza z nich rozpoczęła się już na początku października 1995 roku i dotyczyła praw i kulturowej tożsamości Indian²³. W listopadzie strony osiągnęły w końcu pierwsze poważne porozumienie. Zakładało ono m.in.:

- przyznanie autochtonicznym wspólnotom z obszaru całego Meksyku szerokiej autonomii;
- zmianę granic administracyjnych okręgów zamieszkałych przez Indian, tak aby w obrębie jednej jednostki administracyjnej nie mieszkali obok siebie ludność indiańska, i w większości wrogo do niej nastawieni *Ladinos*, którzy ponadto z reguły kontrolują lokalną władzę, handel itp.;
- zmianę przepisów konstytucyjnych dotyczących mniejszości etnicznych;
- uznawanie przez władze federalne i stanowe władz lokalnych wybieranych przez Indian na terenach objętych buntem;
- respektowanie orzeczeń indiańskich sądów;
- możliwość zrzeszania się indiańskich *municipiów* i wspólnego występowania do władz wyższego szczebla w obronie swych praw²⁴.

Unanimous rejection by the EZLN of the proposal made by the government, http://flag.blackened.net/revolt/mexico/ezln/ccri_rejection_may95.html, (15.05.2001).

²² M. Tryc – Ostrowska, *Szansa na odprężenie w Chiapas*, „Rzeczpospolita”, 17 maj 1995.

²³ M. Tryc – Ostrowska, *Krawaty, kominiarki i klej korupcji*, „Rzeczpospolita”, 09 październik 1995.

²⁴ Por.: M. Tryc – Ostrowska, *Zapatyści – siła polityczna, czy element folkloru*, „Rzeczpospolita”, 02

W celu przełożenia uzgodnień zawieranych między rządem federalnym a Armią Wyzwolenia Narodowego im. Zapaty, na obowiązujące prawo, na początku 1996 roku powołano Komisję Zgody i Pojednania (Comisión de Concordia y la Paz - COCOPA). W skład komisji weszli posłowie i senatorowie Kongresu Unii oraz stanowego Kongresu Chiapas reprezentujący cztery partie – PRI, PAN, PRD, PT²⁵.

Ukoronowaniem pierwszej fazy negocjacji pokojowych było przedstawienie 18 stycznia 1996 roku tzw. *Układów z San Andrés o Indiańskich Prawach i Kulturze*, które podpisano w lutym tegoż roku. Zgodnie z układami rząd zobowiązał się do ustanowienia nowych relacji z ludnością indiańską opierających się na zasadach:

1. samookreślenia i autonomii – rząd zobowiązał się do nie ingerowania w wewnętrzne sprawy indiańskich struktur;
2. uczestnictwa ludności i wspólnot indiańskich w akcjach ich dotyczących i w projektowaniu tych działań, a także szacunek dla wewnętrznych struktur tradycyjnych w celu umocnienia ich zdolności odgrywania poważnej roli w procesach decyzyjnych;
3. pluralizmu – władze powinny promować rozwój różnych sił politycznych i aktywnie zwalczać wszelkie formy dyskryminacji i społeczno – ekonomicznej niesprawiedliwości;
4. trwałości – wyrażającej się zabezpieczeniem potrzeb państwa zgodnie z możliwościami środowiska i w porozumieniu ze wspólnotami lokalnymi oraz działaniem na rzecz przywracania do naturalnego stanu zniszczonych obszarów;
5. zbliżenia między władzą centralną i lokalną opierającego się na równości i dialogu, a nie odgórnym kierowaniu²⁶.

Układy z San Andrés stanowiły swoiste przeciwieństwo prorynkowej i neoliberalnej polityki prowadzonej od lat 80. XX wieku przez władze meksykańskie. W San Andrés uznano i umocniono kolektywne prawa indiańskich i wiejskich wspólnot. Prawne uznanie wspólnot nie tylko na płaszczyźnie agrarnej, ale również społecznej, kulturowej i politycznej umożliwiło im m.in. korzystanie ze środków publicznych zgodnie z własnymi potrzebami oraz domaganie się rekompensaty za zniszczone, w wyniku eksploatacji złóż naturalnych, środowisko. Ponadto potwierdzono prawo wolnego, opartego na tradycjach wyboru reprezentantów władz wspólnot i przyznano

styczeń 1996; Reuter, AP, mi, *Autonomiczny przełom*, „Gazeta Wyborcza”, nr 267, 17 listopad 1995, s.7.

²⁵ CIEPAC on the national consultation,

http://flag.blackened.net/revolt/mexico/comment/nat_consul_nov98.html, (10.02.2002).

²⁶ J. Elorriaga, *The Significance of the San Andres Agreements to Civil Society*, http://flag.blackened.net/revolt/mexico/comment/sig_san_andres.html, (10.02.2002).

prawo łączenia się wspólnot w większe struktury, aby mogły jednoczyć wysiłki, koordynować akcje, optymalnie wykorzystywać środki, promować lokalny rozwój i bronić własnych interesów²⁷.

Podpisując układy z San Andrés rząd zgodził się również na reorganizację struktury administracyjnej. W oparciu o konsultacje wśród społeczności lokalnych miałyby powstać nowe jednostki obejmujące jednolite kulturowo i społecznie populacje. Uznano prawo tych społeczności do stosowania tradycyjnych metod wyznaczenia przedstawicieli i uprawiania polityki, takich jak zgromadzenia ludowe, plebiscyty, różnego rodzaju formalne i nieformalne spotkania, odwoływanie przedstawicieli niewywiązujących się ze zobowiązań, itp. Obywatele meksykańscy, na szczeblu lokalnym, otrzymali także możliwość ustanawiania prawa poprzez zgłaszanie projektów do stanowych kongresów za pośrednictwem władz municypalnych lub inicjatywę ludową. Porozumienia z San Andrés umożliwiły również udział w wyborach lokalnych podmiotom innym niż partie polityczne, w tym niezależnym kandydatom. Podobnie jak w przypadku wspólnot *municipia* otrzymały prawo do zrzeszania się i tworzenia szerszych struktur dla podejmowania niektórych działań. Władze stanowe i federalne zobligowano zaś do dostarczenia lokalnym strukturom niezbędnych dla funkcjonowania i rozwoju środków²⁸.

W odniesieniu do wyborów do federalnych i stanowych organów ustawodawczych, rząd zobowiązał się wprowadzić przepisy umożliwiające adekwatną reprezentację ludów indiańskich w tych organach.

Rząd meksykański obiecał oprzeć nową politykę wobec ludności indiańskiej na zasadach konsultacji i porozumienia oraz demokratycznej decentralizacji. W praktyce oznaczałoby to konsultowanie nowych praw, programów i działań ze wspólnotami, których miałyby dotyczyć. Lokalne władze, wspólnotowe i municypalne, miały również otrzymać środki i uprawnienia umożliwiające im samodzielne prowadzenie działalności na rzecz rozwoju społeczności lokalnych i poprawy warunków życia. Wprowadzenie powyższych zasad obligowało także poszczególne szczeble władzy do wzajemnego poszanowania i ograniczało możliwość jednostronnego i arbitralnego mieszania się rządu federalnego i rządów stanowych w sprawy władz lokalnych²⁹.

Wiele miejsca w układach z San Andrés poświęcono problematyce związanej z kulturą i edukacją Indian. Uznano konieczność konserwowania wielokulturowości oraz

²⁷ *Ibidem.*

²⁸ *Ibidem.*

²⁹ *Ibidem.*

rozwoju wiedzy i promowania historii, obyczajów, tradycji i kultur ludów autochtonicznych. Rząd zobowiązał się także stworzyć ramy prawne dla rozwoju dwujęzycznej edukacji w regionach zamieszkałych przez Indian. Do nowych programów nauczania miały zostać włączone doświadczenia i wiedza wywodzące się z indiańskich tradycji. Władze zobowiązały się również zapewnić podstawowe materiały dla szkół i uczniów³⁰.

Potwierdzenie w układach z San Andrés znalazły także postulaty zapatystów dotyczące indiańskich kobiet. Uznano ich prawo do uczestnictwa w życiu społecznym i politycznym wspólnot na takich samych zasadach, jakie obowiązują mężczyzn. Priorytetowo potraktowano konieczność rozwoju edukacji i polepszenia opieki zdrowotnej oraz likwidację głodu i niedożywienia wśród kobiet i dzieci³¹.

Choć podpisując układy z San Andrés, rząd meksykański poszedł na daleko idące ustępstwa, zapatyści uznali, iż zawierają one poważne braki. Najwięcej zastrzeżeń partyzanci zgłaszali wobec nie uwzględnienia w porozumieniach reformy artykułu 27 Konstytucji, dotyczącego kwestii agrarnej. Niezadowolenie partyzantów wzbudzały także zapisy dotyczące autonomii wspólnot indiańskich, w których niejasno sformułowano ich prawa wobec ziemi, na której pracują. Zdaniem EZLN nie wystarczająco jasno określono zakres uprawnień władz wspólnotowych i municypalnych, co w przyszłości może doprowadzić do konfliktów między poszczególnymi szczeblami władzy. Kontrowersje wzbudzały również zapisy dotyczące praw indiańskich kobiet, które w ocenie rebeliantów nie zapewniały rozwiązania problemów ich dyskryminacji i ciężkiej sytuacji bytowej³².

W wyniku konsultacji porozumień z San Andrés ze swym zapleczem wśród indiańskich wspólnot zapatyści wyrazili swój sprzeciw wobec braku rozwiązania kwestii zmiany artykułu 27 Konstytucji, niewystarczającego uznania autonomii dla wspólnot i *municypiów* oraz braku rozwiązania żądań dotyczących zapewnienia Indianom prawa do informacji i dostępu do mass mediów. Zapatyści sprzeciwili się także niedostatecznemu rozwiązaniu kwestii praw autochtonów. Jednak mimo tych zastrzeżeń 96% sympatyków i zwolenników zapatystów poparło *Układy z San Andrés Larrainzar o Indiańskich Prawach i Kulturze* i wyraziło zgodę na ich podpisanie przez EZLN³³.

³⁰ *Ibidem*.

³¹ *Ibidem*.

³² National Advisors to the EZLN, *The Dialogue of San Andres and the Rights of Indigenous Culture*, http://flag.blackened.net/revolt/mexico/ezln/1996/advisors_on_SA_deal.html, (10.02.2002).

³³ Clandestine Indigenous Revolutionary Committee – General Command of the Zapatista National

W marcu 1996 roku rozpoczęto drugą turę rozmów dotyczącą „sprawiedliwości i demokracji”. Na skutek niespójnej polityki władz meksykańskich, negocjacje nie doprowadziły do żadnych ustaleń i w sierpniu 1996 roku zostały zawieszono. 29 sierpnia 1996 roku, zapatyści przedstawili pięć warunków, od spełnienia których uzależnili wznowienie dialogu:

1. uwolnienie wszystkich więźniów politycznych związanych z EZLN lub jej zapleczem społecznym;
2. wyznaczenie rządowej delegacji na rozmowy pokojowe, która miałaby prawo podejmowania wiążących i daleko idących decyzji oraz przejawiała wolę rozwiązania konfliktu;
3. powołanie komisji odpowiedzialnej za wprowadzanie „Układów z San Andrés Larraínzar o Indiańskich Prawach i Kulturze”;
4. przedstawienie poważnych i konkretnych propozycji do drugiej tury negocjacji;
5. zakończenie militarnych i policyjnych prześladowań skierowanych przeciwko zwolennikom zapatystów w Chiapas, oraz likwidację grup paramilitarnych³⁴.

Do października 1996 roku władze spełniły jedynie warunek trzeci, wobec czego negocjacje utknęły w martwym punkcie.

Poza konkretnymi ustaleniami, negocjacje w San Andrés miały także doniosłe znaczenie dla tworzącego się w Meksyku społeczeństwa obywatelskiego. Zapatyści zaprosili do San Andrés przedstawicieli różnych ruchów indiańskich i obywatelskich, dzięki czemu żądania przedstawione w trakcie dialogu odzwierciedlały potrzeby szerokiego spektrum społecznego. Rozmowy stały się również bodźcem dla innych grup społecznych z Meksyku do walki o swoje prawa³⁵.

3. Polityka władz Meksyku wobec ustaleń negocjacji pokojowych

Porozumienia z San Andrés stanowiły znaczące osiągnięcie w polityce władz meksykańskich wobec ludów indiańskich. Od początku jednak władze zaczęły mnożyć zastrzeżenia wobec układów i wycofywać się z ustaleń. Do Chiapas ponownie wkroczyły oddziały armii federalnej. Zwiększyła się również liczba więźniów politycznych związanych z zapatystami. Najbardziej jaskrawym przykładem

Liberation Army, *The EZLN accepts agreements regarding indigenous rights and culture*, http://flag.blackened.net/revolt/mexico/ezln/1996/ccri_accept_SA_feb.html, (10.02.2002).

³⁴ Clandestine Indigenous Revolutionary Committee – General Command of the Zapatista National Liberation Army, *Evaluation of the actual situation*, <http://flag.blackened.net/revolt/mexico/ezln/ircrptse.html>, (10.02.2002).

³⁵ J. Elorriaga, *The Significance of...*, *op. cit.*

niekonsekwencji w działaniach rządu federalnego było aresztowanie i uwięzienie Javiera Elorriagi, rzecznika Frontu Wyzwolenia Narodowego im. Zapaty. Mimo że były minister spraw wewnętrznych Esteban Moctezuma zeznał, iż korzystał z pomocy Elorriagi jako oficjalnego łącznika w kontaktach między prezydentem Zedillo a *subcomandante* Marcosem, sąd skazał go na 13 lat więzienia za terroryzm i spiskowanie przeciwko państwu³⁶. Po kilku miesiącach Javier Elorriaga został jednak zwolniony.

Podczas rozmów w San Andrés ustalono, że wynegocjowane porozumienie zostanie przełożone na projekt zmian prawnych przez COCOPA. 29 listopada 1996 roku Komisja przedstawiła stronom dokumenty zawierające propozycje ustawodawstwa i zmian konstytucyjnych wynikających z układów z San Andrés, które jak zastrzeżono, były ostateczne i mogły zostać odrzucone lub przyjęte, ale nie podlegały dyskusji i dalszym negocjacom³⁷. Zapatyści, mimo wielu braków i zastrzeżeń już następnego dnia zaakceptowali propozycje COCOPA, uznając je za ważną inicjatywę zmierzającą do reform konstytucyjnych³⁸, i stali się zagorzałymi zwolennikami wcielenia tych propozycji w życie. W *Piątej Deklaracji Lakandońskiej* ELZN stwierdziła, że: „choć nie jest pełnym odzwierciedleniem układów z San Andrés [...] inicjatywa ustawodawcza wysunięta przez Komisję Zgody i Pojednania, jest propozycją ustalenia prawa, które zostało stworzone poprzez proces negocjacji, dlatego [...] stanowi mocną podstawę, która może przynieść pokojowe rozwiązanie konfliktu [...]. Tzw. ustawa COCOPA [...], uznaje problemy i stanowi podstawę ich rozwiązania [...], odpowiada na narodowe żądanie pokoju, jednoczy różne sektory społeczeństwa i dopuszcza je do walki o rozwiązanie wielkich narodowych problemów. Dlatego dzisiaj, potwierdzamy nasze poparcie dla inicjatywy ustawodawczej przedstawionej przez Komisję Pokoju i Pojednania i domagamy się jej podniesienia do poziomu konstytucyjnego”³⁹.

Poza ustaleniami szczegółowymi, inicjatywa COCOPA odzwierciedlała ducha porozumień z San Andrés i pociągała za sobą konieczność zmiany dwóch artykułów konstytucji i adaptacji pięciu⁴⁰. W projekcie zawarto m.in.:

- uznanie wewnętrznych systemów prawnych wspólnot;

³⁶ K. Penhaul, *Jailings „Point To War Against Chiapas Rebels”*, http://flag.blackened.net/revolt/mexico/reports/elorriaga_jailed_may96.html, (10.02.2002).

³⁷ J. Elorriaga, *Letter from Javier Elorriaga to international solidarity groups*, http://flag.blackened.net/revolt/mexico/ezln/1997/fzln_letter_sol_grp_feb.html, (10.02.2002).

³⁸ *Ibidem*.

³⁹ Clandestine Indigenous Revolutionary Committee – General Command of the Zapatista National Liberation Army, *Fifth declaration of the Lacandon Jungle: „Today we say: We are here! We are resisting!”*, http://flag.blackened.net/revolt/mexico/ezln/ccri_5_dec_lj_july98.html, (15.05.2001).

⁴⁰ J.A. Román, *Fox Will Send Cocopa Proposal to Congress on December 1*, http://flag.blackened.net/revolt/mexico/news/fox_san_andres_nov00.html, (10.02.2002).

- uznanie prawa Indian do wybierania własnych władz municypalnych;
- potwierdzenie prawa do kolektywnego posiadania ziemi przez wspólnoty indiańskie;
- mechanizmy umożliwiające udział obywateli w życiu politycznym wspólnot, *municypiów* i wyższych szczebli władzy, itp.⁴¹

W przeciwieństwie do zapatystów, władze meksykańskie po początkowym zatwierdzeniu propozycji COCOPA przez ministra spraw wewnętrznych, zgłosiły do projektu 29 zastrzeżeń. Zawarto je w prezydenckim dokumencie nazwanym *Rządowymi Propozycjami Reform Konstytucyjnych w odniesieniu do Praw Ludów Indiańskich*. Zdaniem zapatystów, ich doradców, opinii publicznej i samej COCOPA, prezydenckie poprawki stanowiły zaprzeczenie układów z San Andrés oraz inicjatywy COCOPA i zostały przez nich odrzucone⁴².

Najwięcej zastrzeżeń w kołach rządowych wzbudziły zapisy dotyczące autonomii wspólnot i *municypiów* indiańskich oraz te odnoszące się kolektywnej własności ziemi.

W związku z wycofaniem się rządu federalnego z wcześniejszych ustaleń, w grudniu 1996 roku zapatysty postanowili wycofać swą delegację z rozmów pokojowych i powrócić w góry. Rozmowy pokojowe zostały zawieszane.

W marcu 1998 roku swoją własną propozycję rozwiązania konfliktu w Chiapas, bez uprzedniej konsultacji z EZLN przedstawił pod obrady parlamentu prezydent Ernesto Zedillo. Choć sam prezydent twierdził, iż jego propozycje dokładnie odzwierciedlają zapisy zawarte w układach z San Andrés w rzeczywistości znacząco się od nich różniły. W projekcie zmian konstytucyjnych zaproponowany przez prezydenta Zedillo zawarto gwarancje uznania autonomii indiańskich wspólnot z Chiapas, poszanowania i rozwoju kultur autochtonicznych. Potwierdzono możliwość wyboru władz lokalnych w tradycyjny sposób i prawo do posiadania własnych stacji radiowych i telewizyjnych. Wszystkie zapisy przedstawione były jednak w sposób niejasny i umożliwiający dowolną interpretację⁴³. Zdaniem obserwatorów, prezydencki projekt: „redukował uprawnienia ludności indiańskiej wobec wspólnot” i stanowił pogwałcenie

⁴¹ Clandestine Indigenous Revolutionary Committee – General Command of the Zapatista National Liberation Army, *Why we reject the government proposal on San Andres reforms*, http://flag.blackened.net/revolt/mexico/ezln/1997/ccri_why_reject_jan.html, (10.02.2002).

⁴² Clandestine Indigenous Revolutionary Committee – General Command of the Zapatista National Liberation Army, *Response to government proposal on San Andres reforms*, http://flag.blackened.net/revolt/mexico/ezln/1997/ccri_response_gov_sa_jan.html, (10.02.2002).

⁴³ Reuters, KN, *Indianie w konstytucji*, „Gazeta Wyborcza”, 16 marzec 1998.

uzgodnień zawartych pomiędzy rządem federalnym i EZLN w San Andrés⁴⁴. Inicjatywę skrytykowała również opozycja parlamentarna. Przedstawiciele opozycji uznali, że: „rząd stara się wykluczyć przedstawicieli EZLN z udziału w ogólnonarodowym dialogu”⁴⁵.

Gdy dialog praktycznie nie istniał, a żadna ze stron nie przejawiała szczególnego zainteresowania jego wznowieniem, rozwiązanie Narodowej Komisji Mediacyjnej i rezygnację ze stanowiska mediatora ogłosił biskup Samuel Ruíz Garcia. Jako główne powody rezygnacji biskup podał opieszałość władz we wprowadzaniu uzgodnień negocjacji pokojowych, jednostronne działania władz meksykańskich, które nie prowadzą do rozwiązania konfliktu oraz brak skłonności do ustępstw ze strony EZLN⁴⁶.

Próbie ożywienia narodowego dialogu na temat praw Indian podjęli również sami zapatyści. W marcowym referendum z 1999 roku, partyzanci poddali pod głosowanie m.in. inicjatywę COCOPA. Działania te nie wpłynęły jednak na wznowienie negocjacji. Dopiero dojście do władzy prezydenta Vincete Foxa Quesady dało nowy impuls procesowi pokojowemu.

4. Proces pokojowy po wyborze prezydenta Vincente Foxa Quesady

Ekipa prezydenta Foxa od chwili objęcia władzy dawała wyraźne sygnały świadczące o woli ostatecznego rozwiązania konfliktu w Chiapas i uregulowania kwestii indiańskiej. Już w dzień po objęciu urzędu Fox wycofał część armii z Chiapas, spełniając tym samym jedno z głównych żądań zapatystów. 1 grudnia 2000 roku przesłał do Kongresu projekt COCOPA. Podczas jednego z pierwszych wystąpień prezydent Fox ogłosił konieczność stworzenia nowych relacji pomiędzy władzą a ludnością indiańską, które powinny opierać się na zasadach wzajemnego uznania, czerpania z dorobku kulturowego społeczności indiańskich dla wspólnego dobra i szacunku dla odmienności. Prezydent wskazał również na konieczność stworzenia nowych zasad współistnienia społeczności indiańskich z metyskim społeczeństwem meksykańskim. Zasad, dzięki którym odwieczna marginalizacja autochtonów odeszłaby w przeszłość, a Indianie staliby się pełnoprawnymi członkami wielokulturowego społeczeństwa obywatelskiego rodzącego się w Meksyku⁴⁷. 2 grudnia 2000 roku w

⁴⁴ Fray Bartolome de las Casas Human Rights Center A.C., *Government strategy in Chiapas in 1998*, http://flag.blackened.net/revolt/mexico/comment/gov_strat_98.html, (15.05.2001).

⁴⁵ *Chronologia wydarzeń w Chiapas 1994 - 2001*, oprac. T. Jaroszewicz, „Ameryka Łacińska. Kwartalnik Analityczno – Informacyjny”, nr 2, 2001, s. 100 – 103.

⁴⁶ *Chiapas without intermediation after Ruiz resigns from CONAI*, http://flag.blackened.net/revolt/mexico/reports/ruiz_resigns_june98.html, (10.02.2002).

⁴⁷ J.A. Román, *Fox Will Send...*, *op. cit.*

Oaxaca, w obecności wielu Indian, Fox zapowiedział zmianę polityki państwa wobec Indian. Prezydent stwierdził: „Musimy napisać nową historię Meksyku – kraju, który jest wynikiem zlania się wielu narodowości i kultur [...]”⁴⁸.

Wkrótce nowy prezydent przeszedł od słów do czynów i zarządził uwolnienie części więźniów politycznych oskarżanych o sympatyzowanie z zapatystami, spełniając tym samym kolejne z żądań partyzantów⁴⁹. Powołano także nowego negocjatora ds. pokoju, którym został Luis Alvarez. Zapatyści przyjęli propozycję wznowienia negocjacji.

Wkrótce doszło jednak do „ochłodzenia” w stosunkach między władzami federalnymi i EZLN. W kwietniu 2001 roku, Kongres Unii przyjął znowelizowaną *Ustawę o Prawach Indian (La Ley Indígena)*, która weszła w życie w sierpniu 2001 roku. W wyniku poprawek naniesionych w toku prac parlamentarnych z ustawy usunięto wiele zapisów o fundamentalnym znaczeniu dla Indian i EZLN. Rebelianci uznali, że nowa ustawa nie spełnia warunków wynegocjowanych w San Andrés i przedstawionych przez COCOPA. Zdaniem zapatystów: „reformacja ta nie tylko nie pomaga, ale wręcz uniemożliwia korzystanie tubylcom z przysługujących im praw i jest obrażą dla ludów indiańskich [...]”⁵⁰. Ponadto partyzanci oskarżyli Foxa o świadome ograniczanie zapisów dotyczących praw Indian i wykorzystywanie haseł rozwiązania rebelii dla własnych celów politycznych. Ostatecznie EZLN uznała, że nowa ustawa zamyka możliwość dialogu i odrzuciła ją. Podobnie uczyniły stanowe parlamenty w Chiapas i Oaxaca. W opozycji do Indian, część białych konserwatystów uznała, że ustawa przyznaje autochtonom zbyt wiele praw⁵¹.

Aby wyrzucić presję na władze federalne, w marcu 2001 roku, zapatyści wyruszyli ze swych kryjówek w Chiapas do stolicy Meksyku. W Ciudad México, przedstawiciele głównego dowództwa EZLN przywitała 150 tysięczna demonstracja sympatyków i zwolenników⁵². W wystąpieniach przed Kongresem Unii komendanci EZLN przedstawili ciężką sytuację Indian z całego Meksyku i nawoływali do budowy nowego społeczeństwa meksykańskiego, opartego na wielokulturowości, demokracji i poszanowaniu praw autochtonów. Po raz kolejny zapatyści wyrazili również swe

⁴⁸ M. Stasiński, *Nic bez Indian*, „Gazeta Wyborcza”, nr 282, 04 grudzień 2000.

⁴⁹ T. McGirk, *Zapatistas Want to Give Fox a Chance*, „Time”, 04 grudzień 2000.

⁵⁰ *Komunikat Tajnego Autochtonicznego Komitetu Rewolucyjnego Komendy Głównej Armii Wyzwolenia Narodowego im. E. Zapaty*, „Ameryka Łacińska. Kwartalnik Analityczno – Informacyjny”, nr 2, 2001, s. 120 – 121.

⁵¹ Por.: *Ibidem*; M. Zaraska, *Chiapas nie chce karty*, „Gazeta Wyborcza”, nr 190, 16 sierpień 2001.

⁵² *Chronologia wydarzeń w Chiapas...*, op. cit.

poparcie dla propozycji COCOPA. Po kilkudniowym pobycie w stolicy, publicznym przedstawieniu swych postulatów i wyrażeniu sprzeciwu wobec nowej *Ustawy o Prawach Indian*, partyzanci powrócili w góry stanu Chiapas.

Tak zakończył się ostatni jak dotąd akt indiańskiej rebelii w Chiapas.

Zakończenie

Konflikt w Chiapas był dziwnym konfliktem (o ile można mówić o jego ostatecznym zakończeniu). Ponad osiem lat walki pociągnęło za sobą około 300 ofiar (choć trudno ustalić dokładną liczbę), co jak na zbrojną konfrontację dwóch dobrze uzbrojonych i wyszkolonych stron nie jest liczbą wysoką.

Partyzanci od początku swej walki podkreślali, że głównym jej celem jest odłożenie broni – na zawsze. Pod warunkiem jednak stworzenia w Meksyku godnych warunków życia dla wszystkich Meksykanów – białych, Metysów i Indian. Nie stawiali zaś szczególnie wygórowanych warunków. Zażądali zapewnienia dachu nad głową, ziemi, na której mogliby pracować i żyć, pracy, likwidacji głodu, równego i powszechnego dostępu do edukacji, autonomii, demokracji, wolności, sprawiedliwości i pokoju. Czy to wiele? Czyż nie są to podstawowe prawa człowieka?

Niestety, biały, miejski Meksyk, wkraczający do NAFTA nie zapewnił przeszło 10 milionom swych mieszkańców tych praw.

Wybuch powstania „obudził” wielu Meksykanów z błędnego stanu niewiedzy. Podniósł problem dyskryminacji i marginalizacji Indian, nędzy panującej na wsi i konieczności zmiany autorytarnych, biurokratycznych rządów, niebędących w stanie zapewnić rozwiązania palących problemów.

Ruch zapatystów umiejętnie i szczerze włączył się w proces przemian państwa meksykańskiego. Zyskał wielu zwolenników w kraju i na świecie. Dzięki temu przetrwał wojskowe ofensywy, działania *paramilitares* i trudne negocjacje z rządem federalnym.

Siła zapatystów przejawiała się także w prowadzonych przez nich akcjach. Referenda, konsultacje, konwencje, kongresy, itp., stworzyły wielu Meksykanom możliwość włączenia się w budowę społeczeństwa obywatelskiego – tworzącego w Meksyku zupełnie nowego. Niewątpliwie najsilniejszy wpływ, walka zapatystów wywarła na odrodzenie i wzrost świadomości etnicznej i kulturowej meksykańskich Indian. Stanowiła impuls dla powstawania organizacji walczących o prawa rdzennych mieszkańców Meksyku.

Mimo że ustanowione prawa nie spełniają w pełni żądań zapatystów, stanowią niewątpliwie krok naprzód, w stosunku do wcześniejszych regulacji. Jak stwierdził

prezydent Fox w odniesieniu do oprotestowanej *Ustawy o Prawach Indian*, najważniejsze, że została przyjęta. Braki można uzupełnić.

Trudno jednoznacznie ocenić, jaki wpływ wywarła walka Armii Wyzwolenia Narodowego im. Zapaty na zmiany polityczne i społeczne w Meksyku oraz przełamanie monopartyjnych rządów PRI. Kilka kwestii zasługuje jednak na podkreślenie. Mobilizacja zwolenników EZLN uniemożliwiła rządowi szybkie i krwawe wygaszenie buntu, zmuszając tym samym władze do podjęcia dialogu. Negocjacje wykazały zaś, że są w PRI siły, którym zależy na reformach. Jednocześnie obnażono niewydolność panującego systemu i jego słabość.

Ostatecznie w 2000 roku, *PRI-nozaur*, jak ochrzcili meksykański system dziennikarze, padł. Czy to zasługa zapatystów? Trudno powiedzieć, ale na pewno mieli w tym zwycięstwie swój udział.

Jeszcze przed wybuchem powstania *subcomandante* Marcos stwierdził: „Wszyscy w tym kraju śnią. Przyszedł już czas, aby się obudzić”¹ i jak na życzenie Meksykanie się zbudzili.

¹ Subcomandante Marcos, *Chiapas: The Southeast in Two Winds. A Storm and a Prophecy*, <http://lanic.utexas.edu/project/Zapatistas/0.TXT>, [w:] *¡Zapatista! Documents of the New Mexican Revolution*, <http://lanic.utexas.edu/project/Zapatistas/>.

Spis tabel

1. Tabela 1., s. 37, Podział miejsc w Kongresie Unii w październiku 1999 roku.
2. Tabela 2., s. 38, Ludność Meksyku i przyrost naturalny w latach 1990 – 2000.
3. Tabela 3., s. 44, Indianie Chiapas.
4. Tabela 4., s. 50, Areał działek w *ejidos*.
5. Tabela 5., s. 51, Gospodarstwa należące do kategorii drobnej własności ziemskiej (1970r.).
6. Tabela 6., s. 55, Wybrane wskaźniki sytuacji społecznej i bytowej w Chiapas.
7. Tabela 7., s. 80, Grupy paramilitarne w Chiapas.

Spis map

1. Mapa 1., s. 6, Meksyk.
2. Mapa 2., s. 45, Rozmieszczenie grup indiańskich w Chiapas.
3. Mapa 3., s. 75. Chiapas – *municipia* objęte buntem.

Bibliografia

Opracowania zwarte:

Benitez F., *Indianie z Meksyku*, PIW, Warszawa 1972.

Dobosiewicz Z., *Stany Zjednoczone Meksyku*, KAW, Warszawa 1981.

Dobrzycki W., *Myśl polityczna rewolucji meksykańskiej*, PWN, Warszawa 1986.

Kowalewski Z. M., *Guerrilla latynoamerykańska*, Ossolineum, Wrocław 1978.

Krótką historia Meksyku, praca zbiorowa pod red. D. Cosío Villegasa, PWN, Warszawa 1986.

Łepkowski T., *Historia Meksyku*, Ossolineum, Wrocław 1986.

Meksyk 1994, praca zbiorowa pod red. B. Berezy i A. Dembicza, CESLA UW, Warszawa 1995.

Parkes H. B., *Historia Meksyku*, KiW, Warszawa 1957.

Szot Z., *Meksyk*, PWN, Warszawa 1981.

Artykuły:

Acteal: krwawe Boże Narodzenie, oprac. M. Nowocień, „Tawacin”, nr 2, lato 1998, s. 45 – 46.

Ballinas V., *Notes on the economy in Chiapas in 1999*, http://flag.blackened.net/revolt/mexico/reports/chiapas_econ_99.html, (10.02.2002).

Bereza B., *Opozycja i dialog. Społeczny wymiar konfliktu w Chiapas*, „Ameryka Łacińska. Kwartalnik Analityczno – Informacyjny”, nr 2, 2001, s. 95 – 99.

Carr B., *„From the Mountain of Souteast”: A Review of Recent Writings on Zapatistas of Chiapas*, „Journal of Iberian and Latin American Studies”, vol. 3:2, grudzień 1997, <http://www.his.latrobe.edu.au/histres/digbook/zapatistas.html>, (15.05.2001).

Chronologia wydarzeń w Chiapas 1994 - 2001, oprac. T. Jaroszewicz, „Ameryka Łacińska. Kwartalnik Analityczno – Informacyjny”, nr 2, 2001, s. 100 – 103;

CIEPAC on the national consultation, http://flag.blackened.net/revolt/mexico/comment/nat_consul_nov98.html, (10.02.2002).

Danecka M., *Spoleczne problemy Meksyku*, „Polityka Spoleczna”, nr 11 – 12, 1998, s. 26 – 28.

Elorriaga J., *Letter from Javier Elorriaga to international solidarity groups*, http://flag.blackened.net/revolt/mexico/ezln/1997/fzln_letter_sol_grp_feb.html, (10.02.2002).

Elorriaga J., *The Significance of the San Andres Agreements to Civil Society*, http://flag.blackened.net/revolt/mexico/comment/sig_san_andres.html, (10.02.2002).

Enlace Civil A.C. *Zapatista autonomous municipalities*, http://flag.blackened.net/revolt/mexico/comment/auto_munc_nov98.html, (15.05.2001).

Flood A., *The Zapatistas, anarchism and „Direct democracy”*, „Anarcho-Syndicalist Review”, nr 27, Winter 1999, http://flag.blackened.net/revolt/andrew/zap_asr.html, (15.05.2001).

Flood A., *Understanding the Zapatistas. Five years of rebellion in Mexico*, http://flag.blackened.net/revolt/ws99/ws56_zapatista.html, (15.05.2001).

Flood A., *What is it that is different about the Zapatistas?*, „Chiapas Revealed”, nr 1, 2001, http://flag.blackened.net/revolt/mexico/comment/andrew_diff_feb01.html, (10.02.2002).

Fray Bartolome de las Casas Human Rights Center A.C., *Government strategy in Chiapas in 1998*, http://flag.blackened.net/revolt/mexico/comment/gov_strat_98.html, (15.05.2001).

FZLN, *Three Church Workers Wounded in Attack on Bishops Ruiz and Vera*, http://flag.blackened.net/revolt/mexico/reports/ruiz_attack_znews_nov97.html, (15.05.2001).

Gilbreth Ch., *The developing of low intensity war in Chiapas*, http://flag.blackened.net/revolt/mexico/comment/devel_liw_feb97.html

Gruszczak A., *Współczesne oblicza latynoamerykańskiej guerrilli*, „Ameryka Łacińska. Kwartalnik Analityczno – Informacyjny”, nr 2, 1997, s. 6 – 10.

Interview with Samuel Ruiz, http://flag.blackened.net/revolt/mexico/comment/ruiz_interview.html, (15.05.2001).

MacSimóin A., *Ricardo Magon*, „Workers Solidarity”, nr 53, styczeń 1998, http://flag.blackened.net/revolt/ws98/ws53_magon.html, (15.05.2001).

National Advisors to the EZLN, *The Dialogue of San Andres and the Rights of Indigenous Culture*, http://flag.blackened.net/revolt/mexico/ezln/1996/advisors_on_SA_deal.html, (10.02.2002).

Penhaul K., *Jailings „Point To War Against Chiapas Rebels”*, http://flag.blackened.net/revolt/mexico/reports/elorriaga_jailed_may96.html, (10.02.2002).

Peraire O., *Chiapas, the difficult resistance of the Zapatistas*, http://flag.blackened.net/revolt/mexico/comment/diff_resist_aug98.html, (10.02.2002).

Román J.A., *Fox Will Send Cocopa Proposal to Congress on December 1*, http://flag.blackened.net/revolt/mexico/news/fox_san_andres_nov00.html, (10.02.2002).

Ross J., *Mexican officer reveals „take no prisoners” order*, http://flag.blackened.net/revolt/mexico/reports/officer_shoot_to_kill94.html, (15.05.2001).

Subcomandante Marcos, *The consulta, the victories and the questions of the moment*, http://flag.blackened.net/revolt/mexico/ezln/1999/marcos_post_consult_ap99.html, (10.02.2002).

Testimonies of the First Day. First interviews with Marcos. Jan 1 – 1994, „La Jornada” 19.01.1994, http://flag.blackened.net/revolt/mexico/ezln/marcos_interview_jan94.html, (15.05.2001).

The EZLN, http://flag.blackened.net/revolt/rbr/rbr1_abezln.html, (10.02.2002).

Walendziak T., *Sytuacja mniejszości autochtonicznych w Meksyku*, „Tawacin”, nr 4, 1998, s. 30 – 33.

Wehling J., *Anarchist Influences on the Mexican Revolution*, http://flag.blackened.net/revolt/mexico/history/anarchism_1910.html; (15.05.2001).

Wiosna ludów latynoskich, wywiad A. Domosławskiego z R. Kapuścińskim, „Gazeta Wyborcza”, nr 83, 07-08 kwiecień 2001, 10 – 13.

Czasopisma:

„Ameryka Łacińska. Kwartalnik Analityczno – Informacyjny” – 1996 – 2001.

„Gazeta Wyborcza” – 1995 – 2001.

„Polityka Społeczna” – 1998.

„Rzeczpospolita” – 1994 – 2000.

„Tawacin” – 1998.

„Time” – 1994, 2000.

Dokumenty:

¡Zapatista! Documents of the New Mexican Revolution,
<http://lanic.utexas.edu/project/Zapatistas/>, (15.05.2001).

Amnesty International Annual Report 1999 (Mexico),
<http://www.amnesty.org/ailib/aireport/ar99/amr41.htm>, (10.02.2002).

Amnesty International Annual Report 2000 (Mexico),
<http://www.web.amnesty.org/web/ar2000web.nsf>, (10.02.2002).

Amnesty International Annual Report 2001 (Mexico),
<http://www.web.amnesty.org/web/ar2001.nsf/webamrcountries/MEXICO?OpenDocument>, (10.02.2002)

Centro de Información y Análisis de Chiapas, A.C., *The covert war waged by gunmen, White Guards and Paramilitary forces*,
http://flag.blackened.net/revolt/mexico/reports/white_guard.html, (10.02.2002).

Clandestine Indigenous Revolutionary Committee – General Command of the Zapatista National Liberation Army, *Fourth Declaration of the Lacandon Jungle: „Today we say: We are here we are rebel dignity, the forgotten of the homeland”*,
<http://flag.blackened.net/revolt/mexico/ezln/jung4.html>, (15.05.2001).

Clandestine Indigenous Revolutionary Committee – General Command of the Zapatista National Liberation Army, *The Third Declaration of the Lacandon Jungle: „The EZLN calls for the formation of a National Liberation Movement”*, http://flag.blackened.net/revolt/mexico/ezln/ezln_3rd_declaration.html, (15.05.2001).

Clandestine Indigenous Revolutionary Committee – General Command of the Zapatista National Liberation Army, *First Declaration from the Lacandon Jungle – EZLN's Declaration of War: „Today we say 'enough is enough!' (Ya Basta!)”*,
<http://flag.blackened.net/revolt/mexico/ezln/ezlnwa.html>, (15.05.2001).

Clandestine Indigenous Revolutionary Committee – General Command of the Zapatista National Liberation Army, *Second Declaration from the Lacandona Jungle: „Today we say: We will not surrender!”*,
http://flag.blackened.net/revolt/mexico/ezln/ccri_2nd_dec_june94.html, (15.05.2001).

Clandestine Indigenous Revolutionary Committee – General Command of the Zapatista National Liberation Army, *The Third Declaration of the Lacandon Jungle: „The EZLN calls for the formation of a National Liberation Movement”*,
http://flag.blackened.net/revolt/mexico/ezln/ezln_3rd_declaration.html, (15.05.2001).

Clandestine Indigenous Revolutionary Committee – General Command of the Zapatista National Liberation Army, *Fourth Declaration of the Lacandon Jungle: „Today we say:*

We are here we are rebel dignity, the forgotten of the homeland”, <http://flag.blackened.net/revolt/mexico/ezln/jung4.html>, (15.05.2001).

Clandestine Indigenous Revolutionary Committee – General Command of the Zapatista National Liberation Army, *Regarding the consultation on the recognition of the rights of the Indian peoples*, http://flag.blackened.net/revolt/mexico/ezln/1998/ccri_consulta_plan_nov98.html, (15.05.2001).

Clandestine Indigenous Revolutionary Committee – General Command of the Zapatista National Liberation Army, *Evaluation of the actual situation*, <http://flag.blackened.net/revolt/mexico/ezln/ircptse.html>, (15.05.2001).

Clandestine Indigenous Revolutionary Committee – General Command of the Zapatista National Liberation Army, *Demands Submitted by the Zapatistas during the Feb. '94 dialogue*, http://flag.blackened.net/revolt/mexico/ezln/ccri_di_demand_mar94.html, (15.05.2001).

Clandestine Indigenous Revolutionary Committee – General Command of the Zapatista National Liberation Army, *Continue looking for mechanisms which renew the dialogue*, http://flag.blackened.net/revolt/mexico/ezln/ccri_look_dialogue.html, (15.05.2001).

Clandestine Indigenous Revolutionary Committee – General Command of the Zapatista National Liberation Army, *Points for Dialogue and Negotiation of the Agreement of Reconciliation and Pacification*, http://flag.blackened.net/revolt/mexico/ezln/ccri_dialog_points_mar95.html, (15.05.2001).

Clandestine Indigenous Revolutionary Committee – General Command of the Zapatista National Liberation Army, *Unanimous rejection by the EZLN of the proposal made by the government*, http://flag.blackened.net/revolt/mexico/ezln/ccri_rejection_may95.html, (15.05.2001).

Clandestine Indigenous Revolutionary Committee – General Command of the Zapatista National Liberation Army, *The EZLN accepts agreements regarding indigenous rights and culture*, http://flag.blackened.net/revolt/mexico/ezln/1996/ccri_accept_SA_feb.html, (10.02.2002).

Clandestine Indigenous Revolutionary Committee – General Command of the Zapatista National Liberation Army, *Evaluation of the actual situation*, <http://flag.blackened.net/revolt/mexico/ezln/ircptse.html>, (10.02.2002).

Clandestine Indigenous Revolutionary Committee – General Command of the Zapatista National Liberation Army, *Fifth declaration of the Lacandon Jungle: „Today we say: We are here! We are resisting!”*, http://flag.blackened.net/revolt/mexico/ezln/ccri_5_dec_lj_july98.html, (15.05.2001).

Clandestine Indigenous Revolutionary Committee – General Command of the Zapatista National Liberation Army, *Why we reject the government proposal on San Andres reforms*, http://flag.blackened.net/revolt/mexico/ezln/1997/ccri_why_reject_jan.html, (10.02.2002).

Clandestine Indigenous Revolutionary Committee – General Command of the Zapatista National Liberation Army, *Response to government proposal on San Andres reforms*,

http://flag.blackened.net/revolt/mexico/ezln/1997/ccri_response_gov_sa_jan.html, (10.02.2002).

FZLN, *With War There Can be No Democracy. We Shall Impose Peace With Justice and Dignity in Chiapas*, http://flag.blackened.net/revolt/mexico/ezln/2000/fzln_report_may.html, (10.02.2002).

Komunikat Tajnego Autochtonicznego Komitetu Rewolucyjnego Komendy Głównej Armii Wyzwolenia Narodowego im. E. Zapaty, „Ameryka Łacińska. Kwartalnik Analityczno – Informacyjny”, nr 2, 2001, s. 120 – 121.

Orędzie komendantki Esthery wygłoszone w Parlamencie Stanów Zjednoczonych Meksyku, środa 28 marca 2001, „Ameryka Łacińska. Kwartalnik Analityczno – Informacyjny”, nr 2, 2001, s. 111 – 116.

Główne źródła internetowe:

CIA World Factbook 2000; Mexico:

<http://www.odci.gov/cia/publications/factbook/geos/mx.html>.

Country Studies Area Handbook Series (Library of Congress - Federal Research Division): *Mexico*, <http://lcweb2.loc.gov>.

The Irish Mexico Group: <http://flag.blackened.net/revolt/mexico/img/irimex.html>.